

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

В. В. Шаблистий
В. Ю. Коломієць

ТІЛЕСНЕ УШКОДЖЕННЯ
ЯК ЗЛОЧИН ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ
ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Монографія

*За загальною редакцією доктора юридичних наук,
доцента В. В. Шаблистою*

Дніпро
Видавець Біла К. О.
2020

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 3 від 28 листопада 2019 р.)*

Рецензенти:

Коваленко А. В. – канд. юрид. наук, доц., докторант Національної академії внутрішніх справ;

Лисенко В. О. – канд. юрид. наук, суддя Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська;

Назимко Є. С. – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб., перший проректор Донецького юридичного інституту МВС України

Шаблистий В. В.

Ш 13 Тілесне ушкодження як злочин проти життя та здоров'я людини за кримінальним правом України : моногр. / В. В. Шаблистий, В. Ю. Коломієць ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Шаблистого. – Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. – 164 с.

ISBN 978-617-645-370-3

У монографії вдосконалено теоретичні положення кримінального права в частині відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень, напрацьовано напрями удосконалення ст.ст. 121–125, 128 КК України та відповідної правозастосовної практики.

Видання розраховано на науковців, викладачів, аспірантів (ад'юнктів), студентів (курсантів) закладів вищої освіти, в яких готують правників, співробітників правоохоронних органів, прокуратури та суду, а також на усіх, хто цікавиться розвитком наук кримінально-правового циклу.

УДК 343

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК ТА СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ	
1.1. Витоки та сучасний стан кримінально-правового забезпечення охорони тілесної недоторканності людини	7
1.2. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень	44
РОЗДІЛ 2. ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАПОДІЯННЯМ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ	
2.1. Об'єкт складів злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень	59
2.2. Об'єктивна сторона складів злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень	71
2.3. Суб'єкт злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень	88
2.4. Суб'єктивна сторона складів злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень	97
РОЗДІЛ 3. СПЕЦІАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ	
3.1. Особливості кваліфікації злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень	112
3.2. Зарубіжний досвід кримінально-правового забезпечення охорони тілесної недоторканності людини	120
ВИСНОВКИ	140
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	144

ВСТУП

Закріплене у ст. 3 Конституції України положення про визнання здоров'я людини однією з найвищих соціальних цінностей в державі знайшло відображення у вітчизняному законодавстві, будь-які порушення якого визнаються злочинами та кримінальними проступками в межах Розділу II Особливої частини КК України. Це пояснюється тим, що посягання життя та здоров'я людини завжди у будь-якій країні будуть визнані злочинними. Одними з таких є злочини, пов'язані з заповдінням тілесних ушкоджень (ст.ст. 121–125, 128 КК України), сучасна практика застосування яких характеризується зниженням як показників зареєстрованих кримінальних проваджень, так й засуджених осіб.

Так, за даними Генеральної прокуратури України у 2013 році за ст.ст. 121–125, 128 КК України обліковано 59337 злочинів, з яких вручено повідомлення про підозру 28925 особам; у 2014 році – 45810–22135 злочинів; у 2015 році – 41420–17987 злочинів; у 2016 році – 36318–16300 злочинів; у 2017 році – 29714–17478 злочинів; у 2018 році 59337–28925 злочинів.

За даними Державної судової адміністрації України у 2013 році за ст.ст. 121–125, 128 КК України засуджено 13019 осіб; у 2014 році – 10567 осіб; у 2015 році – 7776 осіб; у 2016 році – 6022 особи; у 2017 році – 5269 осіб; у 2018 році – 4535 осіб.

Слід зазначити, що ст.ст. 121–125, 128 КК України законодавцем визначено як злочини із матеріальним складом, наслідки яких, здебільшого, визначаються згідно з наказом МОЗ України № 6 від 17.01.1995 р., яким затверджено Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Цей нормативно-правовий акт за більш ніж двадцять років його застосування жодного разу не змінено чи доповнено, не дивлячись на значний прогрес розвитку наук про людину, що є однією з проблем належної кримінально-правової охорони її здоров'я.

Законом України від 06 грудня 2017 року № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» ст. 121 та ст. 123 КК України з 11 січня 2018 року зазнали суттєвих змін, проте підписана, але нератифікована Україною Конвенція стала лише ще однією проблемою належної кримінально-правової охорони тілесної недоторканності людини.

Різні аспекти кримінальної відповідальності за злочини проти життя та здоров'я людини постійно є предметом досліджень різних вчених. Серед них слід відзначити праці М. І. Бажанова, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, П. С. Берзіна, В. І. Борисова, Б. М. Головкина, Н. О. Гуторової, В. К. Грищука, О. О. Дудорова, А. В. Коваленка, І. М. Копотуна, О. М. Костенка, Т. Є. Леоненко, О. М. Литвинова, В. А. Мисливого, А. А. Музики, Є. С. Назимка, В. О. Навроцького, М. І. Панова,

Є. О. Письменського, В. Ф. Примаченка, В. В. Сташиса, А. В. Савченка, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. П. Тихого, В. О. Тулякова, В. І. Тютюгіна, Є. В. Фесенка, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, В. В. Шаблистого, Н. М. Ярмиша, О. Н. Ярмиша та ін.

Після 2001 року в Україні на рівні дисертацій слід відзначити роботи А. В. Байлова «Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання» (м. Харків, 2004 р.); Н. В. Уварову «Кримінальна відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи, учинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» (м. Дніпропетровськ, 2012 р.); О. М. Храмцова «Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства» (м. Харків, 2015 р.); О. Б. Сибалю «Кримінально-правова характеристика заподіяння шкоди життю та здоров'ю особи під час зайняття спортом» (м. Київ, 2015 р.); Л. А. Наконечну «Насильство як наскрізне кримінально-правове поняття» (м. Львів, 2016 р.); О. В. Лахову «Кримінальна відповідальність за заподіяння умисних легких тілесних ушкоджень, побоїв, мордувань» (м. Дніпро, 2017 р.). Також К. В. Катеринчук у 2018 році опублікувала монографію «Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики».

Як бачимо, проблеми кримінально-правової охорони здоров'я людини розглядались або комплексно, або фрагментарно, тоді як тілесна недоторканність людини окремо не виділялась та не досліджувалась.

Отже, значна поширеність посягань на тілесну недоторканність людини в Україні, недостатня теоретична розробленість проблеми кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень, а також недосконалість ст.ст. 121–125, 128 КК України, і як наслідок їх неефективне застосування судами та правоохоронними органами зумовили вибір теми дослідження.

Монографія є одним з перших в науці кримінального права України комплексних монографічних досліджень, у якому розглянуто проблему кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень в межах Розділу II Особливої частини КК України. В результаті проведеної роботи сформульовано висновки та положення:

вперше:

- доведено, що видовим об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 121–125, 128 КК України, виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я особи, а основним безпосереднім об'єктом – суспільні відносини, що забезпечують охорону тілесної недоторканності людини;

- на виконання Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, запропоновано встановити кримінальну відповідальність на рівні кваліфікованих складів за тяжке та середньої тяжкості тілесне ушкодження, вчинене з мотивів статевої приналежності;

удосконалено:

- доктринальне положення щодо доцільності виключення зі ст. 121 КК України каліцтва статевих органів як можливого наслідку тяжкого тілесного ушкодження;

- положення науки кримінального права щодо доцільності проведення постійних пошуків удосконалення кримінально-правового забезпечення життя та здоров'я людини;

- твердження про те, що злочини, передбачені ст.ст. 121–125, 128 КК України, можуть бути вчинені лише шляхом дії; бездіяльність свідчить про наслідки або спосіб вчинення інших злочинів навіть при законодавчій вказівці на діяння у частинах других цих статей;

дістали подальшого розвитку:

- положення щодо критеріїв відмежування злочинів, передбачених ст. 121–125 128 КК України, від суміжних злочинів, кримінальних проступків та адміністративних правопорушень, в першу чергу за такими ознаками, як наслідки, розмір і вид покарання за їх вчинення;

- твердження про те, що ознаки конкретних складів злочинів можуть розкриватись в інших нормативно-правових актах (бланкетні кримінально-правові диспозиції), рівень яких має відповідати закону, а тому Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень потребують вдосконалення.

Сподіваємось, що наші зусилля не будуть марними, а їх результат зацікавить читача. Будемо вдячні за висловлені думки з приводу написаного, особливо критичні. Всі побажання прохання надсилати на e-mail:

vo-1_shablisty@ukr.net.

Автори висловлюють слова щирої вдячності рецензентам цієї роботи – доктору юридичних наук, старшому науковому співробітнику *Назимку Єгору Сергійовичу*, кандидату юридичних наук *Лисенку Вадиму Олександровичу*, кандидату юридичних наук, доценту *Коваленку Андрію Васильовичу* за доброзичливість та цінні зауваження з приводу видання, а також усім тим, за підтримки яких ця робота побачила світ.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК ТА СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

1.1. Витоки та сучасний стан кримінально-правового забезпечення охорони тілесної недоторканності людини

Майже кожне дослідження в науці кримінального права (принаймні на рівні дисертаційного дослідження), тема якого має назву «Кримінальна відповідальність за...», розпочинається з розкриття питання генези та розвитку кримінально-правових норм, що регулюють суспільні відносини в зазначеній сфері. Такий стан речей зумовлений не традиційністю, шаблонністю або якимось ритуалізмом, а тим, що без врахування історичного досвіду неможливо провести повний та всебічний аналіз. Історія – це ніби підґрунтя, фундамент, без якого неможливо побудувати надійний будинок. Вдалим є вислів Марка Туллія Цицерона, який став крилатим: «Історія – вчителька життя» [50]. Справді, без врахування історичного досвіду (як позитивного, так і негативного) неможливо нормально еволюціонувати в будь-якій сфері нашого життя (в тому числі і в юридичній площині).

Як зазначає М. Кельман, суть історико-порівняльного методу зводиться до процедури зіставлення типових характеристик предметів вивчення, що існували у різних часових просторах, а отже й у різних соціально-правових, економічних та політичних умовах, що з плином часу змінювалися, накладали відбиток на стан функціонування окремих правових явищ (законодавство, правова культура, тип правового регулювання тощо) [66, с. 40].

Саме даний метод допомагає знайти як законодавчі помилки, які не слід повторювати, так і віднайти здобутки, що з тих чи інших причин були забуті та загублені.

Вважаємо також за доцільне навести слова О.П. Рябчинської про те, що нехтування історичним досвідом, його здобутками й помилками, сильними та слабкими місцями правових норм минулих часів призводить до односторонності при конструюванні сучасного законодавства, повторення старих помилок або ж повторного «відкриття» вже відомих положень [140, с. 115].

Суспільні відносини, що забезпечують недоторканість життя та здоров'я особи ставилися під охорону кримінального законодавства з давніх часів. Перш ніж розпочати розгляд нормативно-правових актів минулого, що регулювали зазначені відносини слід зауважити, що Україна не завжди мала власну державність. Її сучасні території входили до складу різних держав в процесі

свого розвитку. Тому, нижче ми проаналізуємо не тільки кримінально-правові документи, що поширювали свою дію на всю сучасну територію нашої держави, але і на її окремі частини.

Однією з перших держав (в сучасному розумінні даного поняття) до складу якої входили території сучасної України була Київська Русь (кінець IX ст. – середина XIII ст.). Київська Русь мала специфічний соціально-політичний устрій в якому існували різні прошарки населення.

Умовно тогочасне суспільство можна поділити на три великі категорії: феодала (великий князь, місцеві князі, клас бояр, старці, дрібні феодала, міська знать), особисто вільна верства (смерди, дрібні торговці, крамарі, рядове духовенство), феодально залежне населення (рядовичі (одним з різновидів були закупи), холопи, челядь, ізгої) [49, с. 51]. Крім того, із запровадженням християнства на Русі почалося формування духовенства, верхівку якого становили митрополит, єпископи, ігумени монастирів. Духовенство ділилося на чорне (монастирське) і біле (мирське). Значну роль відігравало чорне духовенство, серед якого було чимало вихідців з вищих верств населення. Досить часто князі й бояри ставали засновниками монастирів [49, с. 52].

Нерідко при дослідженні суспільного ладу Київської Русі духовенство (насамперед вище) виділяють в окрему верству населення, однак деякі науковці відносять їх до класу феодалів, так як їх влада та права були досить схожими.

Права та обов'язки будь-якої особи в зазначеній державі прямо залежали від приналежності до відповідного прошарку.

При дослідженні кримінального законодавства Київської Русі А.М. Серєда дійшов висновку, що злочини в цій країні поділялися на наступні види:

- 1) державні злочини – «зло» (посягання на князівську владу; народні повстання);
- 2) проти церкви (богохульство, чарівництво);
- 3) проти особи – «образа» (тілесні ушкодження, убивство);
- 4) майнові злочини («тятьба», крадіжка, підпал);
- 5) проти сім'ї і моральності (згвалтування дівиці) [145, с. 77].

Таким чином, злочинам проти особи приділялася окрема увага з боку законодавця, а отже, суспільні відносини у вказаній сфері досить високо цінувалися вже в ті часи.

Наведена класифікація не є загальноприйнятою в науковому середовищі. Наприклад, О.В. Дудник виокремлює три види злочинів: державні, до яких належали повстання проти князя, перехід на бік ворога, заколот; злочини проти особи, до яких відносилися вбивство, тілесні пошкодження, побої; майнові злочини, якими вважалися: розбій, грабіж, крадіжка, незаконне користування чужим майном, псування межових знаків [42, с. 23].

Таким чином, учений не виокремлює в самостійні групи злочини проти церкви та проти сім'ї і моральності. В жодному разі не вважаємо вказану думку

помилковою, адже, наприклад, злочини проти церкви почали існувати тільки після розповсюдження церкви на теренах нашої Батьківщини (це стало можливим тільки після хрещення Русі у 988 році князем Володимиром Свято-славовичем), а класифікація може бути зроблена на підставі «дохрещеного» періоду. Крім того, навіть якщо даний аналіз охоплює зазначений період, деякі науковці, як було вказано вище, відносили духовенство до феодалного класу, тому автор просто може не відносити подібні злочини до окремої категорії. Що стосується злочинів проти сім'ї та моральності, то ці злочини також можливо віднести до інших категорій, наприклад, до злочинів проти особи.

Отже, позиції О.В. Дудника та А.М. Середи не суперечать одна одній, вони скоріше є альтернативними. Втім, думка останнього вважається дещо повнішою, тому, при написанні нашої роботи ми будемо керуватися саме нею.

Варто в черговий раз підкреслити, що будь-яка класифікація охоплює злочини проти особи, до яких відносяться і злочини у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень.

Одним з найвідоміших та найголовніших нормативно-правових актів того часу була Руська Правда.

Відповідно до ст. 2 Руської Правди Короткої редакції (за Академічним словником (далі – Коротка редакція)) якщо (хто-небудь) буде побитий до крові, чи до синців, то не треба шукати (цьому чоловікові) йому свідка; якщо ж на ньому не буде ніяких слідів (побиття), то нехай прийде свідок; якщо ж не може (привести його), то справі кінець; якщо ж за себе не може помститись, то нехай візьме собі за образу 3 гривні та ще платню лікарю [34, с. 28].

Подібний підхід, згідно якого в разі наявності візуальних тілесних ушкоджень не потрібно було мати свідків виглядає дещо безглуздим, адже завдяки подібним «доказам» можливо було маніпулювати законом та притягати до відповідальності невинних осіб. Несправедливим також виглядає факт того, що справа закривалася в разі відсутності візуальних ушкоджень та відсутності свідків.

Покарання за діяння, передбачене ст. 2 цього нормативно-правового акту було альтернативним та передбачало або штраф, або можливість «помститись». Якщо перша санкція виглядає досить прогресивною як для того часу, то друга – віддзеркалює «дух минулого», коли за образу платили образою, тобто діяли за принципом «око за око, зуб за зуб». Такий підхід в сучасному світі визнано не тільки застарілим, але і антигуманним, жорстоким та недопустимим.

Ст. 3 Короткої редакції зазначала, що якщо хтось когось ударив батогом, жердиною, долонею, чашею (келихом), рогом або плазом меча, то (повинен заплатити) 12 гривень; якщо його (винуватця) не настигнуть, то (все ж) він платить, і на цьому справа кінчається [34, с. 28].

Таким чином ст. 3 не передбачала конкретних наслідків у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень. Особа каралася в разі нанесення удару за допомогою певного знаряддя злочину, або в разі скоєння його певним способом. Санкція у вигляді штрафу, з одного боку, виглядає гуманною, а з іншого – недостатньою в разі настання тяжких наслідків (наприклад, каліцтва). Тому, вважається доцільним було, все ж таки, встановлювати різні покарання залежно від результату злочину.

Ст. 4 Короткої редакції передбачала відповідальність за удар мечем (не вийнявши його з піхов) або рукояткою у вигляді штрафу в розмірі 12 гривень за «образу» [34, с. 28].

Статті 3 та 4 є подібними, адже в них навіть зазначені однакові види покарання. На підставі наведеного виникає думка щодо недоцільності виокремлення удару мечем (не вийнявши його з піхов) або рукояткою в окремий склад злочину. Вважаємо, доцільним було б об'єднання наведених норм в єдину статтю.

Відповідно до ст. 5 Короткої редакції, якщо хто-небудь ударить (мечем) по руці і відсіче її або вона всохне, то він (винуватець) платить потерпілому 40 гривень. Якщо нога залишиться цілою, але почне (людина) кульгати, тоді хай угамовують винного (мстять) домочадці (пораненого) [34, с. 28].

В даній статті законодавець передбачив більш жорсткі санкції (порівняно з вказаними вище) за заподіяння особі тяжких наслідків. Безумовно, таке рішення відповідає логіці здорового глузду та є справедливим, однак, в той же час, стає незрозумілим ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, які були необхідні для кваліфікації діяння за попередніми нормами. Відсутність процедури визнання тяжкості тілесних ушкоджень становила серйозний, навіть ґрунтовний недолік. Крім того, виходячи з вказаної норми можна зробити умовивід про те, що штраф у розмірі 40 гривень визнавався навіть більш тяжким покаранням, ніж помста. На перший погляд наявність такого положення є несправедливим та дещо незрозумілим. Однак, можливо це пояснюється тим, що в разі неможливості виплатити доволі високий штраф злочинець вимушений був позичати певні кошти, а отже – опускався в найнижчі верстви населення. Втрата положення у суспільстві ж – безумовно тяжке покарання. Проте, навіть в разі такого стану речей існують ряд недоліків, основним з яких є той факт, що в разі якщо злочинець був заможною людиною, він міг легко законно «відкупитися» та далі скоювати злочини. Тому, подібний інструмент регулювання суспільних відносин виглядає неправильним та неефективним.

В ст. 6 Короткої редакції було зазначено, що якщо ж хтось відсіче комусь будь-який палець, то (має сплатити) 3 гривні за образу [34, с. 28].

На нашу думку, подібне ставлення законодавця до охорони життя та здоров'я людини є недопустимим. По суті в Київській Русі була встановлена ціна пальця. Завішування тіла людини цінниками демонструє нам жорстокість та недостатню сформованість тогочасного суспільства як соціуму.

Згідно ст. 8 цього нормативно-правового акту, якщо ж хто вийме (погрожуючи) меч, але не вдарить ним, то платить гривню [34, с. 28].

Вказана норма є по-своєму унікальною, адже в ній було передбачено відповідальність за погрозу нанесення тілесних ушкоджень. Думається, ст. 8 є прикладом випередження свого часу, здобутком Руської Правди.

Відповідно до ст. 16 Короткої редакції якщо холоп ударить вільного чоловіка і втече в хороми, а господар не захоче його видати, то він (господар) може утримувати його, заплативши за нього 12 гривень; а після того, якщо де-небудь зустрине холопа побитий ним чоловік, то може його побити [34, с. 29].

Стаття чудово віддзеркалює нам наявність у цій державі несправедливості та класової нерівності. Злочинець з числа холопів, по суті, навіть не визнавався суб'єктом злочину, адже за нього ніс відповідальність його хазяїн.

Наведена редакція Руської Правди не є єдиною. Наприклад, існувала також Руська Правда Просторової редакції за Троїцьким списком (далі – Просторова редакція). Ст. 23 цього нормативно-правового акту дублювала ст. 4 Короткої редакції (за удар (когось) мечем, не висунувши його з піхов, чи рукояткою – штраф 12 гривень). Ст. 26 же встановлювала, що якщо ж (він), не витерпів, (у відповідь) вдарить того (тобто кривдника), то цього йому вину не зараховувати [34, с. 31].

Таке формулювання не можна віднести до категорії «необхідної оборони». Воно більше нагадує можливість вчинити помсту.

Згідно ст. 28 Просторової редакції якщо хтось відсіче комусь який-небудь палець, то він повинен заплатити 3 гривні штрафу, а самому потерпілому – гривню кун [34, с. 31].

Зазначена норма схожа на ст. 6 Короткої редакції, однак окрім потерпілого штраф тепер також сплачувався в княжу скарбницю. За рахунок злочинців поповнювалася княжа скарбниця. В будь-якому випадку наполягаємо на тому, що подібні норми є неприйнятними.

Відповідно до ст. 62 Просторової редакції якщо пан бив закупа за діло, то цього (йому) у вину не ставити; якщо ж поб'є безпідставно, будучи п'яним, без (будь-якої) вини (зі сторони закупа), то тоді за (побиття) закупа встановлювався такий же платіж, як і за (побиття) вільного [34, с. 35].

Ця норма знову демонструє нерівність, що існувала в суспільстві Київської Русі. Хазяїна раба карали лише в тому випадку, якщо він був у стані сп'яніння та за умови безпідставності такого побиття. Думається, така «безпідставність» рідко визнавалася як такою, адже пан з легкістю міг обґрунтувати свої дії (навіть якщо це виглядало маячною).

Отже, хоча Руська Правда і містила ряд недоліків: несправедливість, класова нерівність тощо, однак це був один з перших нормативно-правових актів, що діяв на території сучасної України та передбачав кримінальну

відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень. Позитивними рисами цього документу вважаємо наявність штрафу як покарання (та його активне застосування) та криміналізацію погрози нанесення тілесних ушкоджень, що було досить революційно та нестандартно для того часу.

Наступними великими юридичними пам'ятками, які поширювали свою дію за частину земель нашої держави були Статути Великого князівства Литовського (далі – Статути ВКЛ).

Як зазначає П.П. Музиченко, Статути ВКЛ як пам'ятка права литовського і слов'янських народів стали виключним явищем в європейській історії права і по праву зайняли одне з чільних місць у переліку найвидатніших досягнень правової думки людства. Зміст цих нормативно-правових актів є найдосконалішим відбитком епохи, відображає розвиток у ВКЛ товарно-грошових відносин і появу ростків капіталізму, а також ідей Реформації і гуманізму. Норми Статутів відбивають рівень правового життя, стратегічні напрями розвитку правової культури суспільства. Статути містили норми, які обмежували владу господаря і пануючої верхівки. Ряд артикулів Статутів зобов'язував господаря і державні органи управління поступати у відповідності з нормами права, піклуватися про інтереси держави і народу. Було нормативно закріплено принципи віротерпимості та рівності всіх перед законом. Власники отримали більш широкі права відчувати свої маєтки. Була обмежена можливість застосування покарань до неповнолітніх [110, с. 13].

Перший Статут Великого князівства Литовського було видано у 1529 році (далі – Статут 1529 року). Даний законодавчий акт складався з реєстру та тринадцяти розділів: «Про персону господарську», «Про оборону земську», «Про вольності шляхти і про розширення Великого князівства Литовського», «Про спадкування жінками і про видання дівчат заміж. Про удову, яка сидить на удовиному столці», «Про опікунів», «Про суддів, аби правом писаним судили, а якби інакше судив, як має покараний бути», «Про земські насильства, про побої і про головщини шляхетські», «Про земельні суди, про кордони і межі, про копи», «Про лови, про пущі, про бортне дерево», «Про маєтки, які обтяжені боргами, і про заставу», «Про головщини людей путних, селян і парубків», «Про грабежі і про нав'язки», «Про злодійство» [152, с. 461]. В свою чергу розділи поділялися на статті (артикули).

Кримінально-правовий захист життя та здоров'я людини було забезпечено розділом сьомим «Про земські насильства, про побої і про вбивства шляхтичів», що складався з тридцяти статей. Розглянемо більш детально деякі статті цього розділу.

Ст. 1 розділу VII Статуту 1529 року має назву «Хто б навмисне напав на чий дім із метою вбивства». В ній зазначено: «Також постановляємо: якби хто навмисне напав на чий дім із метою вбивства або ж напав на дім з озброєними людьми і поранив кого у цім домі або вбив, або хоча б і не поранив би нікого,

а тільки напав, той засуджується до позбавлення життя; головщини має бути заплачено родичам убитого з маєтку вбивці, а в нашу господарську казну така сума, а також штраф за рани.

А якби той, на чий дім скоєно напад, обороняючись, утік із свого дому і ніякого не було б убито або поранено, то все одно той, хто напав на дім, засуджується до смертної кари, а нав'язку має бути заплачено господарю домівки; а що залишиться від маєтку насильника з-понад заплаченої суми, те зараховується як штраф на користь господаря» [152, с. 253].

Таким чином, у ВКЛ встановлювалася кримінальна відповідальність за напад на оселю із метою вбивства людини. В разі поранення особи під час такого нападу злочинця не тільки засуджували до смертної кари, але і стягували штрафи (як на користь потерпілого, так і на користь держави).

Зрозуміло, що тема нашого дослідження відображується в цій статті досить опосередковано, однак, думається, необхідно підкреслити досить важливі положення:

1. У ВКЛ цінувалася приватна власність особи;
2. Питання захисту життя та здоров'я людини мало солідну законодавчу підтримку (про що слугує жорсткість покарання – смертна кара).

Відповідно до ст. 2 розділу VII Статуту 1529 року якби хто напав на чий дім і кого-небудь поранив або вбив, то той, хто постраждав із цього дому, відразу ж після нападу мусить сповістити про це своїх найближчих сусідів і показати йому сліди насильства, рани або вбитого. І потім, якби насильник не признався, той, на кого напали, буде мати можливість викрити його через навколишніх сусідів і вижа, а сам має при пораненому, з дружиною, якби він не мав дітей, а якби були дорослі діти, то із дорослими дітьми і слугами або челяддю, а якщо не було би слуг, то із двома співприсяжними він мусить про те присягнути. А того, хто скоїв напад, має бути присуджено до смертної кари як насильника [152, с. 253].

Такий порядок доказування є, м'яко кажучи, не досконалим, однак слід враховувати фактор часу, адже в той час не було сучасних пристроїв, експертиз тощо.

Ст. 4 передбачала наступне: «хто скоїть напад на чийсь дім, а хазяїн, знаходячись у домі і захищаючи свій дім, уб'є або поранить у своєму домі цього насильника або кого із його співучасників, то він не повинен платити ні за вбивство, ні за рани, але ще має право зажадати одержання з цих поранених виплати за напад. Проте факт нападу він мусить підтвердити своєю присягою, присягою дружини і дорослих дітей сам із двома співприсяжними, і якби були свідки, то при свідках він зобов'язаний особисто присягнути. І якщо він присягою підтвердить факт нападу, то йому має бути заплачено дванадцять рублів грошей у відповідності до присяги і свідчень його свідків» [152, с. 254].

Вказана норма свідчить про існування в державі права на самозахист. Вважаємо, подібні положення були не тільки прогресивними для свого часу, але і дуже важливими. Фактично, дану статтю можна назвати прообразом необхідної оборони. Відмічаємо, що життя, здоров'я та право власності високо цінувалися у ВКЛ.

Безпосередньою нормою, що захищала життя та здоров'я шляхтича виступала ст. 9 розділу VII Статуту 1529 року: «Якби хто поранив шляхтича в руку або поранив у ногу так, що той став кульгавий, або вибив око, або відрізав носа, або вибив зуби, або відрізав вуха, то мусить за це заплатити половину викупу за вбивство, а якби поранив його в обличчя, то мусить заплатити пораненому тридцять кіп грошей і стільки ж штрафу у господарську казну, якщо потерпілий, не має інших вірогідних доказів і якщо сам злочинець не зізнався у скоєнні цього злочину, присягне проти нього із двома співприсяжними» [152, с. 255].

Ця норма дуже схожа на ст. 5 Короткої редакції Руської Правди. Звичайне нанесення тілесних ушкоджень (без проникнення до житла) каралося штрафом. Встановлення такої безальтернативної санкції виглядає як «відкуп» від злочину, свого роду індульгенція. Вважаємо, такий стан речей є неприпустимим. Виникають також запитання щодо подібного доказування, але, знову ж таки, в цьому питанні необхідно робити «пільги на час», адже в XVI ст. рівень науково-технічного прогресу, як і правосвідомості громадян, перебував значно на нижчому рівні, ніж зараз.

Наявність вичерпного списку тілесних ушкоджень за нанесення яких особа могла бути визнаною суб'єктом злочину, передбаченого ст. 9 розділу VII Статуту 1529 року є також суперечливим моментом. Позитивним є той факт, що завдяки наявності такого списку було досить легко кваліфікувати діяння як злочин, негативним – діяння у вигляді нанесення інших тілесних ушкоджень (не передбачених у зазначеному списку) не охоплювалося ст. 9.

В ст. 10 значилося, що якби який шляхтич, якого побито або поранено, після побоїв або поранення їздив по бенкетах або бував у корчмах або на торгу, а потім помер, навіть, коли б після побоїв і лежав би і помер від ран, тоді той, хто його бив або поранив, не мусить платити за вбивство, а тільки за рани [152, с. 255].

Законодавець ВКЛ розглядав поїздки по бенкетах жертви, якій злочином було завдано тілесних ушкоджень як якийсь факт, що пом'якшує відповідальність злочинця. Логіка полягала у тому, що якщо жертва в змозі «шикувати», то їй не так вже і погано. Думається, подібна норма є абсурдною, а дії злочинця слід кваліфікувати залежно від його умислу та наслідків.

Відповідно до ст. 17, якби хто притяг до суду іншого за напад, тоді він повинен довести своє обвинувачення заслуговуючи на довіру свідченнями. А якби свідка не мав, але залишилися сліди цього насильства, тоді він має сам

доводити провину відповідача своєю присягою. Але якби він допустив відповідача до присяги і той хто хотів присягнути, підтверджуючи свою невинуватість, а позивач, який порушив справу про насильство, присягнути не хотів, то з відповідача має бути знято обвинувачення у скоєнні насильства [152, с. 257].

Невизначеною є позиція, за якою і позивач і відповідач стверджували б під присягою діаметрально протилежні факти. Виходить, як і за часів існування Київської Русі, візуальна наявність тілесних ушкоджень була головним доказом по справі і слова обвинуваченого, навіть під присягою, не мали значної ваги.

Стаття 18 вказаного нормативно-правового акту встановлювала відповідальність за наступне: «Якби комусь у чийсь домі було спричинено шкоди або він зазнав насильства у дорозі або в іншому місці за бажанням або з дозволу, або з відома хазяїна дома, і того хазяїна було б притягнуто до суду і його провину було б доведено ґрунтовними доказами або особистою присягою позивача за наявності речових доказів або яких-небудь слідів, пред'явлених офіційно, то він буде зобов'язаний особистими грішми заплатити за той розбій і спричинену шкоду, а тих злодіїв притягти до суду» [152, с. 257].

З наведеного можна зробити умовивід про те, що в часи існування ВКЛ особу-організатора злочину у вигляді нанесення тілесних ушкоджень могли притягнути до відповідальності у вигляді сплати штрафу і змусити привести виконавців злочину до суду. Доволі цікава норма, втім, вважаємо, за організацію подібного злочину, як мінімум, має бути передбачене більш жорстке, альтернативне покарання.

Згідно ст. 20 розділу VII Статуту 1529 року за кожний рядовий напад на сусіда, доведений у судовому порядку на користь потерпілої сторони, має бути присуджено дванадцять рублів грошей і стільки ж штрафу на користь держави [152, с. 258].

Недоліком цієї статті вважаємо неконкретизованість (не зрозуміло, які дії слід кваліфікувати під «нападом» та які наслідки підпадають під дану статтю).

Цікавими виглядають статті 22 та 23 цього розділу Статуту 1529 року. Відповідно до ст. 22 якби хто з ким посварився і під час цієї сварки один другого поранив і один із них або обидва звернулися до суду, але не мали свідків, які знали б обставини справи, і один другого не допустив би до присяги, а обидва хотіли б присягнути, то судді мають наказати їм тягнути жереб: тоді хто жереб вийме перший, мусить присягнути в тому, що той перший почав його бити і поранив його, і тому виникла ця сварка. І коли він присягне, тоді другий мусить заплатити тому, хто присягнув, за рани у відповідності до його стану [152, с. 258-259].

В ст. 23 закріплено, що якби під час якої-небудь сварки увечері хто-небудь загасив свічку і кого-небудь із тих, хто був присутній при тій сварці, було поранено, але він не знав хто його поранив, і притяг би до суду того, хто

загасив свічку, кажучи: «Мене було поранено у тій сварці, але з твоєї провини не знаю ким» – і представив би на те доказ, а якби не мав доказу і вирішив би присягнути, тоді той, хто загасив свічку, мусить заплатити йому за рани. Таким же чином мають розглядатися справи про вбивства, які скоєні за таких же обставин. Відповідач, що заплатив за рани або головщини, може шукати винуватого [152, с. 259].

Наявність наведених норм свідчить про те, що:

1) хоча ці норми і виглядають досить безглуздо (особливо про притягнення до відповідальності того, хто загасив світло), але сама їх наявність свідчить про існування в той час подібних випадків;

2) небажання вести розслідування справ, покладання на «жереб» свідчать про свавілля з боку органів державної влади ВКЛ та низький рівень професіоналізму судової гілки влади та органів досудового розслідування.

У Статуті 1529 року передбачалася також відповідальність за ненавмисне нанесення тілесних ушкоджень. Так, у ст. 24 закріплювалось: «якби хто порушив у суді справу про нанесення йому рани, а відповідач заявив, що поранив його ненавмисне і навіть би тому доказ, ми, вважаючи, що ніхто без своєї провини не мусить терпіти поранення, постановляємо і наказуємо: за ці рани позивачеві має бути сплачено [152, с. 259].

Отже, подібне провадження відкривалося в разі приватного обвинувачення, тобто не по факту здійснення самого діяння, а в разі заяви про нього зі сторони потерпілого. Форма вини не відігравала вирішальної ролі при розгляді такої справи, тому що в державі був закріплений принцип «ніхто без своєї провини не мусить терпіти поранення». Так як покарання полягало у сплаті штрафу, вважаємо такий підхід хоча і не досконалим (все ж таки, можливо, повинні бути (за певних обставин) випадки звільнення від відповідальності за подібні вчинки), але досить справедливим.

Відповідно до ст. 25, якщо у якійсь сварці слуга-шляхтич, захищаючи свого пана, поранив або вбив кого-небудь, він звільнявся від відповідальності за скоєне діяння. В такому разі зацікавлена сторона мала право позивати за нанесення їй тілесних ушкоджень або за вбитого до хазяїна злочинця [152, с. 259].

В сучасному суспільстві досить складно давати оцінку такій нормі. В першу чергу це пов'язане з недопустимістю існування у ньому (принаймні в демократичних розвинених державах) подібних кастових відмінностей, адже суспільно-правові цінності та мораль значно еволюціонували. Наведений статус слуги фактично прирівняний до домашньої тварини, за дії якої несе відповідальність господар. Порушення принципу персональної відповідальності, переконані, веде до руйнації всієї системи права.

Ст. 25, на перший погляд, дозволяє уникнути відповідальності слугі. Втім, не слід забувати, що він, апріорі, є залежним, а отже, хазяїн міг вигадати

для нього більш жорсткіше покарання, ніж штраф (навіть не дивлячись на те, що цей слуга його захистив). Думається, в будь-якому разі основний тягар відповідальності покладался на плечі слуги.

Згідно ст. 27 розділу VII Статуту 1529 року в разі, якщо будь-хто чинив напад на іншого, щось викрадав, або чиясь людина перейшла до іншого, або хтось дав поручництво за іншого, або когось побив або пограбував, але потерпілий не заявив про це протягом десяти років, то він (потерпілий) вже не міг порушувати про це справу. В разі ж, якщо хтось зазнав насильства з боку іншого, але промовчав про це протягом трьох років – він також не мав права порушувати цю справу [152, с. 260].

Ця стаття демонструє нам наявність в праві ВКЛ строків позовної давності. Досить тонка межа існувала між поняттями «напад» та «зазнавати насильства», що, на нашу думку, є негативним фактором. Адже, наприклад, нанесення тілесних ушкоджень можна кваліфікувати як за першим визначенням, так і за другим, що дозволяє маніпулювати строками позовної давності. Втім, все ж таки, наявність позовної давності за ці злочини виглядає доволі логічним кроком. Наприклад, якщо через значний проміжок часу потерпілий заявляв, що йому були нанесені тілесні ушкодження, це свідчило, скоріше за все, про те, що йому просто вигідно помститися, а подібний стан речей суперечить цілям кримінальної відповідальності.

В 1566 році було видано новий Статут Великого князівства Литовського (далі – статут 1566 року). Цей нормативно-правовий акт не тільки мав на один розділ більше, ніж попередній (14), але і назви та зміст цих розділів дещо відрізнялися. Відтепер регулювання захисту життя та здоров'я особи було покладено на розділ XI «Про квалти і про головщизни шляхетські», який ми і розглянемо нижче.

В статті 5 закріплювався інститут співучасті за переховування злочинця (в тому числі і особу, що скоїла злочин у вигляді нанесення тілесних ушкоджень). Як зазначають автори другого тому книги «Статути Великого князівства Литовського» (за редакцією С. Ківалова, П. Музиченка та А. Панькова) поняття співучасті відомо ще в Руській правді. В литовському праві з'явилися ознаки публічно-правового погляду на злочин, однак даний стаття відбиває і традиційне для феодального права приватно-правове ставлення до пошуків злочинця: потерпілий повинен був сам оповіщати людей про вбивцю або виволанця [150, с. 506]. Додамо, що те саме стосувалося і злочинів у вигляді нанесення тілесних ушкоджень.

В цілому наявність інституту співучасті свідчить про доволі серйозний рівень закону про кримінальну відповідальність.

Стаття 13 мала назву «Про звади шляхетські». В ній затверджувались положення про те, що хто б кому руку або ногу утяв, або око, губу, вухо відтяв,

за кожний такий член по п'ятдесят кіп грошей належить платити і двадцять і чотири тижні у замку у в'язниці сидіти. А хто б обидві руки, чи обидві ноги, чи обидва вуха відтяв, або обидва ока, тоді має заплатити головщизну, як за вбивство людини: сто кіп грошей, а рік і шість тижнів має у в'язниці сидіти. А якби людині заподіяв таке поранення, через яке б з рани кістки довелось виймати, тоді має заплатити тридцять кіп грошей. А якби заподіяв поранення, через яке той онімів, хоча б і вигоївся, тоді має сто кіп грошей, як головщизну платити, і рік та шість тижнів відсидіти у в'язниці. А якщо рана буде на обличчі – сорок кіп грошей належить платити. А коли б по щоці когось вдарив, бороду рвав, тоді за те все по двадцять рублів грошей належить платити. А коли би бив києм шляхтича – сорок кіп грошей має заплатити. А за білі голови шляхетські як головщизна, так і відшкодування має виплачуватися у подвійному розмірі. Таким же чином належить відшкодування шляхетське виплачувати за жон і дітей шляхетських, якщо вінчаних жон мають [150, с. 377-378].

Вказана норма схожа за своїм змістом із ст. 9 розділу VII Статуту 1529 року, однак є дещо модернізованою. Так, законодавець відніс до тілесних ушкоджень ушкодження губи, встановив кваліфікуючі ознаки злочину та альтернативне покарання у вигляді заточення у в'язниці. Дані зміни слугують ознакою того, що законодавство ВКЛ не простоювало на місці, еволюціонувало, а отже, панівна верхівка цієї держави розуміла недосконалість законодавчої системи та намагалася виправити наявні помилки.

Підкреслюємо, що одним з основних досягнень Статуту 1566 року в частині кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень було саме впровадження альтернативного покарання. Думається, страх перед в'язницею змушував потенційних злочинців двічі подумати, перш ніж вчинити задумане діяння, адже в'язниця – це досить жорсткий вид покарання навіть в наші часи, а в XVI столітті, зважаючи на якість умов перебування в таких закладах – вдвічі жорсткіший.

Згідно ст. 15 розділу XI зазначеного нормативно-правового акту, якби який міщанин, будучи бурмістром, шляхтича вбив або поранив, тоді має відшкодувати так, як вище описано. Проте, якби того часу бурмістром не був, як поранить шляхтича, мусить руку втратити. Так само і якби простий селянин вбив або поранив шляхтича – має руку втратити. А якби руку або ногу шляхтичеві відтяв, або його кульгавим учинив, має бути страченим [150, с. 378].

Подібна класова нерівність віддзеркалює всю жорстокість та несправедливість доби феодалізму.

Вдалими є зауваження авторів другого тому книги «Статути Великого князівства Литовського» про те, що характерним для феодального права було встановлення більш жорсткого покарання у випадку вбивства молодшим – старшого, нижчим за статусом – вищого. Для селянина або міщанина, який поранив шляхтича, артикулом 15 розділу XI Статуту 1566 року призначалося

значно жорсткіше покарання, ніж для такого ж злочинця – шляхтича: не грошовий штраф, а відрубання руки. За відтинання шляхтичеві кінцівки селяни і міщани каралися смертю [150, с. 508].

Ми в жодному разі не виправдовуємо діяння, що описані у статті 15 цього законодавчого акту, однак наполягаємо, що будь-яка людина, незалежно від її походження, кольору шкіри, расової та гендерної приналежності, матеріального становища тощо має мати однакові права.

Подібною до вказаної була норма ст. 18 «Якби слуга вбив або поранив свого пана». За вказане діяння особа каралася «жорсткою стратою». За погрозу з демонстрацією зброї (без нанесення тілесних ушкоджень або смерті) до слуги застосовувалася санкція у вигляді «втрати руки» [150, с. 379].

Ст. ст. 26 та 27 мали назви «Про сварки» та «Про сварку вечірню». Ці норми нагадували статті 22 та 23 розділу VII Статуту 1529 року. Відмінність полягала у додаванні положень про вбивства, скоєні в подібних обставинах.

Стаття 28 «Якби хто ненавмисно кого поранив і його було притягнуто до суду» (аналог ст. 24 розділу VII Статуту 1529 року). Поняття про ненавмисне вбивство і поранення було знайоме ще Руській Правді. У давньоруському праві воно розглядалося як делікт; винний сплачував потерпілому або його родичам віру. Статут же розглядав відсутність умислу як пом'якшуючу обставину і призначав за ненавмисні вбивства або поранення голови і ув'язнення [150, с. 509].

Таким чином Статут 1566 року в частині встановлення кримінальної відповідальності за нанесення тілесних ушкоджень був дуже схожий на Статут 1529 року. В деяких положеннях законодавець його дещо доопрацював та доповнив. Основним недоліком була різниця ступеня відповідальності для різних верств населення (чим нижче соціальне становище – тим жорсткіше покарання).

У 1588 році вийшов третій (останній) Статут Великого князівства Литовського (далі – Статут 1588 року), що також (як і Статут 1566 року) складався з 14 розділів. Кримінальна відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень встановлювалась розділом XI «Про квалти, про побої, про головщини шляхетські» [151, с. 566]. Назва XI розділу майже збігається з назвою XI розділу Статуту 1566 року. Законодавець лише додав слова «про побої». Зміст статей також дуже схожий на попередні редакції, проте трохи доопрацьований та доповнений.

Серед нововведень доцільно виділити статтю 16 розділу XI Статуту 1588 року «Про те, якби хто ножем або яким іншим, до бою непристосованим предметом, кого вбив або поранив». Згідно нього, якби хто кого умисно, з гніву і зопалу, ножем, пунайлом, кинджалом вбив, такий, якщо буде шляхтичем, і те ж шляхтичу вчинить, за доводом слушним четвертованим бути має. А якщо

простого стану людина шляхтичу (те) вчинить, той (теж) буде покараний четвертуванням. А якби шляхтич просту людину таким способом вбив, той руку втрачає, крім (випадку), коли був би спійманим на місці злочину, про що є у цьому Статуті описано. А головщина, з кожного такого, з маєтності виплачена бути має. А якщо хто не вб'є, тільки поранить, той, якщо будить шляхтичем, за травмування шляхтича відтинанням руки, а за людину просту – грошовою виплатою, як і за вбивство покараний бути має. Якщо ж те людина простого стану вчинить, той за травмування шляхтича – життя, а за просту людину – руку втрачає [151, с. 277].

Зазначена норма також написана в дусі класової нерівності. По суті, ступінь суспільної небезпеки за вбивство шляхтичем простої людини прирівнювався до нанесення тілесних ушкоджень шляхтичем шляхтичу. Тобто здоров'я знатної особи розцінювалось як життя простої. Шокує і факт того, що в разі, якщо феодал травмував собі подібного – йому відтинали руку (серйозне покарання), а у випадку, якщо просту людину – всього лише (порівняно зі шляхтичем) відкупався штрафом.

Артикул 17 розділу XI Статуту 1588 року мав назву «Про вбивство або поранення зрадливим, підступним способом» і закріплював: «Хто б кого таємно, без сварки, а мовчки, зрадливо і підступно, вночі або і вдень вбив, як в дорозі, криючись за кущем, за горожею, або у місті, у селі, засівши на вулиці або в домівці, через двері, через вікно або ж таємно комірчину використовуючи, з якої-небудь зброї стріляючи або ручною зброєю якою вбив, будь то того, хто спав чи в компанії був, або в якомусь іншому зібранні людей, але мовчки, підступно пуйналом чи якою-небудь (іншою) зброєю вбив, і на тому б злочині був спійманий або те на нього слушним доводом переведено було, такий, якщо те шляхтич шляхтичу вчинить, строгою смертю, четвертуванням або посадженням на палю покараний і позбавлений поштивості покараний буде. А головщина з маєтку або маєтності його рухомої у подвійному розмірі виплачена бути має. А якщо не вб'є, а тільки поранить шляхтича, той смертю покараний буде, і нав'язка з маєтку виплачена бути має. А якщо те шляхтичу людина проста вчинить, тоді за вбивство, за вироком судовим на смерть, різними строгими тортурами з цього світу відправлений буде, а за поранення голову відтяти мають. А якби те хто над ким з нацькування чийогось вчинив, і про це розповівши, смертю таку оповідь свою підтвердить, тоді за інших слушних достовірних доказів, які б при розгляді цієї справи на судове рішення могли вплинути, тоді і сам той, хто спрямовував (на злочин), і той, хто те вчинив, покарані бути мають. А якщо не буде знаків, доказів достовірних слушних, тільки обмовлення, смертю закріплене, від того звинувачений те обмовлення присягою відвести має [151, с. 277-278].

З наведеного можна зробити висновок, що у ВКЛ було впроваджено особливу обставину, що виступала обтяжуючою у справах пов'язаних із вбивством

або заподіянням тілесних ушкоджень – вчинення зазначених дій підступним способом. Під «підступним» розумілося діяння, що проводилося потайки від жертви, через що остання не мала можливості зреагувати відповідним чином. За подібний злочин встановлювалися найтяжчі покарання: смертна кара та смертна кара з тортурами, що звісно, є не просто жорстким, а жорстоким. Сама ж ідея (не враховуючи недоліки в частині санкції) виглядає досить цікавою та дискусійною навіть в умовах сьогодення.

У Статуті 1588 року посилювалася увага питанню самозахисту. Відтепер особа звільнялася від покарання за нанесення тілесних ушкоджень, якщо в суді було доведено, що вона вчинила дане протиправне діяння «захищаючись у бійці, яку затіяв сам поранений» [151, с. 281]. Дане рішення слугує підтвердженням тому, що законодавство ВКЛ продовжувало саме розвиватися, а не деградувати. Втім, слід зауважити, що поняття «необхідна оборона», як такого, ще не існувало. Рішення по справі приймалося суб'єктивно, без чіткого алгоритму.

В зазначеному нормативно-правовому акті було доопрацьовано статтю про вбивство або нанесення тілесних ушкоджень людині слугою, який захищав свого пана. Як зазначалося вище, ця норма існувала ще в Статуті 1529 року (ст. 25 глава VII). В новій редакції даний артикул також мав номер 25 (різнялася лише глава – XI). Зміни в тексті норми полягали у тому, що тепер в разі якщо слуга «свавільно, без наказу пана свого, на його очах когось вбив або поранив», то пан його повинен був спіймати та посадити до в'язниці. В разі ж неможливості (або небажання) спіймати біглого слугу карали самого пана – сплатою головщини (розмір залежав від особи потерпілого або вбитого) державі та штрафу на користь потерпілої сторони. У випадку ж смерті шляхтича пана могли посадити до в'язниці [151, с. 281].

Таке доопрацювання мало певний сенс, адже умисел слуги за таких обставин не співпадав з умислом хазяїну.

У ст. 27 розділу XI Статуту 1588 року було зазначено: «А хто б жорстким способом, погордувавши зверхністю нашою господарською і правом посполитим, а сам свавілля і зухвалості вживаючи і знущаючись над ким, насильно, супротив його волі утримуючи в своїх руках, якому шляхтичу або шляхтанці руку, ногу, ніс, вухо, губи втяв або відрізав так, що який би з тих членів відпав, або б око, зуби втяв або вибив, або око осліпив, і у тому судом визнаний був, тоді, наслідуючи у тому закону Божому, уставуємо, що за такий кожний член втятий, відрізаний або вибитий, тому, хто у тому винним зостається, має теж член втятий, відрізаний або вибитий бути» [151, с. 283].

Фактично, ст. 27 є переробленою ст. 13 «Про звади шляхетські» розділу XI Статуту 1566 року. Якщо раніше законодавець встановлював за такі дії покарання у вигляді заточення до в'язниці та штрафу, то тепер було повернено

підхід «око за око», що широко застосовувався в часи існування Київської Русі. Таке рішення, безперечно, було кроком назад у розвитку кримінального законодавства.

Принцип помсти поширювався і в разі, якщо «обидві руки, ноги і обидва вуха відтяв або обидва ока витяг або вибив» [151, с. 283]. За таких обставин додавалося ще і покарання у вигляді сплати штрафу.

За відтинання пальця (або пальців) на руці чи нозі, крім принципу помсти, тобто вчинення по відношенню до злочинця аналогічних дій, встановлювався грошовий штраф за кожний палець у сумі двадцяти кіп грошей [151, с. 283].

Виходить, особа несла подвійне покарання.

В разі пошкодження частини тіла таким чином, «що вона не відпала, але з того поранення була би так покалічена, що нею до року (потерпілий) володіти не міг» злочинцю призначалося покарання у вигляді сплати п'ятдесяти кіп грошей. Під частинами тіла розумілися «кожен член, рука, нога, вухо та губи». Для пальця існував свій «тариф» – двадцять кіп грошей [151, с. 283].

Наведений перелік тілесних ушкоджень виглядає дещо обмеженим і банальним.

За діяння у вигляді поранення у голову, що призвело до стану, який описується як «замкнуло» (тобто особа залишилася живою, одужала, але втратила здатність говорити) встановлювалося покарання – сто кіп грошей, що повинні були бути сплачені як головщина. Крім того, за такі дії особу могли покарати ув'язненням: «А за вину в ув'язненні у замку або дворі нашому судовому, де що станеться, на дні у вежі в шість сажнів у землі пів року сидіти» [151, с. 283].

Думається, під описаним станом малися на увазі психофізіологічні розлади мозку, що були спричинені внаслідок отримання поранення у голову. Безумовно, ступінь тяжкості таких тілесних ушкоджень виглядає значно вищою, ніж, наприклад, при забитті пальця, а тому, встановлення за такий злочин великого штрафу відповідає принципу «чим небезпечніше діяння – тим жорсткіше покарання». Цікавим виглядає і впровадження окрім штрафу іншого покарання, однак, звісно умови відбуття такого ув'язнення є неприйнятними та варварськими.

Також цей артикул передбачав кримінальну відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень у вигляді «ран голови з роздрібленням кісток і на обличчі зроблених», за побої кием, батогами, різками та іншими пристосуваннями. За такий злочин санкція ст. 27 передбачала ув'язнення на строк дванадцять тижнів «на дні у вежі» [151, с. 283].

Подібні покарання, вважаємо, не відповідають цілям кримінального закону. Більше того, вони можуть розглядатися як тортури.

За нанесення тілесних ушкоджень за допомогою залізного знаряддя передбачалося покарання у вигляді штрафу та шести тижнів ув'язнення в замку або у дворі [151, с. 283].

Порівняно з попередніми покараннями дане є, на нашу думку, досить виправданим та помірним. В той же час, недоліком зазначеної норми є прив'язка саме до «металевого знаряддя», адже, існує безліч інших предметів матеріального світу, за допомогою яких можна нанести, як мінімум, подібні за тяжкістю тілесні ушкодження.

Артикул 27 розділу XI Статуту 1588 року також встановлював кримінальну відповідальність у вигляді штрафу та ув'язнення строком на три тижні за надання поличника, виривання бороди чи волосся. В разі, якщо потерпілою була жінка, «духовна особа всякого християнського віросповідання» або їх жінки чи діти, «людина шляхетського звання» – розміри штрафу та строки ув'язнення для злочинця збільшувалися [151, с. 283-284].

Подібні злочини посягали не стільки на життя, здоров'я особи, скільки на її честь та гідність. Безперечно, такі злочини в цивілізованому суспільстві мають каратися, однак подвійне покарання за них, на нашу думку, не завжди було адекватним та співрозмірним з розміром заподіяної шкоди. Тому, вважаємо, доцільно було встановити не подвійне, а альтернативне покарання.

Згідно Статуту 1588 року в разі нанесення тілесних ушкоджень неповнолітньому шляхтичу або шляхтянці його справу у суді (як і подавати сам позов) могли представляти «батько, мати, брат чи хто-небудь з родичів». В разі перемоги у справі злочинець сплачував штраф таким представникам, які (за виключенням батька та матері) по досягненню повноліття потерпілим повинні були сплатити йому половину отриманих коштів.

Інші норми, що стосувалися кримінальної відповідальності за нанесення особі тілесних ушкоджень були або подібні до попередніх, зазначених в Статутах 1529 та 1588 років, або містили норми процесуального права.

Отже, після розпаду Київської Русі питання встановлення та кримінальної відповідальності за нанесення тілесних ушкоджень та розуміння його суті набуло подальшого розвитку у ВКЛ. Не дивлячись на наявність суттєвих недоліків (закріплення класової нерівності, наявність опосередкованої кримінальної відповідальності та надмірна жорстокість покарання), у Статутах суттєво доопрацьовано поняття та форми співучасті, розроблено нехай і не досконалі, але необхідні критерії визнання ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, від яких залежала суворість покарання.

Вдалими вбачаються роздуми окремих вчених щодо важливості Статутів ВКЛ для української науки кримінального права. Науковці зазначають, що ці нормативно-правові акти були важливим джерелом права на українських землях, вони забезпечували спадкоємність і наступність багатьох норм та інститутів українського права, сформованих у Київській Русі та Галицько-Волинській державі. Статути ВКЛ вирізнялися достатньо високим, як для того

часу, рівнем юридичної техніки: у них подано визначення багатьох правових термінів (наприклад, злочин, право власності, договір, контракт тощо. Ці законодавчі акти також позитивно вплинули на розвиток української правової думки й формування законодавства [103, с. 40, 3, с. 24].

Після приєднання в результаті підписання Переяславської угоди Гетьманщини до Московського царства (спочатку на правах автономії) значна територія нашої Батьківщини опинилася під юрисдикцією цієї держави, що перетворилася у 1721 році в Російську імперію.

У «Зводі законів кримінальних» 1832 року (Далі – «Звід законів») кримінальна відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень була передбачена у главі 4 «Про тілесні ушкодження». Дана глава була розподілена на дві частини «Про тілесні ушкодження, нанесені іншим» (ст. ст. 357-364) та «Про тілесні ушкодження, завдані самому собі» (365-366). Означеному питанню приділялося 10 статей (357-366).

Відповідно до статей 357-358 «Зводу законів» розрізнялося два види тілесних ушкоджень: рани та каліцтва. Під ранами розумілися виразки, нанесені ззовні тіла, а під каліцтвом – втрата якої-небудь частини тіла, або «приведення її до бездіяльності» [142, с. 123].

Думається, розподіл тілесних ушкоджень на дві категорії, залежно від тяжкості був досить вдалим ходом зі сторони законодавця, адже втрата частини тіла виглядає значно вищим за своєю суспільною небезпечністю наслідком діяння, ніж нанесення ран ззовні тіла. Хоча, слід відзначити, що подібні категорії містили певні недоліки у своїй змістовній частині. Наприклад, незрозумілим є приналежність тяжких уражень внутрішніх органів, особливо за наявності рани, адже такі тілесні ушкодження набагато серйозніші, ніж «зовнішні рани», проте їх складно віднести до поняття «втрата частини тіла».

З метою доповнення наведеної класифікації ран було видано ст. 359, відповідно до якої ранами визнавалися також «коли хтось приб'є когось до крові, нанесе багрові плями або висмикне волосся» [142, с. 123].

Зрозуміло, що вказана стаття охоплювала легкі тілесні ушкодження у вигляді виступу крові після нанесення удару або втрати волосся внаслідок його висмикування. Під словом «приб'є» розумілося сучасне «поб'є». Вважаємо більш логічним було об'єднати ст. ст. 359 та 358 в одну, що б зменшило кількість норм та дозволило більш легко, швидко та ефективно кваліфікувати діяння, пов'язані з нанесенням тілесних ушкоджень.

У «Зводі законів» діяння у вигляді нанесення тілесних ушкоджень не визнавалося злочинним, якщо воно було вчинене:

- 1) «Карантинною Вартою» по відношенню до особи, що намагалася втекти чи сховатися від її нагляду;
- 2) «Митною Вартою» в установлених законом випадках;
- 3) вартою, караулом, патрулем в наслідок відбиття нападу;

4) внаслідок захисту від насильницького нападу (за умови дотримання правил законної і дозволеної оборони) [142, с. 116].

В примітці до статті зазначалися правила та порядок попередження вартовим застосування сили та випадки звільнення від відповідальності конвоїра, який наніс тілесні ушкодження злочинцю [142, с. 117].

Вказані положення демонструють розвиток в Російській імперії питання звільнення від кримінальної відповідальності, уявлення необхідної оборони. Також слід зазначити, що дозвіл на застосування сили представникам силових та прикордонних структур (звісно в певних випадках, передбачених законом) був необхідним та вдалим кроком.

Додамо, що під «Карантинною Вартою» розумілися підрозділи, які охороняли європейські кордони Російської імперії від занесення зарази зі сторони Чорного моря. Зокрема, до них входили: карантинна варта всередині карантинів і на судах, зовнішні військові караули, морський нагляд та прикордонна варта [51]. Ця служба була свого роду митним підрозділом по контролю та профілактиці захворювань.

Стаття 361 «Зводу законів» закріплювала положення, згідно якого до винного у нанесенні легких ран, залежно від їх тяжкості, застосовували покарання (крім «безчестя») у вигляді тюремного ув'язнення, грошового штрафу чи тілесного покарання [142, с. 124].

Вважаємо, що під словосполученням «крім безчестя» законодавець мав на увазі осуд з боку держави. Наявність різних покарань, залежно від ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, свідчить про розвиток кримінального закону, особливо з огляду на те, що до особи могло бути застосоване тільки одне з перелічених покарань. Недоліком цієї статті є наявність в ній тілесних покарань, адже переконані, що тортурам та фізичному впливу не має місця в кримінальному законі.

Відповідно до ст. 362 цього нормативно-правового акту, нанесення тяжких ран і каліцтва, такого як: відсіч руки, ноги, вуха, губи, виколування ока каралося, понад «стягнення безчестя», позбавлення прав стану, покарання батогами та засланням на поселення [142, с. 124].

Відзначаємо, що дана норма побудована за допомогою сполучника «та», а отже до злочинця застосовували не одне з перелічених покарань а увесь комплекс. За вчинення цього злочину особа піддавалася фізичному насиллю, втрачала свій стан та рушила на заслання. Безперечно, зазначене у ст. 362 діяння несло досить високий ступень суспільної небезпеки, однак, на нашу думку, даний комплекс покарань був занадто широким та досить жорстким. Також слід відмітити, що подібні діяння визнавалися злочинними і в Київській Русі та у ВКЛ.

Ст. 363 встановлювала: «Рани та каліцтва, хоча і не смертельні, але спричинені з умислом умертвити, визнаються замахом на смертовбивство» [142, с. 124].

В ст. 364 було закріплено: «Нанесення ран смертельних визнається замахом смертовбивства умисного, а ушкодження самі по собі не смертельні, але такі, що спричинили смерть, визнаються смертовбивством необережним» [142, с. 124].

Отже, кримінальний закон Російської імперії різнив замах на вбивство від злочину у вигляді нанесення тілесних ушкоджень за допомогою злочинного умислу. Форма вини поділялася на умисел та необережність.

Статті 365 та 366 встановлювали кримінальну відповідальність за нанесення собі тілесних ушкоджень з метою ухилення від призову на військову службу [142, с. 125].

Останні дві норми, на нашу думку, не вписуються в главу «Про тілесні ушкодження», так як основним безпосереднім об'єктом злочину виступають не життя та здоров'я особи, а суспільні відносини, що забезпечують комплектування армії.

Проаналізувавши норми «Зводу законів кримінальних» 1832 року можна зробити висновок, що цей законодавчий кодифікований акт перебував на доволі високому рівні юридичної сформованості, містив ряд цікавих положень в частині встановлення кримінальної відповідальності за нанесення тілесних ушкоджень та відіграв вагомий роль у розвитку вітчизняного законодавства.

В 1845 році було видано «Уложення про покарання кримінальні та виправні» (далі – Уложення 1845 року) – нормативно-правовий акт, що складався з XII розділів.

Вказаний законодавчий документ розподіляв за ступенем тяжкості діяння на злочини та проступки, розрізняв різні форми вини, стадії вчинення злочину, форми співучасті. Безумовно, наявність подібних положень свідчить про доволі високу юридичну якість «Уложення» 1845 року.

Розділ X Уложення 1845 року мав назву «Про злочини проти життя, здоров'я, свободи і честі приватних осіб та складався зі 120 статей (ст. ст. 1920-2039). Даний розділ поділявся на IX глав: «Про смертовбивство», «Про самогубство», «Про нанесення ран, каліцтва та інших ушкоджень здоров'ю», «Про поєдинки», «Про свавільне залишення особи в небезпеці і ненадання допомоги особі, яка вмирає», «Про образу честі», «Про незаконне затримання та ув'язнення», «Про напад з насильством», «Про погрози».

Назва розділу свідчить про те, що діяння у вигляді завдання тілесних ушкоджень відносилося саме до злочину, а не проступку. Кримінальна відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень закріплювалась у главі III «Про нанесення ран, каліцтва та інших ушкоджень здоров'ю» [175, с. 755].

В ст. 1948 зазначалося: «Хто з обдуманим завчасно наміром чи умислом нанесе комусь тяжке поранення (каліцтво), або інше важливе у здоров'ї чи тілесних можливостях ушкодження, позбавивши його зору, язика, слуху чи руки, ноги чи дітородних частин тіла, або ж будь-яким способом нанесе незворотне на лиці його спотворення, той за це, дивлячись на більшу чи меншу обдуманість умислу, ступінь жорстокості під час вчинення злочину, на спосіб вчинення злочину, особливо якщо удар, що спричинив каліцтво, було нанесено зрадницьким шляхом, а рівно і на ступінь небезпеки для життя та страждань, яким піддався потерпілий, нарешті – на важливість наслідків для його (потерпілого) існування і засобів прожитку в майбутньому, та на інші обставини, що більш чи менш підвищують або зменшують вину, засуджується:

1) або на позбавлення всіх прав стану та до заслання на каторжну роботу на заводах на строк від чотирьох до шести років (а в деяких випадках – із застосуванням ще і тілесних покарань у вигляді ударів батогами від рук катів з нанесенням клейма);

2) або на позбавлення всіх прав стану з засланням у Сибір на поселення (а в деяких випадках – із застосуванням тілесних покарань у вигляді ударів батогами)» [175, с. 755-756].

Відзначимо, що під «правами стану» розумілися права особи, якими він володів відповідно до приналежності певній соціальній категорії.

Обов'язковою ознакою даного складу злочину була умисна форма вини. Вид покарання залежав від тяжкості наслідків та способу вчинення злочину, що, на нашу думку, було правильним та обґрунтованим рішенням з боку законодавця. Однак, не дивлячись на доволі високу серйозність цього злочину (ступінь суспільної небезпеки), вважаємо, що комплекс покарань, який застосовувався до злочинця був, як і в попередньому нормативно-правовому акті, занадто широким та жорстким, адже зазначені заслання передбачали надлюдські за своєю складністю роботи та неприйнятні умови проживання, через які в'язні, як правило, або вмирали, або ж отримували серйозну шкоду здоров'ю.

За спричинення особі тяжкого каліцтва або в разі ушкодження їй здоров'я, або незворотного спотворення обличчя, що супроводжувалося катуванням чи іншими муками, призначалося покарання у вигляді позбавлення всіх прав стану та заслання на каторжну роботу на заводах на строк від шести до восьми років (а в деяких випадках – із застосуванням ще і тілесних покарань у вигляді ударів батогами від рук катів з нанесенням клейма) [175, с. 756].

З наведеного виходить, що діяння, передбачене цією статтею із застосуванням тортур або катування визнавалося кваліфікуючим. За цей злочин особа несла суворіше покарання, що, безумовно, є логічним кроком, адже крім фізичного болю потерпілий від такого злочину ніс ще і моральні страждання.

Згідно ст. 1949 Уложення 1845 року, за спричинення будь-кому (з обдуманним завчасно умислом) іншого, менш тяжкого каліцтва, винний, виходячи зі ступеня обдуманості умислу, ступеня завданого потерпілому страждання, тривалості часу, необхідного на відновлення потерпілого та інших обставин, що обтяжували або пом'якшували вину злочинця, засуджувався: до позбавлення прав та заслання на проживання до Іркутської або Єнісейської губернії із ув'язненням на строк від двох до трьох років та заборорою в'їзду до інших Сибірських губерній на строк від восьми до десяти років, або ж до Томської чи Тобольської губерній, із ув'язненням на строк від одного до двох років, або ж без ув'язнення. Крім того до злочинця могло бути застосовано покарання у вигляді нанесення ударів різками та відсилки до арештантської роти цивільного відомства на строк від шести до восьми років, або від одного до чотирьох років [175, с. 756-757].

Отже, ст. 1949 встановлювала відповідальність за менш небезпечне діяння, ніж зазначене в ст. 1948. Менш тяжкі наслідки такого злочину зумовили м'якше (хоча, все ж таки, і досить жорстоке) покарання.

В разі, якщо злочин, передбачений ст. 1949 було вчинено із застосуванням знущань або катування, до злочинця застосовували покарання «на один ступінь вище, ніж зазначено в ст. 1949» [175, с. 757]. Дане положення закріплювалося в ст. 1950, що є досить нелогічним, тому що кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ст. 1949 було б доцільно описати в ч. 2 (або абзаці другому) цієї ж статті, а не виносити в окрему.

В ст. 1951 значилося: «Хто завдасть будь-кому каліцтво, більш чи менш тяжке, або нанесе незворотне спотворення обличчю без обдуманого завчасно умислу, в запальності чи роздратуванні, але, однак, і не випадково, а із знанням наслідків свого діяння, той, за це, дивлячись на важливість завданого каліцтва, або спотворення, за причинами цього роздратування та іншими обставинами, що більш чи менш збільшують або зменшують вину, засуджується: 1) або до позбавлення всіх прав та переваг із засланням до Томської або Тобольської губернії, або до покарання різками та відправкою до виправної арештантської роти цивільного відомства на строк від одного до двох років; 2) або до ув'язнення у гамівному будинку на час від одного до двох років з втратою деяких прав та переваг; 3) або до ув'язнення в тюрмі на строк від шести місяців до одного року» [175, с. 757].

Зазначене вище дає підстави зробити умовивід про те, що законодавець розглядав пом'якшуючою обставиною особливий психоемоційний стан. Санкція була альтернативною та призначалася залежно від того, чи був потерпілий винним у спричиненні такого стану злочинцю та інших вагомих обставин. Думається, ідея пом'якшення відповідальності в разі перебування суб'єкта злочину в особливому стані (звісно залежно від самого стану та інших обставин) виглядала доволі прогресивною як для XIX ст.

Вказані вище норми стосувалися злочинів у вигляді завдання каліцтва або незворотного спотворення обличчя. Ці тілесні ушкодження вважалися найбільш тяжкими. Менш небезпечними вважалися злочини у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень – ран. Рани не сприймалися законодавцем як однорідні, їх також розрізняли за ступенем тяжкості.

Наприклад, за нанесення особі тяжких ран (з обдуманим завчасно умислом), залежно від наслідків (проміжку часу, на який особа ставала непрацездатною, «важливості ураженої частини тіла», знаряддя злочину тощо), злочинця засуджували: 1) або до позбавлення прав стану і до заслання у Сибір на поселення (в деяких випадках – ще і до тілесних покарань у вигляді ударів батоном); 2) або тільки до позбавлення всіх прав та переваг та заслання у Томську або Тобольську губернію із ув'язненням на строк від двох до трьох років, 3) або без такого ув'язнення, або до тілесного покарання у вигляді ударів різками та відправлення до виправної арештантської роти цивільного відомства на строк від чотирьох до шести років, або від одного до двох років [175, с. 758-759].

Вважаємо, наявність таких, досить різних за своєю жорсткістю (чи навіть жорстокістю) покарань за одне і те саме діяння дозволяло судовій гілці влади маніпулювати законом та виносити діаметрально різні вироки.

В разі, якщо були нанесені легкі тілесні рани – до особи застосовувалася норма ст. 1953, що передбачала покарання у вигляді позбавлення всіх прав та переваг із засланням на проживання до Томської або Тобольської губернії або тілесне – у вигляді ударів різками та відправкою до виправної арештантської роти цивільного відомства на строк від одного до двох років, або ув'язнення в тюрмі на строк від одного до двох років [175, с. 759].

Отже, покарання за нанесення тяжких ран не надто відрізнялося від покарання за нанесення легких ран. Доцільність такого підходу є вельми дискусійною, адже хоча суворість покарання і може стати додатковим стимулом для потенційного злодія не вчиняти протиправних дій, однак співвідношення небезпечності діяння у вигляді нанесення легких ран із вказаним покаранням виглядає не аргументованим.

В разі нанесення тілесних ран в стані емоційного хвилювання (без завчасно обдуманого умислу) діяння могло, як і при розгляді злочину у вигляді завдання каліцтва за таких умов, розглядатися як таке, що вчинене за пом'якшуючих обставин. Однак покарання за такий злочин було ненабагато м'якшим – позбавлення всіх прав та переваг та заслання до Томської чи Тобольської губернії або нанесення ударів різками з подальшим відправленням до арештантської роти цивільного відомства на строк від одного до двох років [175, с. 759-760]. Якщо рани визнавалися легкими, то злочинця засуджували до ув'язнення в тюрмі на строк від трьох до шести місяців [175, с. 760].

Думається, навіть не досить строкове, на перший погляд, ув'язнення залишалося досить тяжким покаранням як для ХІХ ст. Звісно, умови перебування у в'язниці були кращі, ніж, наприклад, за часів існування Великого князівства Литовського, проте назвати їх хоча б словом «нормальні» навряд чи можливо.

Згідно ст. 1956 Уложення 1845 року, якщо каліцтво або рани були нанесені в результаті бійки чи сварки, без наміру нанести ушкодження, то ті, хто брав участь у таких діях проти потерпілого, піддаються покаранню на наступних засадах:

1. Коли відомо, ким саме нанесені ті ушкодження, то до винного чи винних застосовується покарання у вигляді ув'язнення у тюрмі на строк від одного до двох років;

2. Коли не відомо, хто наніс потерпілому тілесні ушкодження, то до підбурювача, залежно від обставин злочину, застосовується покарання у вигляді ув'язнення в тюрмі на строк від трьох місяців до одного року. До інших учасників бійки застосовується покарання у вигляді арешту на строк від семи до трьох тижнів або у вигляді ударів різками в кількості від п'ятнадцяти до двадцяти [175, с. 760].

Останній припис щодо покарання «інших» учасників бійки є дещо незрозумілим, адже з таким формулюванням законодавчої норми до кримінальної відповідальності теоретично можливо притягнути і самого потерпілого. Сама ж ідея встановлення кримінальної відповідальності за указане вище діяння відносно підбурювача та, можливо, деяких інших учасників бійки виглядає цікавою.

Слід також зазначити, що склади наведених вище злочинів, якщо вони були вчинені відносно вагітних жінок, батьків чи родичів визнавалися кваліфікуючими та за них призначали найбільш серйозні покарання, передбачені за нанесення тілесних ушкоджень. Таке врахування особи потерпілого відповідало одним з найголовніших норм моралі.

Крім того, Уложення 1843 року передбачало поняття необхідної оборони. Перевищення її меж вважалося злочином, але з пом'якшуючими обставинами. Відповідно до ст. 1964, особа, що під час необхідної особистої оборони перевищить її межі, і без необхідності, вже після відведення небезпеки, нанесе їй тілесні ушкодження, зважаючи на обставини, карається: 1) або ув'язненням в тюрмі на строк від трьох до шести місяців; 2) або арештом на строк від семи діб до трьох тижнів; 3) або доганою, більш чи менш суворою, в присутності суду [175, с. 764-765].

Зазначене вище свідчить про те, що законодавець зумів переосмислити та значно модернізувати питання необхідної оборони. Безперечно, проведена робота відображує факт того, що розвиток кримінального закону у ХІХ ст., як і науки кримінального права загалом, набрав інтенсивний темп.

Підтверджує цей умовивід і положення ст. 1967 Уложення 1845 року, відповідно до якої особа, яка випадково, не тільки без наміру, але і без усіякої необережності з її сторони, нанесе будь-кому рани, спричинить каліцтво чи інше ушкодження здоров'ю, не піддається жодному покаранню [175, с. 766].

Фактично, Уложення 1845 року не визнавало злочином випадок (казус). Даний здобуток став справжнім постулатом кримінального права, який, по суті, існує і сьогодні.

Висвітлені вище норми Уложення 1845 року, що встановлювали кримінальну відповідальність за діяння у вигляді нанесення тілесних ушкоджень є вибірковими та найбільш цікавими. Глава III «Про нанесення ран, каліцтва та інших ушкоджень здоров'ю» складалася з 22 статей, які суттєво переважали за своїм змістом та ступенем конкретизованості попередні кримінальні закони. Даний законодавчий акт свідчить про революцію в науці кримінального права. По суті, кримінальне законодавство XIX ст. у частині встановлення відповідальності за нанесення тілесних ушкоджень вийшло на якісно новий рівень.

Середина та II половина XIX ст. характеризуються рядом реформ та переосмисленням всіх сфер людського буття. Проста людина отримує більше прав, а зміни в законодавстві супроводжуються гуманізацією. Дух змін торкнувся і кримінального законодавства. Як наслідок, в 1903 році було видано нове «Кримінальне уложення» 1903 року (Далі – Уложення 1903 року).

Нова редакція кримінального закону складалася з 37 Глав та 687 статей. Кримінальна відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень була закріплена в главі XXIII, що мала назву «Про тілесні ушкодження та насильство над особистістю» [33, с. 220].

Описану гуманізація в законодавстві, принципово новий підхід підтверджує і назва розділу. Звертаємо увагу, що в ньому людина названа як «особистість», що свідчить про, принаймні задекларовану, правову рівність підданих Російської імперії та повагу до кожного з боку органів влади.

Відповідно до ст. 467, винний у: розладі здоров'я, небезпечного для життя; втраті зору, слуху, язика, руки, ноги або виробничої можливості; незворотного спотворення обличчя, за це, доволі тяжке ушкодження, карається: каторгою на строк не вище восьми років [33, с. 220-221].

Дана норма є модернізованою версією ст. 1948 Уложення 1845 року. В новій редакції закону тілесні ушкодження не розподілялися на каліцтва та рани. В ст. 467 перелічені деякі тілесні ушкодження, що характеризуються як «доволі тяжкі». Тобто відбуваються спроби поділу ушкоджень за ступенем тяжкості.

В Уложенні 1903 року також кардинально змінюється розуміння сутності покарань, їх кількісна та якісна ознаки. Відтепер, за вказані діяння не застосовують, на відміну від Уложення 1845 року, тілесні покарання, позбавлення

прав та заслання. Санкція передбачає лише один вид покарання – каторгу [33, с. 220-221].

Думається, зазначені зміни стали необхідними, та, в цілому позитивними. Особливо доцільним стало виключення тілесних покарань.

Другий абзац ст. 468 закріплював: «Якщо таке тілесне ушкодження призвело до смерті, то винний карається каторгою на строк не більше десяти років» [33, с. 221].

Виходить, що смерть потерпілого внаслідок тілесних ушкоджень була обтяжуючою обставиною, за яку злочинець міг отримати на 2 роки більше каторги, ніж передбачав максимальний поріг покарання, вказаний в першому абзаці цієї норми. Такий злочин відрізнявся від умисного смертоубивства суб'єктивною стороною складу злочину.

Повністю підтримуємо подібну ідею, яка в черговий раз свідчить про доволі високий рівень науки кримінального права в Російській імперії зразка 1903 року.

Згідно абзацу першого ст. 468, винний у діянні, що спричинило розлад здоров'я, не небезпечний для життя, але постійний, або хоча і тимчасовий, але такий, що порушив «відправлення органів тіла», за сей тяжкий злочин карається: ув'язненням у виправному будинку [33, с. 221].

Судячи зі змісту цієї статті стає зрозумілим, що вона поширювала свою дію на менш тяжкі злочини, ніж зазначені в ст. 467. В той же час, якщо в ст. 467 тілесні ушкодження визначаються як «доволі серйозні», то в абзаці першому ст. 468 – «серйозні». Подібна конструкція останньої норми виглядає невдалою та такою, що вносить суперечність. Вважаємо, доцільним було б вилучити слово «доволі» зі змісту ст. 467.

Викликає також подив невизначеності строку перебування у виправному будинку – санкції абзацу першого ст. 468. Відсутність нижчої і вищої меж спричиняла свавілля з боку судових органів.

Абзац другий ст. 468 Уложення 1903 року передбачав покарання у вигляді ув'язнення у виправному будинку на строк не нижче трьох років, в разі, якщо діяння, зазначене в абзаці першому спричинило «досить тяжкі тілесні ушкодження» або смерть [33, с. 221].

Безперечно, наведена норма містила, як мінімум, два недоліки: визначення ушкоджень як «досить тяжкі» та відсутність вищої межі покарання.

За логікою здорового глузду ч. 2 ст. 468 містить кваліфікуючий склад злочину, однак з точки зору підбору термінології – все навпаки. Це, знову ж таки, свідчить про необхідність вилучення слова «доволі» з її змісту. По суті, поняття «доволі тяжкі» тілесні ушкодження були прототипом тяжких, а «тяжкі», в свою чергу – середньої тяжкості. Зрозуміло, запропоновані в Уложенні 1903 року назви є не вдалими.

Крім того, до ст. 468 була примітка про те, що замах є караним [33, с. 221].

За нанесення легких тілесних ушкоджень особу карали заточенням у в'язницю. Втім, законодавець не визначав строк такого ув'язнення, що, безумовно, негативно впливало на об'єктивність при прийнятті судових рішень. Під «легкими» визнавалися тілесні ушкодження, що не зазначалися в ст. ст. 467-468 [3, с. 222].

Зі змісту Уложення 1903 вбачається, що формально ст. 467 встановлювала кримінальну відповідальність за нанесення тяжких тілесних ушкоджень, ст. 468 – середньої тяжкості, ст. 469 – легких. Подібна класифікація схожа на існуючу нині в науці кримінального права в цілому та в законі про кримінальну відповідальність, зокрема.

В разі, якщо заподіяння легких тілесних ушкоджень призвело до «тяжких тілесних ушкоджень або смерті, або вчинене відносно «завчасно вагітної і викликало у неї завчасні пологи або смерть плоду» [33, с. 222], то винний карався ув'язненням у виправному домі на строк не більше трьох років.

Під «завчасно вагітною», думається, малося на увазі, що винний знав чи повинен був знати про її особливий стан. Крім того, виходить, що ув'язнення у виправному будинку вважалось більш суровим покаранням, ніж ув'язнення в тюрмі. Позитивним в цій нормі є встановлення верхньої межі покарання – не більше трьох років.

В цій статті також зазначалося, що замах карається [33, с. 222].

Як і в Уложенні 1845 року, в новій редакції закону пом'якшуючою обставиною виступав особливий психоемоційний стан злочинця. Так, відповідно до ст. 470 Уложення 1903 року, винний у нанесенні тілесних ушкоджень, задуманих і вчинених під впливом сильного душевного хвилювання, карається:

- 1) ув'язненням у виправному будинку, якщо ушкодження вельми тяжкі;
- 2) ув'язненням у виправному будинку на строк не більше трьох років, якщо ушкодження тяжкі;
- 3) ув'язненням у тюрмі на строк не більше шести місяців, якщо ушкодження легкі.

Якщо таке душевне хвилювання викликано протизаконним насильством над особистістю або тяжкою образою зі сторони потерпілого, то винний карається:

- 1) ув'язненням у виправному будинку на строк не більше трьох років або ув'язненням у фортеці на строк не більше трьох років, якщо ушкодження доволі тяжкі;
- 2) ув'язненням у фортеці на строк не більше одного року або ув'язненням у в'язниці, якщо ушкодження тяжкі;
- 3) арештом, якщо ушкодження легкі.

Замах є караним [33, с. 222-223].

Дана стаття є значно опрацьованою версією ст. 1954 Уложення 1845 року. Відтепер покарання залежало від того, під категорію яких з трьох видів тілесних ушкоджень підпадають наслідки. Покарання було менш жорстким, якщо злочин був зумовлений протиправною поведінкою потерпілого.

Безперечно, такі зміни були доречними та справедливими, адже охоплювали більший спектр життєвих ситуацій, були справедливішими.

Як і в Уложенні 1845 року, в разі, якщо діяння у вигляді нанесення тілесних ушкоджень застосовувалося до певної категорії осіб (батьки; родичі; священослужбовці; посадова особа, яка виконує свої обов'язки; караульні, які охороняють голову держави або членів імператорського будинку; вартовий військової варти, голова іноземної держави) або вчинялося способом «особо мучительним для потерпевшого», то воно визнавалося таким, що несе підвищену небезпеку та, відповідно, каралося більш суворо [33, с. 223]. Суворість полягала у більших строках ув'язнення або у призначенні покарання у вигляді каторги.

Відмічаємо наявність у наведеному списку «особливих потерпілих» голови іноземної держави. Впровадження подібного положення зумовлено наявністю прецедентів та доволі високою кількістю замахів на державних діячів у кінці ХІХ – початку ХХ ст. Зрозуміло, що таке діяння має каратися більш жорстко, адже на кону не тільки здоров'я людини, але і міжнародні відносини. Наприклад, через подібні дії розпочалася Перша світова війна (вбивство австрійського ерцгерцога Франца Фердинанда сербом Гаврилою Принципом). Однак, на нашу думку, необхідно було розширити дану категорію іноземних діячів (наприклад, назвати її «представники іноземних держав»).

В разі, якщо особа нанесла потерпілому тяжкі або «доволі тяжкі» тілесні ушкодження в результаті перевищення меж необхідної оборони, до неї застосовувалася санкція ст. 473, що передбачала виключно арешт [33, с. 223].

На нашу думку, вилучення з санкції зазначеної статті більш тяжкого альтернативного покарання у вигляді тюремного ув'язнення (як в Уложенні 1845 року) є цілком виправданим, так як така законодавча позиція відображала своєрідну підтримку злочинця з огляду на особливі обставини справи, та полягала у застосуванні до нього доволі м'якого покарання.

Ст. 474 Уложення 1903 року встановлювала: «Винний у необережному завданні тілесних ушкоджень карається:

- 1) арештом, якщо ушкодження досить тяжкі або тяжкі;
- 2) арештом на строк не більше одного тижня або грошовою пенею;
- 3) не більше двадцяти п'яти рублів, якщо ушкодження легкі.

Якщо таке ушкодження було наслідком недотримання винним правил, встановлених законом або обов'язковою постановою для його роду діяльності щодо дотримання особистої безпеки, то він карається:

- 1) тюремним ув'язненням на строк не більше шести місяців, якщо ушкодження доволі тяжке чи тяжке;
- 2) арештом, якщо ушкодження легке.

Крім того, суду необхідно заборонити винному той рід діяльності, під час здійснення якого він завдав тілесних ушкоджень, на строк від шести місяців до двох років і оприлюднити вирок» [33, с. 223-224].

Отже, законодавець, по суті, поділяв необережну форму вини на злочинну недбалість та злочинну самовпевненість. В разі, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна була їх передбачити – її карали доволі гуманно та м'яко, якщо ж вона передбачала такі наслідки, але легковажно розраховувала на їх відвернення, порушуючи певні вимоги чи інструкції – застосовували набагато серйозніші санкції.

Абзац перший ст. 479 Уложення 1903 року передбачав кримінальну відповідальність у вигляді тюремного ув'язнення на строк не менше шести місяців за нанесення легких тілесних ушкоджень капітану пароплаву або морського судна. Суб'єкт цього злочину був спеціальним: службовець цього морського транспорту або пасажир [33, с. 228].

Таким чином, капітан судна також вважався спеціальною категорією потерпілих. Логіка полягала у тому, що від нього залежали інші людські життя, цілісність майна, та, врешті-решт, цілісність та справність самого судна, а отже, нанесення такій особі тілесних ушкоджень несло підвищену суспільну небезпеку.

Додамо, що абзац 2 містив кваліфікуючі ознаки у вигляді супроводження протиправних дій «насильством над особистістю», а абзац 3 передбачав відповідальність, за діяння, зазначене в абзацах 1-2 вчинене в стані сильного душевного хвилювання [33, с. 228]. Незрозумілою є відсутність абзацу, який би передбачав більш тяжке покарання за завдання тяжких тілесних ушкоджень та, так званих, «доволі тяжких».

В цілому, проаналізувавши норми Уложення 1903 року можна зробити висновок, що цей нормативно-правовий акт значно випереджав за рівнем юридичної довершеності Уложення 1845 року. Особливо слід відзначити лаконічність та чіткість норм, відсутність тілесних покарань. Безперечно, називати даний законодавчий документ ідеальним не коректно. В ньому також існували певні недоліки (наприклад, неврегульованість верхніх чи нижчих меж покарання), однак їх було суттєво менше.

З виникненням в першій половині ХХ ст. СРСР більша частина сучасної України опинилася в складі цієї країни на правах республіки. Прихід більшовиків до влади ознаменувався відмовою від всього царського. Принциповим

було питання зміни і кримінального законодавства. Нова влада намагалася закріпити принцип «все що було до нас – було погано».

У 1922 році було прийнято Кримінальний кодекс УССР (саме таку назву мала республіка до 1937 року) 1922 року (далі – КК 1922 року), що складався з VIII глав, поділених на 227 статей. Кримінальна відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень закріплювалась у главі V «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи». Зазначена глава поділялася на 5 частин:

- 1) вбивство;
- 2) тілесні ушкодження і насильство над особистістю;
- 3) залишення в небезпеці;
- 4) злочини у сфері полових відносин;
- 5) інші посягання на особистість та її гідність.

Друга частина, в свою чергу, поділялася на ст. ст. 149-162.

Відповідно до ч. 1 ст. 149 КК 1922 року: «Умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило небезпечний для життя розлад здоров'я, душевну хворобу, втрату зору, слуху або будь-якого іншого органу або невиправне спотворення обличчя, карається –

позбавленням волі на строк не нижче трьох років» [174, с. 51].

Наведена стаття подібна до ст. 467 Уложення 1903 року, але відтепер каторга замінювалася на тюремне ув'язнення. Такий крок викликаний змінами в розумінні сутності покарання. Перегляд системи покарань торкнувся і цієї норми.

Ч. 2 ст. 149 КК 1922 року передбачала кваліфікуючі обставини – смерть потерпілого від нанесених ушкоджень або вчинення діяння, передбаченого в ч. 1 даної статті способом, що містить ознаки катування чи мордування, або якщо такі ушкодження є наслідком систематичних (навіть якщо і легких) ушкоджень. За них законодавець встановлював покарання у вигляді позбавлення волі на строк не нижче п'яти років з суворою ізоляцією [174, с. 51].

На нашу думку, наведені ознаки дійсно несуть підвищену суспільну небезпеку, а тому, рішення про віднесення їх до кваліфікуючих було доцільним.

Ст. 150 вказаного нормативно-правового акту передбачала відповідальність за умисне нанесення середньої тяжкості тілесних ушкоджень та встановлювала санкцію у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років. Самі ж тілесні ушкодження мали назву «менш тяжкі, не небезпечні для життя, але такі, що спричинили постійний розлад здоров'я, або довготривале порушення функцій якого-небудь органу» [174, с. 51].

Вважаємо, така термінологія була більш вдалою, ніж в Уложенні 1903 року, де тяжкі тілесні ушкодження мали назву «доволі тяжкі», а середньої тяжкості – «тяжкі». Заміна старих категорій на нові дозволила виправити юридичні помилки, сприяла правильному тлумаченню норм КК.

Як і в Уложенні 1903 року, в КК 1922 року особа, яка нанесла потерпілому умисні тяжкі чи менш тяжкі тілесні ушкодження під впливом сильного душевного хвилювання каралася спеціальною нормою КК, що містила більш м'яке покарання. Однак, якщо в Уложенні 1903 року такий стан був доволі розпливчато описаний та для кваліфікації злочину за відповідною статтею необхідною умовою була лише наявність такого стану, то в новому кримінальному законі він обов'язково мав бути викликаний незаконним насильством над особистістю чи тяжкою образою зі сторони потерпілого [174, с. 51]. Тобто потерпілий повинен був спричинити такий стан.

Недоліком цієї статті вважаємо наявність в ній слів «чи тяжкою образою». Незрозумілим є принцип класифікації образ на тяжкі та не тяжкі, межі «тяжкої образи».

Санкція за зазначене вище діяння передбачала покарання у вигляді двох років позбавлення волі [174, с. 51]. На нашу думку, з урахуванням вказаного недоліку, справедливість та безальтернативність такого покарання є дискусійною.

Згідно ст. 152 перевищення меж необхідної оборони, що призвело до завдання тяжких тілесних ушкоджень нападнику, так само як і нанесення такого ушкодження особі, яка вчинила злочин і яку застали на місці злочину з перевищенням необхідних для її затримання заходів, карається – позбавленням волі або примусовими роботами на строк до одного року [174, с. 51].

На відміну від Уложення 1903 року, покарання за перевищення меж необхідної оборони в КК 1922 року змінилося з арешту на невизначений термін на альтернативне: або позбавлення волі, або примусові роботи. Така заміна зробила норму більш справедливою. Завдяки цьому, залежно від співрозмірності категорій «потенційна шкода» та «завдана в результаті необхідної оборони», суд міг обирати найбільш доцільне покарання.

За умисне легке тілесне ушкодження КК 1922 року було передбачено покарання у вигляді позбавлення волі або примусових робіт на строк до одного року [174, с. 51].

Можливо, доречним було б передбачити в цій санкції ще і штраф. Втім, в цілому, ця норма і так виглядає досить гуманною.

В разі, якщо легкі тілесні ушкодження були завдані в результаті необережності, до особи застосовувалася ч. 1 ст. 154, яка передбачала покарання у вигляді позбавлення волі або примусових робіт на строк до шести місяців [174, с. 51].

Таким чином, від форми вини залежав строк покарання. При необережному завданні легких тілесних ушкоджень він був вдвічі коротшим. Дана логіка при побудові цих норм виглядає прийнятною, однак, на нашу думку, більш вдалою була норма ст. 474 Уложення 1903 року, яка за подібне діяння

передбачала покарання у вигляді арешту або штрафу. Думається, як мінімум, більш доречно було б додати ці покарання до санкції ч. 1 ст. 154 [174, с. 51].

Ч. 2 ст. 154 КК 1922 року закріплювала: «Якщо необережне тілесне ушкодження стало наслідком свідомого недотримання правил безпеки, встановлених законом або законним розпорядженням влади, міра покарання може бути збільшена до одного року позбавлення волі, при тому Суд може заборонити засудженому на певний строк продовження тієї діяльності, під час виконання якої він завдав тілесне ушкодження» [174, с. 52].

Відмічаємо, що строк покарання за здійснення даного діяння не обов'язково збільшувався, що, на нашу думку, було не правильним. Суд міг призначити покарання і за ч. 1 ст. 154.

Переконані, набагато вдалішою була ч. 2 ст. 474 Уложення 1903 року, яка за подібне діяння передбачала тюремне ув'язнення або арешт (залежно від тяжкості ушкоджень). Між частинами ст. 474 Уложення 1903 року спостерігався більший контраст.

Порівнюючи КК 1922 року та Уложення 1903 року в частині встановлення кримінальної відповідальності за нанесення тілесних ушкоджень слід зазначити, що в цілому норми були досить схожими (не дивлячись на намагання радянської влади все докорінно змінити). Перевагою КК 1922 року є лаконічність та зрозумілість норм, а Уложення 1903 року – наявність більшої кількості норм, ширше охоплення ними життєвих ситуацій, більш вдалі (в деяких статтях) покарання тощо.

Поспішність прийняття КК 1922 року стала причиною наявності у ньому ряду недоліків виправити які мусив новий КК УСССР 1927 року (далі – КК 1927 року).

Питання кримінальної відповідальності за нанесення тілесних ушкоджень регулювалося главою VI Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особистості (на відміну від КК 1922 року додано слово «свободи»). В цілому, норми КК 1927 в зазначеній сфері відносин були досить схожими на норми КК 1922 року. Нижче розглянемо лише наявні відмінності.

На відміну від КК 1922 року, в КК 1927 року змінилися санкції за нанесення тяжких тілесних ушкоджень (замість покарання від 3 років – стало до шести) та тілесних ушкоджень, що спричинили смерть (замість не нижче трьох років – до восьми років) [173, с. 53].

На перший погляд санкції за це діяння стали жорсткішими, однак, це не зовсім так, адже в КК 1922 року не було вищих меж. Тепер же законодавець не зазначив нижчі межі. Вважаємо, більш правильно було б встановити як вищі, так і нижчі межі.

За нанесення тяжких чи менш тяжких тілесних ушкоджень в стані сильного душевного хвилювання, викликаного незаконним насильством або тяжкою образою могло бути призначено не тільки покарання у вигляді позбав-

лення волі на строк до двох років, але і примусові роботи (як альтернативне покарання) [173, с. 53].

Покарання за нанесення тяжких тілесних ушкоджень (або середньої тяжкості, або тяжких, що спричинили смерть), спричинених внаслідок свідомого недотримання заходів безпеки відтепер каралося позбавленням волі на строк до двох років [173, с. 53], на відміну від «до одного» в КК 1922 року.

Крім того, зі змісту статті було вилучено примітку щодо можливості судом заборонити злочинцю займатися діяльністю, в результаті здійснення якої було вчинено злочин на певний строк. На нашу думку, така норма була вдалою та необхідною, дозволяла уникнути рецидиву. Вилучення її стало безпідставним та необміркованим кроком.

Отже, КК 1927 та 1922 років були досить схожими в частині встановлення кримінальної відповідальності за нанесення тілесних ушкоджень. Норми КК 1927 були дещо жорсткішими, але не суттєво.

В 1960 році було прийнято новий Кримінальний кодекс УРСР (далі – КК 1960 року), що проіснував до 2001 року.

Діяння у вигляді нанесення тілесних ушкоджень визнавались злочинними та підпадали під норми глави III «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи».

Ст. 101 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» встановлювала: «Умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, або таке, що спричинило втрату будь-якого органу або втрату його функцій, душевну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний з стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину, або перервання вагітності чи непоправне знівечення обличчя, -

карається позбавленням волі на строк від двох до восьми років.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер мучення або мордування, або коли воно сталося внаслідок систематичних, хоч би й не тяжких тілесних ушкоджень, -

карається позбавленням волі на строк від трьох до десяти років.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, а так само вчинене особливо небезпечним рецидивістом, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років» [94].

Отже, в новому КК було закріплено поняття тяжких тілесних ушкоджень, що, безперечно, дозволило уникнути певних суперечностей під час кваліфікації діяння. Також законодавець визнавав тяжкими тілесними ушкодженнями переривання вагітності. Така позиція не є новою, адже широко застосовувалася в Уложеннях.

Позитивним також було встановлення верхньої та нижньої меж пока-

рання (замість позбавлення волі на строк до шести років – позбавлення волі на строк від двох до восьми років).

Крім того, законодавець також повернувся до здобутків вітчизняного законодавства встановивши ч. 2 цієї статті. Думається, цілком правильним є рішення віднести такі діяння до кваліфікуючих, а отже, логічним є і встановлення за них більш жорсткого покарання.

Заслугує на увагу встановлення для ч. 3 ст. 101 КК можливого спеціального суб'єкта злочину – рецидивіста. Впевнені, що перебування таких осіб у правовому соціумі несе дуже високу небезпеку, тому подібну категорію необхідно на триваліший час (порівняно зі звичайним суб'єктом злочину) ізолювати від суспільства.

Згідно ст. 102: «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, що не є небезпечним для життя, але таке, що спричинило тривале порушення функцій будь-якого органу або інший тривалий розлад здоров'я без наслідків, зазначених у статті 101 цього Кодексу, -

карається позбавленням волі на строк до чотирьох років або виправними роботами на строк до двох років» [94].

В КК 1960 року вперше було застосовано поняття «середньої тяжкості тілесні ушкодження». В попередніх редакціях КК вживався термін «менш тяжке тілесне ушкодження». Необхідно також звернути увагу на впровадження альтернативного покарання – виправних робіт (в КК 1927 року передбачалося лише позбавлення волі на строк до трьох років), що дозволило Феміді застосовувати різні за тяжкістю покарання, залежно від конкретної ситуації.

Ст. 103 передбачала покарання за умисне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого [94]. Норма була ідентичною зі ст. 148 КК 1927 року. Однаковими були також норми ст. ст. 149 КК 1927 року та 104 КК 1960 року «Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони» [94].

Ст. 105 КК 1960 року «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження» зазначала: «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження -

карається позбавленням волі на строк до одного року або виправними роботами на той же строк» [94].

Ця норма схожа зі ст. 151 КК 1927 року, однак в новій редакції кримінального закону було відхилено ідею встановлення різної відповідальності, залежно від виду необережної форми вини. Доцільність поєднання таких норм в одну виглядає доволі дискусійною.

Згідно ст. 106 «Умисне легке тілесне ушкодження» КК 1960 року: «Умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або короточасну втрату працездатності, -

карається позбавленням волі на строк до одного року або виправними роботами на той же строк.

Умисне легке тілесне ушкодження без наслідків, зазначених в частині 1 цієї статті, -

карається виправними роботами на строк до шести місяців або штрафом до сорока мінімальних розмірів заробітної плати або громадською доганою» [94].

Отже, на відміну від ст. 150 КК 1927 року нова редакція містила статтю, що складалася з двох частин. Перша – передбачала таке ж покарання, як і ст. 150 КК 1927 року, але не просто за спричинення умисного легкого тілесного ушкодження, а такого, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або короткочасну втрату працездатності. Друга – містила той же склад злочину, що і ст. 150 КК 1927 року, однак передбачала більш м'які та різнопланові покарання – виправні роботи на строк до шести місяців, або штраф, або громадську догану.

Враховуючи ступінь тяжкості діяння, зазначеного в ст. 106 КК 1960 року вважаємо, що проведені законодавчі зміни суттєво покращили зміст цієї норми.

Загалом, слід відзначити, що КК 1960 року в частині встановлення кримінальної відповідальності за нанесення тілесних ушкоджень досить схожий на КК 1927 року, однак є суттєво модернізованою та більш юридично досконалою версією.

В 2001 році було прийнято нині чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК), розділ II якого має назву «Злочини проти життя та здоров'я особи». На сьогоднішній день ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» цього нормативно-правового акту викладена у наступній редакції:

«1. Умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, каліцтво статевих органів, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

2. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого, –

карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років» [95].

Як ми бачимо, норму було запозичено зі ст. 101 КК 1960 року з деякими поправками. Так, за злочин, передбачений ч. 1 покарання збільшилося з «від

двох до восьми» до від «п'яти до восьми». Ч. 3 ст. 101 КК 1960 року об'єдналася з ч. 2 в рамках ч. 2 ст. 121 КК України. Крім того, до неї було додано: «вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення» [95], а Законом України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [137] до абзацу першої ст. 121 КК України – нову можливу ознаку тяжких тілесних ушкоджень у вигляді «каліцтва статевих органів».

Встановлення нових кваліфікуючих ознак зумовлено наявністю таких випадків на практиці та продиктоване об'єктивними чинниками.

Стаття 122 КК України має назву «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» та встановлює:

«1. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, тобто умисне ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у статті 121 цього Кодексу, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину, -

карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, -

караються позбавленням волі від трьох до п'яти років» [95].

Звертаємо увагу, що новий КК України, на відміну від ст. 102 КК 1960 року, передбачив, що до середньої тяжкості тілесних ушкоджень віднесені такі, що спричинили значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину. Це доповнення було прийнято відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року, наявність яких дозволяє розмежовувати тілесні ушкодження за ступенем тяжкості [135].

Кваліфікуючі ознаки, зазначені в ч. 2 ст. 122 КК України, як і деякі в ст. 121, були прийняті через їх, на жаль, реальне існування на практиці.

Відповідно до ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання»: «Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого, -

карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або

обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років» [95].

До 11 січня 2019 року диспозиція статті мала наступний вигляд: «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого», однак відповідно до Закону України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [137] вказана норма була перероблена та викладена в наведеній вище редакції.

На відміну від ст. 103 КК 1960 року ст. 123 КК України передбачає покарання виключно за тяжке тілесне ушкодження. Таке нововведення, вважаємо дискусійним, адже воно містить як певні недоліки, так і переваги.

Позитивним є наявність великої кількості альтернативних покарань, які дозволяють суду прийняти найбільш вдале, з огляду на конкретні обставини справи.

Зміст ст. 124 КК України «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» дублює її назву та передбачає покарання у вигляді громадських робіт на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправні роботи на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років [95].

Знову ж таки, слід відзначити розмаїття покарань, що розміщені в санкції названої статті та їх порівняно невелику суворість.

Ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» закріплює:

1. Умисне легке тілесне ушкодження -

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року.

2. Умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, -

карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до одного року, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років [95].

Дана норма дещо відрізняється від ст. 106 КК 1960 року в частині покарань та порядком викладу частин статті. В цілому ж зміни є мінімальними.

Стаття 128 КК України передбачає кримінальну відповідальність у вигляді призначення громадських робіт на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років за завдання необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження [95].

Зазначена норма схожа на ст. 105 КК 1960 року. Відмінність полягає у кількості покарань та їх суворості. В КК 2001 року їх не тільки більше, але і з їх числа виключено позбавлення волі. Подібні зміни свідчать про гуманізацію норми та дотримання принципу економії кримінальної репресії.

Також слід звернути увагу на те, що якщо в КК 1960 року норму, що передбачає відповідальність за злочин у вигляді заподіяння необережних тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень було розміщено між ст. 104 «Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони» та ст. 106 «Умисне легке тілесне ушкодження», тобто серед злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень, то в діючому КК України – між ст. 127 «Катування» та ст. 129 «Погроза вбивством» – в розриві зі злочинами у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень. Вважаємо, такий розрив є незрозумілим та недоцільним.

В цілому слід відзначити високий рівень схожості КК 1960 року та діючого КК України в частині встановлення кримінальної відповідальності за вчинення діяння у вигляді нанесення тілесних ушкоджень. Останній нормативно-правовий акт дещо доопрацьований з огляду на наявні тенденції як в науці кримінального права, так і суспільстві в цілому.

Підсумовуючи зазначене в підрозділі 1.1., доцільно зробити умовивід, що кримінальна відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень була передбачена на українських землях з давніх часів. В історичному аспекті можна виділити періоди її існування та розвитку.

1.2. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень

Питання соціальної обумовленості, підстав і принципів криміналізації того чи іншого діяння є базовим в дисертаційних роботах з кримінального права (зокрема, при розгляді питань кримінальної відповідальності за те чи інше суспільно небезпечне діяння). Це зумовлене тим, що простого коментування кримінального закону недостатньо, мало показати, що мав на увазі законодавець, формулюючи ті чи інші приписи і заборони, виявити недоліки і недосконалість закону. Дуже важливо для з'ясування соціально-політичної суті і юридичної природи злочину дослідити соціальну обумовленість цієї конкретної кримінально-правової норми (групи норм), визначити залежність її

змісту від конкретних соціальних умов. Виходячи з цих позицій, правознавець може уявити актуальність аналізу соціальної обумовленості досліджуваних кримінально-правових норм, що містяться в певній статті КК України [2, с. 27].

Переконані, що саме дослідження питання соціальної обумовленості визнання того чи іншого діяння злочинним дозволяє робити подальші послідовні кроки у виявленні недоліків чи переваг статей КК, формувати пропозиції по їх вдосконаленню тощо.

Розкриття вказаного питання доцільно розпочати з наукового визначення поняття «криміналізація».

В науці кримінального права відсутній єдиний підхід по визначенню сутності криміналізації. Як зазначає В.Ф. Баранівський, на сьогоднішній день чітко прослідковується три напрямки, що покладені авторами у формулювання визначення криміналізації. Так, перша група авторів, до якої відноситься Г. Злобін, С. Келіна, Б. Терент'єв, В. Владіміров, Ю. Ляпунов, А. Яковлев (в тій або іншій інтерпретації) дотримується легального напрямку визначення діяння злочинним і в цьому вбачає криміналізацію. Прибічники другого напрямку (В. Клочков, М. Загородніков) зводять криміналізацію до визнання певних діянь злочинами, чи оголошення їх такими. Третя група авторів (Р. Галіакбаров, А. Коробєєв) дотримуються змішаного напрямку щодо визначення поняття «криміналізація». Вони, крім закріплення (фіксації) таких діянь у кримінальному законі як злочинів в зміст криміналізації вкладають певні обмеження в застосуванні інститутів звільнення від покарання або виявлення форм індивідуальної поведінки і т.п. [6, с. 100]

Наявні фундаментальні відмінності свідчать про неузгодженість, що призводить, з одного боку, до гальмування науки кримінального права в цій сфері, а з іншого – демонструють плюралізм думок, який, врешті-решт, дозволить (з часом) прийти до найбільш точної та вдалої характеристики окресленого явища.

П.Л. Фріс аналізуючи сучасні тенденції в науці кримінального права виділяє два основних підходи щодо розуміння змісту криміналізації. Проте, як зазначає автор, один з них настільки розширює межі криміналізації, що нею практично поглинається поняття пеналізації, другий – фіксує надмірну увагу на кінцевих результатах, упускаючи з виду, що криміналізація – це перш за все процес [177, с. 20].

Наведена думка вдало описує недоліки існуючих підходів. Факт непримирності спорів із зазначеного питання свідчить про те, що на теоретичному рівні ще досить довго триватимуть палкі дискусії, доки не буде запропоноване єдине, найбільш вдале визначення.

М.П. Короленко зауважує, що криміналізація, якщо її розглядати в динаміці, як процес, виявляє декілька стадій, які конкретна норма проходить в процесі

законотворчості. Остання стадія процесу криміналізації одночасно є і його результатом. Результат виражається в створенні системи кримінально-правових норм, фіксуючих коло злочинного і кримінально караного діяння, бо сама кримінально-правова заборона створюється об'єктивними потребами суспільства в кримінально-правовій охороні громадських інтересів [85, с. 62].

Ми згодні з тим, що аналізуючи сутність визначеного питання важливо керуватися тим, що криміналізація – це динамічний процес, який складається з органічно пов'язаних між собою стадій.

На думку А.С. Політової, сама по собі криміналізація в науці визначається, по-перше, як процес збільшення верхніх меж санкції у статтях, які передбачають ознаки складу злочину; по-друге, як деяке певне обмеження в застосуванні інститутів звільнення від покарання та його відбування; по-третє, як процес збільшення кількості кримінально караних діянь у суспільстві [132, 95].

Такий підхід виглядає універсальним та поєднує у собі думки прихильників різних учень про криміналізацію, але його не можна назвати єдиновірним, адже він також вразливий до критики, проголошеної в позиції П.Л. Фріса, особливо в частині поглинання деяких наведених характеристик поняттям «пеналізація».

В.К. Матвійчук пропонує знайти вірний орієнтир у з'ясуванні суті проблеми криміналізації діянь у сфері кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища, зокрема і криміналізації діянь, шляхом лексичного тлумачення термінів. Так, згідно зі словником російської мови С.І. Ожегова «кримінальний» той, що відноситься до злочинів; злочинний. Не дивлячись на те, що тлумачення близьке до терміна «криміналізація», все ж у зміст досліджуваного поняття необхідно вкладати таку суть, як визначення злочину. Тоді очевидно, що криміналізація – це одна з функцій кримінального законодавства, передбачених ст. 1 КК України, що визначає, яке суспільно небезпечне діяння є злочинним, але ознаки такого діяння отримують своє вираження в диспозиції статті КК України. Звідси стає зрозумілою поляризація поглядів юристів у питаннях криміналізації, оскільки всі вони розглядали погляди своїх попередників, не спираючись на закон чи інші стабільні аргументи [106, с. 70].

Безперечно, такі роздуми є логічними та дозволяють зазирнути в глибину криміналізації, побачити її суть. Хоча слід також зазначити, що, на жаль, в науці кримінального права не завжди лексичне значення терміну збігається з його реальним змістом.

П.Л. Фріс наводить своє визначення криміналізації – це процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними та закріплення їх у законі про кримінальну відповідальність, як злочинів [177, с. 20].

Остання думка є схожою на попередню. Але якщо В.К. Матвійчук пояснив доцільний алгоритм формування визначення процесу криміналізації, то П.Л. Фріс, так би мовити, науково обробив визначення, пристосував його до науки кримінального права, відшліфував.

Подальше поринання в дослідження поняття «криміналізації» зумовлюють відхилення від тематики нашої роботи, тому, вважається логічним є зупинитися саме на останній позиції як такої, що є найбільш універсальною та юридично сформованою.

Не слід плутати терміни «криміналізація» та «соціальна обумовленість». На перший погляд тотожні поняття мають суттєву різницю. Так, О.О. Пащенко зауважує, що терміни «соціальна обумовленість» і «криміналізація» не є синонімами. Перше поняття, на відміну від другого, не має сенсу розуміти як процес і результат, а також розглядати його в динаміці й у статистиці. Так само не існує широкого і вузького розуміння терміна «соціальна обумовленість», що є характерним для криміналізації. Питання про те, який із зазначених термінів є більш вдалим, виглядає не зовсім коректним, оскільки воно пов'язане з оцінкою двох різних юридичних феноменів. Про криміналізацію слід вести мову, коли йдеться про суспільно небезпечні діяння (негативні для суспільства явища об'єктивної дійсності), а соціальна обумовленість стосується вже не діянь, а закону про кримінальну відповідальність. Тому, ведучи мову про нього (або про кримінально-правові норми) використовувати термін «криміналізація» є недоречним. Хоча, за великим рахунком і сама криміналізація є соціально обумовленою [125, с. 142].

Таким чином, дослідивши відповідність діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень підставам і принципам криміналізації, можна вести мову про наявну (або відсутню) соціальну обумовленість норм КК, що передбачають кримінальну відповідальність за вчинення вказаних діянь.

Питання встановлення підстав і принципів криміналізації того чи іншого діяння є доволі дискусійним, адже дотепер ще не побудовано раціональної (обґрунтованої і достатньої) системи обставин, що визначають соціальну обумовленість кримінально-правових норм. У теорії кримінального права їх називають: чинниками кримінально-правової заборони, підставами, критеріями, передумовами, принципами, умовами. Одні автори ототожнюють наведені поняття, інші надають їм самостійного значення. Найбільш вживаними у теорії встановлення кримінально-правової заборони є поняття «підстави криміналізації» та «принципи криміналізації» [141, с. 148].

В своїх дослідженнях ми також будемо керуватися останньою теорією. Для того, аби розпочати розгляд підстав криміналізації необхідно з'ясувати

сутність даного терміну. В Академічному тлумачному словнику термін «підстава» має наступні значення:

1) те головне, на чому базується, ґрунтується що-небудь. Наукова підстава;

2) те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка і т. ін. кого-небудь [129].

Якщо перенести дане визначення в площину нашого питання, виходить, що підстава криміналізації – це те, чим пояснюється криміналізація, та причина, на якій базується рішення про необхідність криміналізації того чи іншого діяння.

Вдалим, на нашу думку, є визначення, сформоване В.К. Матвійчуком, згідно якого, під підставами криміналізації розуміють те, що створює дійсну суспільну потребу в кримінально-правовій новелі, внутрішня необхідність виникнення правової норми [106, с. 72].

Наведене дає можливість розпочати дослідження самих підстав криміналізації діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень, їх кількісні та якісні ознаки.

Значний внесок у дослідження теорії криміналізації, її підстав і принципів внесла Д.О. Балобанова, на думку якої до підстав кримінально-правової заборони належать:

1) суспільна небезпечність – неможливо встановити універсальний критерій, за яким можна було б визначити достатній для криміналізації ступінь суспільної небезпечності. При обговоренні кожної кримінально-правової новели необхідно вирішувати питання про наявність такої у конкретного виду діянь. Суспільною небезпечністю охоплюється наявність досить значної матеріальної або моральної шкоди, що завдається суспільству, яка, в свою чергу, впливає на пеналізацію і не є самостійною підставою криміналізації;

2) типовість та достатня розповсюдженість антисуспільної поведінки, але з урахуванням ступеня її суспільної небезпечності;

3) динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин та умов, що їх породжують;

4) необхідність впливу кримінально-правовими заходами, при цьому потрібно враховувати, що кримінальна репресія – це крайня форма протидії найбільш небезпечним формам девіантної поведінки. Криміналізація діяння доречна тільки тоді, коли не має та не може бути норми, яка б досить ефективно регулювала відповідні відносини методами інших галузей права;

5) врахування можливостей системи кримінальної юстиції в протидії тим чи іншим формам антисуспільної поведінки та як їх складова наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони;

б) співрозмірність позитивних та негативних наслідків криміналізації [5, с. 146-147].

Спробуємо зупинитись на кожній з наведених підстав в контексті діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень.

Розпочнемо з першої наведеної підстави – суспільна небезпечність. Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [82].

Зрозуміло, що заподіяння людині тілесних ушкоджень є посяганням на найвищі соціальні цінності, а отже, такі діяння апріорі несуть суспільну небезпеку. Будь-який соціум може існувати, розвиватися, та й взагалі, залишатися представниками *homo sapiens* виключно в умовах безпеки та захисту з боку держави. Порушення таких базових умов існування призведе спочатку до деградації, а потім і до самознищення.

Важливість вказаних цінностей підтверджує і факт того, що ст. ст. 121-125, 128 КК України, які встановлюють кримінальну відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень віднесені до розділу II КК України (після злочинів проти національної безпеки України) [95]. Таким чином, законодавець робить акцент на тому, що серед усіх суспільних відносин, поставлених під охорону КК найважливішими є ті, що забезпечують основи національної безпеки та ті, що забезпечують охорону і недоторканість життя та здоров'я людини.

Зазначене вище свідчить про те, що діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень відповідає підставі криміналізації – суспільна небезпечність. Така відповідність є беззаперечною та яскраво вираженою. Від подібних діянь суспільству наноситься не тільки матеріальна але і моральна шкода.

Критерієм другої підстави криміналізації (за класифікацією Д.О. Балобанової) є поширеність вказаного діяння на теренах нашої Батьківщини. Згідно статистичної інформації Генеральної прокуратури України, лише за 2017 рік було обліковано 29714 злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень (17478 особам вручено повідомлення про підозру), з яких:

1) 23666 – за ст. 125 КК «Умисне легке тілесне ушкодження» (13438 особам вручено повідомлення про підозру);

2) 3059 – за ст. 122 КК «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» (1722 особам вручено повідомлення про підозру);

3) 2058 – за ст. 121 КК «Умисне тяжке тілесне ушкодження» (1830 особам вручено повідомлення про підозру);

4) 800 – за ст. 128 КК «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження» (389 особам вручено повідомлення про підозру)

5) 128 – за ст. 124 КК «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» (97 особам вручено повідомлення про підозру);

6) 3 – за ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання» (2 особам вручено повідомлення про підозру) [43].

Статистичні дані свідчать не тільки про поширеність указанного виду злочинів, але і про їх значну кількість. Безперечно, діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень відповідають підставі криміналізації – поширеність.

Наступною підставою криміналізації є динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин та умов, що їх породжують. Для аналізу даної підстави розглянемо таблицю поширеності діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень на території України за останні роки:

Таблиця поширеності злочинів, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України за період 2013-2017 років:

2013 рік		
Номер статті КК	Обліковано злочинів	Злочини, у яких особам вручено повідомлення про підозру
121	2999	2608
122	5369	3029
123	7	5
124	140	115
125	49918	22513
128	904	655
Всього	59337	28925
2014 рік		
Номер статті КК	Обліковано злочинів	Злочини, у яких особам вручено повідомлення про підозру
121	3096	2348
122	4101	2200
123	3	3
124	134	109
125	37721	17032
128	755	443
Всього	45810	22135

Продовження табл.

2015 рік		
Номер статті КК	Обліковано злочинів	Злочини, у яких особам вручено повідомлення про підозру
121	2481	2014
122	3441	1724
123	2	2
124	128	96
125	34628	13745
128	740	406
Всього	41420	17987
2016 рік		
Номер статті КК	Обліковано злочинів	Злочини, у яких особам вручено повідомлення про підозру
121	2236	1847
122	3275	1573
123	2	1
124	137	106
125	29881	12434
128	787	339
Всього	36318	16300
2017 рік		
Номер статті КК	Обліковано злочинів	Злочини, у яких особам вручено повідомлення про підозру
121	2058	1830
122	3059	1722
123	3	2
124	128	97
125	23666	13438
128	800	389
Всього	29714	17478

Указані дані демонструють щорічну тенденцію до зменшення кількості суспільно небезпечних діянь у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень з 59337 зареєстрованих злочинів у 2013 році до 29714 – у 2017 [149].

Судова статистика відображає наступні показники: у 2013 році за ст.ст. 121-125, 128 КК України засуджено 13019 осіб [155], у 2014 – 10567 [156], у 2015 – 7776 [157], у 2016 – 6022 [158], у 2017 – 5269 [159].

Безумовно, статистична інформація свідчить про стійку динаміку зменшення кількості зареєстрованих злочинів за заподіяння тілесних ушкоджень та засуджених за них осіб (в розрізі річних періодів). Даний умовивід робиться в цілому, на підставі сукупності злочинів, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України, так як показники конкретних злочинів інколи коливаються як в сторону зменшення, так і збільшення.

Проаналізувавши зазначену інформацію виникає питання щодо відповідності діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень досліджуваній підставі криміналізації. З одного боку, дійсно, кількість таких злочинів зменшується (в щорічному інтервалі), з іншого – їх залишається доволі велика кількість. На нашу думку, не дивлячись на дискусійність означеного питання, діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень, все ж таки, не суперечить підставі – динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин та умов, що їх породжують, тому що щороку продовжує фіксуватися значна кількість злочинів, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України.

Більше того, подібну динаміку можна розглядати в розрізі різних часових меж. Нами проведені дослідження в цій сфері за період з 2013 по 2017 роки. Однак, можна скористатися також меншими часовими межами. Наприклад, в першому місяці будь-якого року кількість зафіксованих злочинів за ст. ст. 121-125, 128 КК України набагато менша ніж за підсумками досліджуваного року і т.д. В такому разі спостерігається беззаперечна динаміка зростання кількості вчинених діянь у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень.

Таким чином, відсутність чітких вимог до вказаної підстави криміналізації дозволяє маніпулювати статистичними даними. Думається, основним критерієм, принаймні у даному випадку, відповідності діяння цій підставі слугує його розповсюдженість, значна кількість та щорічна наявність.

Не дивлячись на несуперечність вказаного виду злочинів досліджуваній підставі криміналізації, переконані, що навіть в разі наявності суперечності – реєстрації незначної кількості таких діянь в рік з чіткою тенденцією до зменшення, криміналізація таких діянь необхідна. В даному випадку перша підстава криміналізації (суспільна небезпечність) є настільки очевидною та в своєму роді унікальною (адже ставляться під загрозу одні з найважливіших соціальних цінностей, зазначених в Конституції), що переважає інші підстави.

В будь-якому разі слід зробити висновок про те, що діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень відповідає підставі криміналізації – динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин та умов, що їх породжують. Розгляд самих причин та умов існування даного виду злочинів вважаємо недоцільним з огляду на обсяг нашого дослідження. Їх настільки велика кількість, що з цього приводу можна написати цілу дисертаційну роботу.

Наступними підставами криміналізації (за класифікацією Д.О. Балобанової) є необхідність впливу кримінально-правовими заходами та врахування

можливостей системи кримінальної юстиції в протидії тим чи іншим формам антисуспільної поведінки та як їх складова наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони [5, с. 147]. Ці підстави є тісно пов'язаними між собою. Для того, щоб зробити умовивід про відповідність (або невідповідність) окресленим підставам криміналізації діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень слід узяти до уваги два важливих фактори:

1. Вказана група діянь, як вже зазначалося раніше, посягає на найважливіші суспільні відносини;

2. Законодавець передбачив широкий спектр альтернативних покарань за злочини, передбачені ст.ст. 122-125, 128 КК України. Позбавлення або обмеження волі застосовується в разі наявності, як правило, обтяжуючих обставин або у випадку вчинення найбільш тяжкого серед означеного виду суспільно небезпечних діянь – злочину, передбаченого ст. 121 КК України.

Наведені фактори дозволяють зробити висновок про те, що діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень відповідають цим підставам криміналізації. Зрозуміло, що держава, в разі необхідності, просто зобов'язана знайти відповідні матеріальні ресурси для притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення цієї групи злочинів.

Остання підстава криміналізації, яку зазначає Д.О. Балобанова – співрозмірність позитивних та негативних наслідків криміналізації. З огляду на розгляд попередніх підстав слід зазначити, що при наявності якісного та ефективного кримінального закону, за умови його правильного та об'єктивного застосування, апріорі майже відсутні негативні наслідки криміналізації діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень. Так, деякі випадки можуть становити винятки, але в цілому відповідність означеного виду діянь цій підставі криміналізації очевидна.

Варто також зазначити, що до групи соціально-психологічних підстав криміналізації відносять рівень суспільної правосвідомості та психології та історичні традиції, які займають особливе місце в механізмі кримінальної законотворчості у зв'язку з тим, що вони безпосередньо вказують законодавцю на обмеження, пов'язані з використанням криміналізації при здійсненні кримінально-правової політики. Визнання діяння кримінально караним повинно бути схвалено суспільством. В кожному конкретному випадку перед введенням чи відміною кримінально-правової заборони необхідним є ретельне вивчення правових уявлень в суспільстві відносно діяння, яке підлягає криміналізації. Однак оцінка суспільних поглядів не повинна обмежуватися тільки правовими ідеями. Необхідним є вивчення історичних, моральних та інших уявлень, які є значними для кожного конкретного випадку [5, с. 147].

В підрозділі 1.1. ми зазначали, що діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень засуджувалося в суспільстві та каралося за допомогою кримінально-

правових заходів з давніх часів. Покарання за вказані злочини були передбачені ще у «Руській Правді» – одному з найдавніших нормативно-правових актів, який поширював свою дію на більшу частину сучасної України, яка, по суті, є культурною наступницею Київської Русі. Більше того, рівень розробленості даного питання вже в той час свідчить про те, що вказане суспільно небезпечне діяння каралося і на більш ранніх етапах розвитку українських земель. Наведене свідчить як про наявність давніх історичних традицій криміналізації діяння у вигляді нанесення тілесних ушкоджень, так і про схвалення такої криміналізації суспільством.

Таким чином, діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень не суперечить жодній підставі криміналізації, які визначає Д.О. Балобанова.

Думка Д.О. Балобанової щодо кількості та змісту підстав криміналізації є поширеною та популярною в науковому середовищі. Однак, існують і інші класифікації. Як зазначає Т.В. Столяр, у науці кримінального права виділяють шість ключових підстав криміналізації:

1) несприятлива динаміка певного виду суспільно небезпечних діянь, які раніше не становили складу злочину;

2) виникнення або суттєвий розвиток нової групи суспільних відносин, що відбувається на базі економічного чи технічного прогресу;

3) відкриття шкідливих наслідків господарської чи іншої діяльності людей, у зв'язку з чим виникає потреба в обмеженні форм і меж такої діяльності;

4) суттєва та раптова зміна соціального, економічного або політичного стану, що може зумовити превентивну криміналізацію, яка здійснюється ще до того, як можливі суспільно небезпечні дії набудуть реального поширення;

5) такий розвиток суспільства, що визначає нетерпимість, особливу небезпеку певних дій, з якими раніше доводилось (або була можливість) миритися, але за нових умов подібні дії суперечать пануючому ладу суспільних відносин або отримано реальну базу для їх викорінення;

6) необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами [153, с. 224].

Зазначене вище демонструє нам або повторюваність деяких підстав з тими, що вже були розглянуті нами (наприклад, несприятлива динаміка певного виду суспільно небезпечних діянь, які раніше не становили складу злочину), або ж такі підстави, які необхідні для криміналізації нових діянь. Так як діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень – це злочин, який існував з давніх та території сучасної України, вважаємо не має сенсу зупинятися на цих підставах, тому що метою нашого аналізу є не криміналізація якогось діяння, а встановлення відповідності (чи невідповідності) вже існуючого злочину аргументованим підставам.

Ю.А. Дорохіна підтримує позицію щодо необхідності виділення наступних підстав криміналізації: існування суспільно небезпечної поведінки, яка потребує кримінально-правової заборони; відносна поширеність суспільно небезпечних діянь; зміна уявлень про ступінь суспільної небезпеки діяння; зміна загально-визнаної моральної оцінки відповідного діяння; виконання державою міжнародно-правових обов'язків з охорони прав людини [41, с. 78].

Остання думка видається синтезом двох попередніх. Що стосується підстави криміналізації – необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами, слід зазначити, що життя та здоров'я людини – одні з основоположних цінностей в законодавстві абсолютно всіх цивілізованих країн, тому не дивно, що існує ціла низка міжнародних нормативно-правових актів, які передбачають захист суспільних відносин, що забезпечують недоторканість цих цінностей. Одними з основоположних є Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 [45] та Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (ратифікована Україною 17.07.1997 року) [81]. Обидва документи поширюють свою дію і на Україну та є, так би мовити, китами міжнародної юриспруденції. Безперечно, міжнародні нормативно-правові акти вимагають встановлення юридичної відповідальності за нанесення тілесних ушкоджень, а отже, це діяння відповідає підставі криміналізації – необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами.

Отже, діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень відповідає наступним підставам криміналізації: суспільна небезпечність, типовість та достатня розповсюдженість антисуспільної поведінки, динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин та умов, що їх породжують, необхідність впливу кримінально-правовими заходами, врахування можливостей системи кримінальної юстиції в протидії указаній формі антисуспільної поведінки та наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони, співрозмірність позитивних та негативних наслідків криміналізації, необхідність виконання зобов'язань за міжнародними угодами, наявність історичних традицій та схвалення такої криміналізації суспільством [5, с. 147].

Під принципами криміналізації досить часто розуміють науково обґрунтовані і такі, що усвідомлено застосовуються, загальні правила і критерії оцінки допустимості і доцільності кримінально-правової новели, яка встановлює або змінює відповідальність за конкретний вид діянь. Інакше кажучи, принципи криміналізації становлять найбільш абстрактний і загальний рівень наукового забезпечення і обґрунтування кримінально-правової нормотворчості, ті вихідні позиції, врахування яких є необхідним у разі будь-якої зміни чинного законодавства [192, с. 121-122].

Дійсно, поняття принципів криміналізації є доволі абстрактним та тісно переплітається з підставами. Як вже зазначалося вище, деякі вчені навіть

зводять їх в єдину категорію. Втім, якщо зазирнути в глибину питання стає зрозумілим, що принципи криміналізації відповідають на питання: «Чому?», тоді як підстави – «Як?». Роль підстав полягає у доведенні необхідності криміналізації того чи іншого питання, а принципів – у правильному їх оформленні в законі (інколи навіть у встановленні можливості чи неможливості їх поміщення в нормативно-правовий акт).

Як слушно зазначає Д.О. Балобанова, підстави криміналізації слугують об'єктивними передумовами її встановлення, а принципи відносяться до законодавчої техніки [5, с. 146].

Додамо, що підстави навіть передують принципам, однак обидва юридичних явища перебувають в гармонійному зв'язку, результатом якого, як правило, є відображення нової норми або зміна вже існуючої.

В науці кримінального права відсутня єдина думка щодо кількості принципів криміналізації. Насправді, їх досить велике розмаїття (як і підстав), але серед них можна виділити найбільш ґрунтовні.

Доцільно виділити дві групи принципів криміналізації:

1) принципи, що відбивають суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності, або соціальні та соціально-психологічні принципи криміналізації, тобто принципи, що забезпечують соціальну адекватність криміналізації, її допустимість з точки зору основних характеристик соціальних систем і процесів суспільного розвитку, відповідності кримінально-правової норми рівню, характеру суспільної свідомості і стану суспільної думки.

2) принципи, що визначаються вимогою внутрішньої логічної несуперечності системи норм кримінального права, тобто системно-правові принципи криміналізації [117, с. 33; 189, с. 41-42].

Наведені принципи в черговий раз підтверджують тезу про міцний зв'язок між принципами та підставами криміналізації який виливається у їх взаємоінтегрованість, через яку досить складно встановити між ними чіткі кордони.

Ми погоджуємося із Є.С. Назимко в тому, що рішення про криміналізацію будь-якого діяння має ґрунтуватись на результатах ґрунтовних кримінологічних досліджень. У зв'язку із цим, виходячи із різних позицій до розуміння злочинності, рішення про криміналізацію діяння слід розглядати не лише як новий предмет кримінології, але й як результат кримінологічного вивчення відповідної сфери соціальної практики [111, с. 17; 112, с. 11].

Принципи криміналізації прийнято поділяти на дві групи: 1) соціальні та соціально-психологічні, 2) системно-правові. До першої групи входять принципи: суспільної небезпеки; відносної поширеності діяння; домірності позитивних і негативних наслідків криміналізації; кримінально-політичної адекватності криміналізації. До другої групи – загально-правові системні принципи

криміналізації (конституційної адекватності; системно-правової несуперечності, міжнародно-правової необхідності та допустимості; процесуальної здійсненості переслідування) та кримінально-правові системні принципи криміналізації (відсутності прогалин у законодавстві та не надмірності заборони; визначеності та єдності термінології; повноти складу; домірності санкції та економії репресії [118, с. 43; 124, с. 78].

Перша група принципів розглянута нами в рамках підстав. Що стосується другої групи, безумовно, криміналізація діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень відповідає принципу конституційної адекватності. Ст. ст. 121-125, 128 КК України не тільки не суперечать Основному Закону, вони виступають практичним втіленням принципу, закріпленому у ньому.

Ця група суспільно небезпечних діянь, як вже зазначалося, відображає також вимоги міжнародних нормативно-правових актів, а отже їх криміналізація є не тільки допустимою, але і необхідною.

Умовивід щодо відсутності прогалин в нормах ст. ст. 121-125, 128 КК України можна буде зробити виключно після юридичного аналізу складів цих злочинів. Санкції цих статей, як правило, досить різноманітні та домірні.

Таким чином, діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень є суспільно небезпечним, типовим та достатньо розповсюдженим, має певну динаміку розповсюдження, потребує впливу кримінально-правовими заходами, система кримінальної юстиції в протидії з цим діянням має відповідні можливості та матеріальні ресурси, позитивні наслідки його криміналізації явно переважають негативні, на багатьох етапах розвитку це діяння було кримінально каранним, а така караність підтримується суспільством. Крім того, вказане діяння відповідає принципам криміналізації, які тісно переплітаються з підставами. Зазначене дозволяє зробити висновок, що криміналізація діянь у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень є соціально обумовленою.

Дослідження витоків та сучасного стану кримінально-правового забезпечення тілесної недоторканності людини довозило вести мову про їх певні періоди:

1. Початковий (IX – XVI ст. ст.) – включає у себе зародження та розвиток перших норм, що встановлювали та регулювали кримінальну відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень. Характеризується класовою нерівністю, жорсткими покараннями для нижчих верств населення та доволі лояльними – для вищих. Спостерігається певна еволюція норм від «Руської правди» до Статутів ВКЛ. Період пов'язаний з існуванням Київської Русі та Великого князівства Литовського.

2. Інтенсивного розвитку та переосмислення (XVI – початок XX ст.) – характеризується переглядом з боку законодавця основоположних ідей в зазначеній сфері, які, врешті-решт вилились в Уложення 1903 року, в якому

людина розглядалася як особистість. Суттєво доопрацьовані поняття та види тілесних ушкоджень, уявлення про необхідну оборону, переосмислення системи покарань тощо.

3. Радянський (початок XX – кінець XXI ст.). Характеризується спрощенням норм, що існували в Російській імперії, виключенням багатьох положень, однак, в той же час – їх лаконізмом, подальшою еволюцією системи покарань та уявлень про види тілесних ушкоджень.

4. Сучасний (кінець XX ст. – наш час). Характеризується перейманням радянського досвіду з частковою модернізацією норм під вимоги сучасності. Доопрацьовані положення у сфері відмежування тілесних ушкоджень.

Встановлено, що криміналізація діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень відповідає таким підставам криміналізації суспільно небезпечних діянь:

- є суспільно небезпечним;
- типовим та достатньо розповсюдженим;
- має певну динаміку розповсюдження;
- потребує впливу кримінально-правовими заходами;
- система кримінальної юстиції в протидії з цим діянням має відповідні можливості та матеріальні ресурси;
- позитивні наслідки його криміналізації явно переважають негативні;
- на багатьох етапах розвитку це діяння було кримінально караним, а така караність підтримується суспільством.

Крім того, вказане діяння відповідає принципам криміналізації, які тісно переплітаються з підставами. Зазначене дозволяє зробити висновок, що криміналізація діянь у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень є соціально обумовленою.

РОЗДІЛ 2

ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАПОДІЯННЯМ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

2.1. Об'єкт складів злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень

Будь-який склад злочину містить у собі чотири обов'язкові елементи: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону. За традицією вчені, як правило, починають своє дослідження саме з аналізу об'єкта злочину. Ми також розпочнемо розгляд складів злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень з цього обов'язкового елемента.

Навіть з формулювання словосполучення «об'єкт злочину» стає зрозумілим, що це те, на що спрямований злочин, те, на що він посягає, чому завдає шкоду. Не дивлячись на таку поверхневу ясність, навіть банальність, навколо цього елемента складу злочину точаться численні спори.

Як зазначає А.А. Вознюк, питання про об'єкт злочину залишається одним із найбільш дискусійних у теорії українського кримінального права, а тому донині не досягнуто єдності в позиціях науковців щодо значення цієї кримінально-правової категорії [33, с. 279-280].

Зауважимо, що не в останню чергу це викликано винятковою важливістю цього елемента складу злочину.

Вдалою є думка С.В. Бабаніна про те, що поглиблене вивчення проблеми об'єкта допомагає з'ясувати соціальну і правову сутність і характер, а також ступінь будь-якого суспільно небезпечного посягання, у тому числі й злочинного. Визначення об'єкта злочину передусім надає можливість правильно кваліфікувати, відмежовувати від інших злочинів і найбільш повно розкривати соціально-правовий зміст, юридичні якості злочину. Усе це, врешті-решт, дає змогу правильно визначитися з кримінальною відповідальністю та призначенням справедливого покарання. Чітке визначення об'єкта злочину також сприяє точному встановленню його місця в системі Особливої частини КК України [4, с. 126].

Крім того не слід забувати, що об'єкт є обов'язковим елементом складу злочину, а отже, його відсутність свідчить про відсутність самого злочину.

Зрозуміло, що діяння суб'єкта злочину у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень підпадає під ознаки злочину, передбаченого певною статтею КК України, однак це не свідчить про те, що він посягає на відповідну норму КК. Норма КК не може виступати об'єктом злочину, вона, по суті, є правилом, за

порушення якого особу притягають до кримінально відповідальності. Таким чином стаття КК України є юридичним важелем впливу на злочинця.

Не дивлячись на це, в XIX ст. була популярною ідея визнання об'єктом злочину саме норми кримінального закону (повністю або частково). Наприклад, М.С. Таганцев зазначав, що говорячи про об'єкт, на який спрямовано злочин, розуміється ця норма або інститути права, або узагальнюючи ще більше, юридичний порядок, існуючий у даному суспільстві. Причому важливо, що вчений наголошував на тому, що злочин може порушити норми не в їх понятті, а в їх реальному існуванні, тобто у формі дійсних прав або благ, які ґрунтуються на цих нормах. Таким чином, за твердженням дослідника, об'єктом злочину завжди є юридична норма в її реальному бутті. Подібна думка була не чистим нормативізмом, а відображенням дуалістичного підходу (з одного боку, норма виступає формалізованим порушенням, з другого – об'єктом злочину визнаються реальні права або блага, які порушуються) [161, с. 19-20].

На сьогоднішній день така теорія виглядає застарілою та не відповідає сучасним тенденціям і положенням науки кримінального права.

Для того, аби з'ясувати об'єкт злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень необхідно визначити зміст поняття «об'єкт злочину».

Деякі вчені визначають, що об'єкт злочину – соціальні блага (цінності), що охороняються кримінальним законом (П. С. Матишевський, Є. В. Фесенко, С. Б. Гавриш) [182, с. 201].

Ідея визнання цінностей в якості об'єкта злочину є другою за поширеністю та найбільше конкурує з найрозповсюдженішою – визнання об'єктом злочину суспільних відносин (дана позиція буде розглянута трохи нижче).

В.В. Шевчук та О.В. Охман зауважують, що прихильники цієї теорії визначення об'єкта злочину переконані, цінності – це те, що має суттєве значення для людини і суспільства в цілому, тому вони охороняються нормами різних галузей права, а найважливіші з них бере під захист кримінальне законодавство. Будь-яке злочинне діяння, спрямоване проти цих найважливіших цінностей, створює загрозу спричинити або спричинює їм шкоду, відтак вони є об'єктом злочину [190, с. 235].

Фундаментальною основою цієї теорії є ст. 3 Конституції, яка, як неодноразово зазначалося вище, декларує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [82]. Відтак, посягання на ці та інші цінності, що поставлені під охорону КК України визначається як об'єкт злочину – саме подібне положення є основним аргументом даного підходу.

Я.В. Мочкош додає, що до суспільних цінностей відносяться об'єктивно існуючі і як певна реальність такі: людина, її життя і здоров'я та безпека; створені працею матеріальні й духовні цінності, як об'єкти права власності;

навколишнє природне середовище та інші матеріальні й нематеріальні блага суспільства [109, с. 228].

Ця думка базується саме на положеннях Конституції та КК. Безперечно, такий підхід має право на життя, адже містить ряд переваг. Втім існують і суттєві недоліки, як, наприклад, можливість визнання об'єктом злочину людини (хоча зазначимо, що ідею визнання людини в якості соціальної цінності (а отже і в певних випадках в якості об'єкта злочину) підтримують далеко не всі прихильники вказаного підходу).

Н.Є. Маковецька наполягає на тому, що біологічні властивості людини, зокрема життя, охороняються кримінальним правом не абстрактно, не поза суспільством, а в системі суспільних відносин. Кримінальним правом захищаються саме суспільні відносини, що забезпечують фізичні блага особи, а не самі по собі дані блага. Науковець погоджується з думкою І.Я. Козаченка та зазначає, що біологічна сутність людини поза сукупністю суспільних відносин не має для кримінального права самостійного значення. Конкретні блага особи, матеріальним субстратом ряду з яких є певні фізіологічні процеси, являють собою певні суспільні відносини і саме в такій якості охороняються кримінальним законом [104, с. 122].

Наведена критика демонструє, що підхід визнання цінностей в якості об'єкта злочину містить ряд недоліків. Втім, це не значить, що він є невдалим, адже на даний момент не існує ідеальної позиції, яка б визнавала сутність об'єкта злочину та не містила жодних недоліків.

Критикує позицію визнання об'єктом злочину соціальних цінностей і В.Я. Тацій. Вчений зауважує, що не дивлячись на те, що законодавець у ст. 1 КК України вказує на такі найвищі цінності, як права і свободи людини і громадянина, аж ніяк не свідчить про те, що вони охороняються кримінальним правом поза межами суспільних відносин, адже відомо, що цінність життя та здоров'я людини, власності тощо забезпечується лише їх існуванням у суспільстві; поза межами нього будь-яке регулювання та охорона взагалі втрачають свій сенс. А тому юридична конструкція ст. 1 КК України є лише своєрідним законодавчим прийомом, який дозволяє підкреслити важливість охорони суспільних відносин, що забезпечують указані соціальні цінності. До того ж соціальні цінності є узагальнюючим поняттям, що охоплює різноманітні предмети суспільних відносин (блага, інтереси, суб'єктивні права тощо), які їх забезпечують. Це є доказом того, що теорія соціальних цінностей звужує поняття об'єкта злочину до такого елемента суспільних відносин, як їх предмет. Не можна не вказати і на те, що за такого підходу не зовсім ураховуються історичні традиції, специфіка кримінально-правової галузі та її окремих інститутів [160, с. 129].

Ця думка демонструє, що поняття «блага» поглинається поняттям «цінності», а отже, воно є вужчим та містить ще більше недоліків в разі визнання їх (благ) в якості об'єкта злочину.

Вважаємо, що соціальні цінності (та, в свою чергу, і блага) ставляться під охорону кримінального закону тільки за умови їх існування в суспільстві. Виходить, цінності поглинаються суспільними відносинами та не охоплюють поняття «об'єкт злочину» в повному обсязі.

Представник ідеї визнання об'єктом злочину цінностей А.О. Цховребов під час дослідження кримінально-правової характеристики об'єкта й предмета втручання у діяльність працівника правоохоронного органу зазначає, що в науці кримінального права побутує думка, що родовим об'єктом цієї групи злочинів є певна група суспільних відносин, що виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян і фізичними особами, у зв'язку зі здійсненням адміністративно розпорядчих функцій з метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, або суспільні відносини, що забезпечують авторитет владної діяльності. На думку автора, ні із законодавчим, ні з домінуючим доктринальним розумінням об'єкта цього злочину погодитись неможливо щонайменше з двох міркувань: через оперування законодавцем поняттям «авторитет» у назві розділу XV Особливої частини КК України та наукову безплідність теорії «об'єкт злочину – суспільні відносини» [180, с. 75-76].

Думається, така критика виглядає доволі дискусійною, адже науковець не підкріплює власну думку жодними переконливими аргументами на користь визнання об'єктом злочину цінностей. Більше того, з наведеного складно зрозуміти недолік теорії визнання об'єктом суспільних відносин, адже вона просто позначається як «безплідна».

Концепція, згідно якої об'єктом злочину визнаються суспільні відносини затвердилася в роки існування СРСР. Так, автори «Курсу радянського кримінального права» в шести томах зазначали, що будь-який злочин, вчинений в СРСР, прямо або опосередковано посягає на суспільні відносини соціалістичного суспільства. Об'єктом злочину можуть бути будь-які суспільні відносини, що охороняються соціалістичним кримінальним законом. Однак не всі суспільні відносини соціалістичного суспільства охороняються кримінальним законом. Ті, що не охороняються кримінальним законом, не можуть бути об'єктом злочину [128, с. 111-112].

Подібна позиція є пануючою і в наш час (за виключенням характеристики суспільства як «соціального»), що свідчить скоріше не про традиційність чи сталість науки кримінального права, а про наявність в ній найбільшого числа переваг (в порівнянні з іншими теоріями).

На думку Я.В. Мочкоша, концепція, за якою об'єктом злочину виступають суспільні відносини суперечить поглядам на матеріальні та духовні складові буття людини і суспільства в цілому. Вчений вважає, що після закріплення в Конституції України кардинально нових орієнтирів нашої держави і соціальних цінностей, у науці кримінального права настає деяке просвітлення в думках юристів щодо сутності об'єкта злочину [109, с. 227].

Основними положеннями критики ідеї визнання суспільних відносин, що ставляться під охорону КК в якості об'єкта злочину є абстрактність та застарілість такої теорії. Загалом критики досить часто відносять таку концепцію до радянських пережитків. На нашу думку, вдалою на подібну критику є відповідь В.Я. Тація, який підкреслює що категорія «суспільні відносини», якою охоплюються відносини між людьми, що існують у суспільстві й регулюються різноманітними соціальними нормами, є філософською (або соціологічною) і не має безпосереднього відношення до певного історичного періоду. Крім того, вона використовується не лише у кримінальному праві, а й в інших галузях права [161, с. 43-44].

Така відповідь є не тільки достойною, але і науково обґрунтованою. Безперечно, ідея визнання об'єктом злочину суспільних відносин має певні недоліки (інакше вона була б єдиною в кримінальному праві), однак, досить часто науковці критикують її з метою закріпити власну думку, вписати своє ім'я в науці, при цьому досліджуючи її положення поверхнево, не поглиблюючись в суть питання.

Відома також точка зору, згідно з якою об'єктом злочину є виключно людина. Зокрема, Г.П. Новоселов в своїх працях вказує, що злочин спричиняє або створює загрозу спричинення шкоди не чомусь (благам, нормам права, відносинам тощо), а комусь, і, відповідно, як об'єкт злочину потрібно розуміти не щось а когось [190, с. 235].

На нашу думку, вказана думка є дещо недоречною, адже, як мінімум такий об'єкт злочину конкурує з категорією «потерпілий».

В.В. Шевчук та О.В. Охман додають, що таке розуміння об'єкта злочину суперечить позиції законодавця, вносить дисбаланс у поняття об'єкт і предмет злочину, не дає можливості чітко розмежовувати об'єкти різних складів злочинів. Крім того, вчені погоджуються, що за таких умов об'єкт поглинає поняття потерпілого [190, с. 235].

Не слід забувати і про те, що якщо визнати об'єктом злочину не людину як сукупність суспільних відносин, а людину як біологічну істоту, неможливо буде пояснити правомірність позбавлення життя людини, наприклад, при необхідній обороні. Один і той самий об'єкт не може бути поставлений під захист кримінального закону і в той же час не захищатися ним [104, с. 122].

Повністю погоджуємося з наведеною критикою та вважаємо, що недоліки цієї теорії значно переважають переваги, а отже, в своїх дослідженнях є недоцільним притримуватися її.

До інших визначень цього елемента складу злочину варто зарахувати таке: об'єкт злочину – соціальна оболонка, сфери життєдіяльності [4, с. 127], захищений інтерес, безпека і добробут громадян тощо [182, с. 201].

Велика кількість підходів визначення об'єкта злочину свідчить про широту людської думки, однак, в той же час, демонструє безліч суміжних, схожих за своєю суттю ідей, які в черговий раз підтверджують тезу про бажання деяких авторів вигадати власний підхід з метою входження в історію, піару імені, а не для розвитку науки.

Цікавими є роздуми В.Я. Тація про те, що проблема об'єкта злочину, дійсно, є актуальною, а наявний плюралізм підходів до її розв'язання, безумовно, збагачує загальне вчення про об'єкт злочину. Тим не менше, переважна більшість запропонованих наукових позицій не відрізняється своєю універсальністю, оскільки спрацьовує, як правило, лише на рівні конкретного складу злочину. При цьому в пошуках більш досконалої (з точки зору сучасності) термінології для позначення об'єкта конкретного злочину допускається звуження змісту поняття злочину до певного елемента суспільних відносин [161, с. 42-43].

Таким чином, найбільш поширеними та науково доведеними вбачаються дві наукові позиції визначення об'єкта злочину: соціальні цінності та суспільні відносини, поставлені під охорону КК. На нашу думку, наведені вище аргументи на користь другого положення є більш суттєвими, тому в своїй роботі будемо здебільшого керуватися саме ним.

Додають впевненості нашій позиції роздуми В.В. Шаблістого стосовно того, що проблеми об'єкта злочину та його структури мають суперечливий та дотепер дискусійний характер, оскільки саме визнання об'єкта злочину суспільними відносинами може стати причиною виникнення дискусії, яка допоможе зняти проблемність визначення безпосередніх об'єктів будь-яких злочинів. Більше того, суспільні відносини як об'єкт злочинів розглядаються у своїй більшості в межах загальної частини кримінально-правової науки, оскільки більшість авторів, будучи прихильниками зазначеної концепції, досліджують окрему норму Особливої частини кримінального закону та вказують на конкретні або блага, або цінності, або на права та свободи, або сфери життєдіяльності людей, на які посягає злочин [189, с. 47].

Визначившись з поняттям об'єкта злочину слід зазначити, що у вузькому значенні його слід розглядати як суспільні відносини, що охороняються законом про кримінальну відповідальність і на які посягає злочин; у широкому – як елемент складу злочину та потерпілого від нього [31, с. 281].

Отже, об'єкт злочину можна розглядати у вузькому та широкому розумінні. З огляду на обмежений обсяг нашого дослідження та його предмет вважаємо за доцільне обмежитись дослідженням об'єкта злочину у вузькому значенні.

Доцільно зауважити, що від об'єкта злочину необхідно відрізнити предмет злочину. У цій якості виступають речі матеріального світу на які безпосередньо впливає злочинець, здійснюючи злочинне посягання на відповідний об'єкт. При цьому предмет злочину є факультативною ознакою об'єкта, як елемента складу злочину [44, с. 73].

Значення для кваліфікації діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень предмет злочину не має, тому ми обмежимося лише його визначенням.

В юридичній літературі об'єкти злочинів поділяються, як правило, на три групи: загальний; родовий (іноді його називають груповим або спеціальним); безпосередній (у деяких джерелах – видовий) [100, с. 19]. Така класифікація ще називається «по вертикалі» [91, с. 109].

Додамо, що видовий об'єкт не тотожний безпосередньому. Він займає середню ланку між безпосереднім та родовим об'єктами. Крім того, не всі науковці схильні окремо виділяти видовий об'єкт злочину.

Під загальним об'єктом прийнято розглядати всі суспільні відносини, поставлені під охорону кримінального закону. Він є спільним для всіх злочинів, що передбачені КК України, в тому числі і для злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень.

Під родовим об'єктом розуміється об'єкт, яким охоплюється певне коло тотожних або однорідних за своєю соціально-політичною і економічною сутністю суспільних відносин, які через це охороняють єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм [144, с. 53].

Вчені майже одностайно погоджуються, що такий об'єкт охороняється відповідним розділом КК. Так, злочини у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень, що передбачені ст. ст. 121-125, 128 КК України відносяться до розділу II КК «Злочини проти життя та здоров'я особи» [95]. Сам розділ складається зі ст. ст. 115 – 145 КК. Таким чином, для зазначених суспільно небезпечних діянь родовий об'єкт є спільним. Досить часто прийнято вважати таким об'єктом життя та здоров'я людини. Дана позиція має місце в разі визнання об'єктом злочину соціальних цінностей. Якщо ж розглядати питання в теорії визнання об'єктом злочину суспільних відносин, що поставлені під охорону КК, то доцільно говорити про наступне визначення родового об'єкта злочинів проти життя та здоров'я особи: суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини.

Отже, родовим об'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та

здоров'я особи (або життя та здоров'я, в разі визнання об'єктом соціальних цінностей).

Вказавши відповідний об'єкт доречно зазначити, що у термін «людина» вкладається більш широкий зміст, ніж у поняття «особа». Людина – це категорія спільної властивості, що поєднує в собі і поняття «індивід», і поняття «особа». Це і біологічна особа, і соціально-організована діяльна істота. В юридичному сенсі людина як суб'єкт права ототожнюється з поняттям «особа». Головне в юридичному понятті особи – це соціальна цінність людини, завдяки якій вона визнається суб'єктом різноманітних прав і обов'язків [146].

Таким чином, при розгляді складів злочинів, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України можна оперувати як терміном «людина», так і «особа».

Безпосередній об'єкт злочину – це ті суспільні відносини, яким завдає шкоду конкретне злочинне діяння, передбачене відповідною статтею Особливої частини КК. Це об'єкт конкретного, окремого злочину, частина родового об'єкта [90, с. 72].

Отже, безпосередній об'єкт, як правило, є частиною родового (хоча існують випадки, коли родовий та безпосередній об'єкти є тотожними) та виступає обов'язковим елементом будь-якого складу злочину.

Безпосередній об'єкт, в свою чергу, поділяється на основний та додатковий. Такий поділ в науці кримінального права отримав назву «по горизонталі».

Розподіл безпосередніх об'єктів на основні й додаткові здійснюється не за характером і тяжкістю шкоди, яка завдається певним суспільним відносинам, а за зв'язком об'єкта з родовим об'єктом певної групи [90, с. 73].

Основним об'єктом є суспільні відносини, на які прямо (безпосередньо) здійснюється посягання [107, с. 156]. Додатковому об'єкту також заподіюється певна шкода або створюється загроза її заподіяння, але при цьому він є похідним від основного об'єкта [107, с. 157].

Вважаємо за необхідне зауважити, що в науці кримінального права точаться палкі дискусії щодо розподілу безпосереднього додаткового об'єкта злочину на додатковий обов'язковий та додатковий факультативний.

Так, Р.В. Вереша наполягає на тому, що ознаки складу конкретного злочину не можуть бути факультативними, вони завжди обов'язкові. На думку вченого, та обставина, що те чи інше конкретне злочинне діяння разом з основним або додатковим об'єктом іноді посягає на якісь інші соціальні блага, не може слугувати підставою для визнання цих благ об'єктом злочину, оскільки вони не відображають специфіку складу злочину і не впливають на його кваліфікацію [16, с. 92].

Дійсно, такий об'єкт злочину не впливає на кваліфікацію діяння, однак, на нашу думку, списувати його з категорії «об'єкт» поспішно. По-перше, він може розглядатися судом в під час прийняття рішення щодо відшкодування

моральної шкоди, по-друге, якщо об'єкт злочину – це суспільні відносини, поставлені під охорону КК (соціальні цінності) і таким відносинам завдається шкода (нехай і в разі, якщо вони виступають в якості додаткового факультативного об'єкта), то такий об'єкт, все ж таки об'єктивно існує.

Подібна думка, за якої безпосередній додатковий об'єкт поділяється на основний та додатковий є більш поширеною. Так, І.І. Митрофанов відмічає, що перший з них завжди страждає внаслідок учинення злочинного посягання. У свою чергу додатковий об'єкт не є обов'язковою ознакою злочину, але може бути порушений при його вчиненні. Так, при насильницькому грабежі фізичній чи психічній недоторканості потерпілого завжди заподіюється шкода. Отже, цей об'єкт є додатково-обов'язковим. Проте при вчиненні цього злочину можливим є також заподіяння шкоди честі і гідності потерпілого. Вказаний об'єкт не передбачається названим складом злочину і є факультативним. Завдяки цій обставині його наявність або відсутність не впливає на кваліфікацію грабежу [107, с. 157].

На нашу думку, такий підхід є більш об'єктивним, змістовним та доцільним, а отже, під час дослідження об'єкта складу злочину у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень ми будемо керуватися саме ним.

Автори підручника «Кримінальне право України: Особлива частина» (за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна) розподіляють злочини проти життя та здоров'я особи на наступні підвиди:

- 1) злочини проти життя (ст. ст. 115-118, 120, 129 КК України);
- 2) злочини проти здоров'я (ст. ст. 121-128, ст. 130, 133 КК України);
- 3) злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини, які вчиняються у сфері медичного обслуговування (ст. ст. 131-132, 138-145 КК України);
- 4) інші злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини (ст. ст. 134-137 КК України) [93, с. 3].

Із запропонованого вище видно, що злочини у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень за даною класифікацією відносяться до злочинів проти здоров'я. Вказана група злочинів посягає на спільну соціальну цінність – здоров'я людини. В науці кримінального права популярна думка про те, що злочини, передбачені ст. ст. 121-125, 128 КК України поєднує спільний безпосередній основний об'єкт – здоров'я людини або ж суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я людини – в разі визнання об'єктом злочину суспільних відносин (М.І. Бажанов, В.І. Борисов, В.В. Сташис та ін.). О.А. Шевчук додає, що ним є не просто здоров'я, а здоров'я іншої людини [97, с. 235].

Останнє зауваження вважаємо доречним, адже заподіяння самому собі тілесного ушкодження, навіть тяжкого, за загальним правилом не є злочином і тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, коли, порушуючи дер-

жавні та суспільні інтереси, воно є засобом вчинення іншого злочину. Наприклад, ухилення від військової служби, вчинене військовослужбовцем шляхом заподіяння собі тілесного ушкодження, містить склад злочину, передбаченого ст. 409 КК України [96, с. 361].

Таким чином, діяння у вигляді заподіяння особою собі тілесних ушкоджень або містить у собі склад інших злочинів, або не містить ознак злочину.

Додамо, що безпосередній основний об'єкт може бути спільним для однорідних злочинів. В нашому випадку злочини у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень передбачені ст. ст. 121-125, 128 КК України. З самої назви цих суспільно небезпечних діянь випливає, що їм властивий спільний безпосередній основний об'єкт злочину.

Думається, поширена думка про визнання безпосереднім основним об'єктом цих злочинів суспільних відносин, що забезпечують охорону здоров'я особи визначає такий об'єкт в широкому розумінні або, як його ще називають, видовий об'єкт злочину. Такий умовивід можна зробити спираючись на те, що даний об'єкт є спільним не тільки для злочинів, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України, але і, наприклад, для ст. 126 «Побої і мордування», ст. 127 «Катування» тощо.

Доречно зазначити, що під терміном «здоров'я» прийнято визначати нормальне функціонування тканин і органів тіла людини [96, с. 361].

Слушними є твердження В.І. Борисова про те, що здоров'я людини як об'єкт тілесного ушкодження охороняється законом про кримінальну відповідальність від початку пологового процесу. Закон рівною мірою охороняє здоров'я кожної людини незалежно від її фізичного стану (здорової людини, хворого, божевільного, людини, яка перебуває в безнадійному стані внаслідок травми, тощо), а також незалежно від її моральних якостей, віку, службового становища тощо [93, с. 57].

Вказана думка дозволяє чітко встановити момент життєдіяльності, з якого людина може бути визнана потерпілою від злочину, що дозволяє уникнути різної трактовки справ під час судового процесу або на рівні досудового розслідування.

У вузькому ж розумінні безпосереднім основним об'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 121-125, 128 пропонуємо розглядати суспільні відносини, що забезпечують охорону тілесної недоторканості (або ж тілесна недоторканість – за теорією визнання об'єктом злочину соціальних цінностей). Такий об'єкт є вузьким, охоплює значно меншу кількість злочинів.

Під визначенням тілесних ушкоджень вчені розглядають протиправне умисне або необережне заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини, що виявляється в порушенні анатомічної цілісності або фізичної функції органів і тканин тіла людини [93, с. 57].

Безперечно, подібне визначення є вдалим та зваженим. Однак, думається доцільним є навести визначення, закріплене в Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом МОЗ України від 17.01.1995 року № 6, відповідно до п. 1.2 яких з медичної точки зору, тілесні ушкодження – це порушення анатомічної цілості тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних, психічних [135].

Останнє визначення є більш конкретизованим та зазначає види ушкоджуючи факторів. Так, вказане визначення закріплене не КК, а підзаконним нормативно-правовим актом, але, все ж таки, враховуючи той факт, що воно нормативно визначене та береться до уваги під час проведення експертизи, думається, правильним буде керуватися саме ним.

В.І. Борисов розділяє тілесні ушкодження на два види:

- 1) різні види тілесних ушкоджень (ст. ст. 121-125, 128 КК України);
- 2) спеціальні види тілесних ушкоджень: зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК України), зараження венеричною хворобою (ст. 133) [93, с. 57].

Формально другий вид злочинів містить певні ознаки запропонованого визначення тілесних ушкоджень, але, враховуючи їх особливу специфічність та наявність ряду відмінностей, предметом нашого дослідження є саме перший вид злочинів. Підкріплює таку позицію і рішення законодавця в частині назви та диспозиції означених статей.

Що стосується безпосередніх додаткових обов'язкових об'єктів, слід зазначити, що для злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України – умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, ним є життя людини (суспільні відносини, що забезпечують охорону життя людини).

Безпосереднім додатковим факультативним об'єктом, досить часто, виступають суспільні відносини що забезпечують кримінально-правову охорону честі та гідності особи (честь і гідність особи).

Прикладом наявності такого об'єкта слугують матеріали Красноокнянського районного суду Одеської області від 02 листопада 2017 року по справі № 506/211/17 (провадження № 1-кп/506/27/17), в якому зазначено, що 01 січня 2017 року близько 18 години 30 хвилин, ОСОБА_1, перебуваючи у приміщенні бару «ІНФОРМАЦІЯ_2», що розташований на АДРЕСА_2, під час раптово виниклої суперечки з барменом вказаного бару ОСОБА_2, усвідомлюючи та оцінюючи свої дії, умисно звалив останнього на підлогу та наніс йому декілька ударів кулаками в обличчя, плече та грудну клітину, завдавши ОСОБА_2 легкі тілесні ушкодження у виді синців нижньої повіки справа, підключичної області і області плеча справа, садно внутрішньої поверхні рота в області 5-6 зуба верхньої щелепи зліва [22].

Внаслідок одержаних легких тілесних ушкоджень, потерпілий ОСОБА_2 переніс, як фізичну біль, так і психологічні страждання в зв'язку з втратою здоров'я, звичного нормального способу життя. Як встановлено у судовому засіданні, потерпілий тяжко переніс фізичну біль та образи, які були завдані йому обвинуваченим безпідставно, відчував себе приниженим. Декілька днів із головною білью та синцями на обличчі він був змушений ходити на роботу, приймати гостей на Різдвяні свята, його бачили його ж неповнолітні діти, при цьому він перебував у пригніченому емоційному стані через фізичну біль та можливу негативну оцінку його як особи через зовнішній вигляд від оточуючих [22].

Подібні аргументи вплинули на суд, який виніс наступне рішення: визнати ОСОБА_1 винним у вчиненні злочину, передбаченого ч.1 ст.125 КК України, і призначити покарання у виді 150 годин громадських робіт. Стягнути з ОСОБА_1 на користь ОСОБА_2 завдані матеріальні збитки в сумі 829 грн. 20 коп. та завдану моральну шкоду в сумі 3000 грн. [22].

Як ми і вказували вище, наявність такого безпосереднього додаткового факультативного об'єкта може слугувати підставою для стягнення моральної шкоди зі злочинця.

Підсумовуючи зазначене вище слід зазначити, що родовим об'єктом злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону життя та здоров'я людини.

Безпосереднім основним об'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України у широкому розумінні (або, так званим, видовим об'єктом) виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я особи, а у вузькому (чистий безпосередній основний об'єкт) – суспільні відносини, що забезпечують охорону тілесної недоторканості людини.

Безпосереднім додатковим обов'язковим об'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України – умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону життя людини.

При цьому необхідно відмітити, що не дивлячись на суперечності стосовно того, коли можна вважати людину померлою, ми підтримуємо точку зору, що кінцевим моментом життя є біологічна смерть, тобто незворотна зупинка всіх фізіологічних процесів у клітинах та тканинах людини [93, с. 40].

Додатковим факультативним об'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України досить часто виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону честі та гідності особи.

2.2. Об'єктивна сторона складів злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень

Наступною об'єктивною ознакою складу злочину є його об'єктивна сторона, яка також є обов'язковою. Об'єктивна сторона являє собою зовнішню ознаку злочину та складається з обов'язкових та факультативних елементів.

Проаналізувавши існуючі в науці кримінального права підходи розуміння поняття «об'єктивна сторона складу злочину» О.В. Буцко дійшов висновку, що основними з них є наступні визначення: 1) під об'єктивною стороною складу злочину розуміють характеристику кримінальним законом зовнішніх ознак злочинного діяння; 2) об'єктивна сторона злочину – це зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на охоронюваний кримінальним правом об'єкт, тобто акт вольової поведінки, який відбувається в об'єктивному світі і виражається в завданні й шкоди вказаному об'єкту або створенні загрози завдання йому шкоди; 3) інші автори характеризують об'єктивну сторону злочину як таку, що складається із суспільно небезпечного діяння, що завдало або здатне завдати істотну шкоду суспільним відносинам, що охоплюються кримінальним законом, а також із умов і обставин завдання цієї шкоди; 4) об'єктивна сторона злочину як сукупність передбачених законом ознак, що характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, яке посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови, пов'язані з цим посяганням; 5) об'єктивна сторона злочину – це зовнішній прояв суспільно небезпечного посягання на той чи інший об'єкт, що знаходиться під охороною кримінального закону, тобто це передбачені кримінальним законом ознаки, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння; 6) об'єктивна сторона злочину – сукупність передбачених кримінальним законом ознаки, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечної дії, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивної умови цього посягання; 7) об'єктивна сторона злочину – суспільно небезпечне і протиправне посягання на інтереси, які охороняються законом, що розглядається з його зовнішньої сторони, з точки зору послідовного розвитку тих подій і явищ, які починаються з злочинної дії (бездіяльності) суб'єкта і закінчується настанням злочинного результату [14, с. 68-69].

Вважаємо, запропоновані визначення є подібними між собою. Їх суть полягає у зовнішньому вираженні цього обов'язкового елементу складу злочину та посяганні на об'єкт злочину. Саме це є спільною ланкою в окреслених підходах, їх ключовим моментом. Важливим питанням в дослідженні об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України є не встановлення найбільш вдалого визначення, а виявлення її складових частин.

Цінність цієї обов'язкової ознаки складу злочину вдало підкреслює Ю.А. Дорохіна, вказуючи, що об'єктивна сторона має вирішальне значення для встановлення злочину. Це пояснюється такими обставинами:

1) не може бути визнано злочином те, що не має зовнішнього вираження, отже, склад будь-якого злочину включає зовнішні ознаки діяння;

2) зовнішні ознаки залишають, як правило, сліди у матеріальному світі, внаслідок чого стає можливою відносно точне відновлення картини злочину і доведення факту його здійснення;

3) зовнішні ознаки є найбільш надійним критерієм вираження внутрішніх ознак (суб'єктивної сторони) через органічну єдність перших і других і об'єктивній неможливості безпосереднього сприйняття психічних явищ, тобто за допомогою об'єктивних ознак виявляються суб'єктивні;

4) в зовнішніх ознаках злочину зосереджено те, що ми відносимо до шкідливості і небезпеки злочину (збиток, шкода і т. п.), без чого злочин неможливий [40, с. 50].

Дійсно, викладені доводи наводять на думку виняткової важливості об'єктивної сторони злочину як елемента складу злочину. Вона об'єктивно фіксує наявність злочину в існуючій реальності, демонструє його зміст. На відміну від суб'єктивної сторони вона є доволі очевидною.

Як вже зазначалося, для того, аби розкрити об'єктивну сторону злочинів, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України необхідно мати уявлення про її зміст.

Радянське кримінальне право розглядало об'єктивну сторону злочину як зміни у зовнішньому світі, які створені суспільно небезпечною поведінкою особи [128, с. 98]. Її складовими частинами визначалися діяння, як обов'язковий елемент та факультативні ознаки, що в конкретному складі злочину можуть бути закріплені як обов'язкові: спосіб, час, місце, злочинний результат, причинний зв'язок між діянням та злочинним результатом [128, с. 98-99].

Таким чином, на науковому рівні виокремлювалося шість елементів об'єктивної сторони, один з яких (діяння) в будь-якому разі був обов'язковим.

На сучасному етапі розвитку кримінального права як науки окреслений підхід виступає базовим, однак його дещо доопрацьовано. Так, наприклад, А.А. Вознюк наполягає на тому, що структуру об'єктивної сторони складу злочину утворюють такі ознаки, як суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), суспільно небезпечний наслідок, причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком, спосіб, місце, час, обстановка, знаряддя й засоби вчинення злочину [31, с. 361].

Даний зміст об'єктивної сторони є ширшим, ніж запропонований радянською наукою, адже включає в себе такі елементи, як обстановка, знаряддя і засоби. Крім того, злочинний результат запропоновано визначати як «суспільно небезпечні наслідки».

Позиція, якої притримується А.А. Вознюк, на сьогоднішній день є найбільш розповсюдженою. Втім, існують і альтернативні позиції в кількісній складовій або в назвах елементів. Наприклад, І.В. Хохлова та О.П. Шем'яков пропонують називати обстановку злочину «обставинами вчинення злочину» [179, с. 75]. Р.В. Вереша не виокремлює знаряддя і засоби вчинення злочину [16, с. 106]. В.К. Матвійчук пропонує також використовувати такий елемент складу злочину, як джерело вчинення злочину, під яким він пропонує розуміти сферу (галузь, підприємство, установу, організацію і т. ін.), плавзасоби на морі та інші споруджені у морі конструкції, повітряні судна, які використовує людина у своїй діяльності і з яких внаслідок протиправних дій чи бездіяльності надходять засоби забруднення водних об'єктів, моря атмосферного повітря і землі [105, с. 167].

Думається, запропоновані підходи в цілому схожі на розповсюджену ідею. Думка І.В. Хохлової та О.П. Шем'якова в цілому є тотожною, Р.В. Вереші – дещо вузчча, а В.К. Матвійчука – хоча і є трохи ширшою, але, по-перше, запропонований ним елемент «джерела» дещо переплітається зі знаряддями та засобами вчинення злочину, а, по-друге, не впливає на розгляд об'єктивної сторони злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень. Безперечно, остання позиція заслуговує на життя, проте, все ж таки, вважаємо за доцільне в нашому дослідженні керуватися найбільш популярною ідеєю, згідно якої об'єктивна сторона складу злочину складається з:

- 1) діяння;
- 2) наслідків;
- 3) причинного зв'язку;
- 4) способу
- 5) місця;
- 6) часу;
- 7) обстановки;
- 8) знарядь;
- 9) засобів вчинення злочину.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину є суспільно небезпечне діяння. Інші ознаки є факультативними. Це загальне правило притаманне злочинам із формальним складом, тобто таким, які вважаються закінченими з моменту вчинення діяння і для яких суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони. Водночас, для злочинів із матеріальним складом обов'язковими є як суспільно небезпечне діяння, так і суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечним наслідком [31, с. 361]. Крім того, різновидом злочинів із формальним складом прийнято вважати злочини з усіченим

складом, тобто такі, у яких дії, які зазвичай належать до готування чи замаху на злочин, визнані КК України закінченим злочином [31, с. 361].

Злочини, передбачені ст. ст. 121-125, 128 КК України відносяться саме до злочинів з матеріальним складом, адже для кваліфікації суспільно небезпечного діяння за вказаними статтями КК України необхідна наявність наслідків. При цьому, для кожного з цих злочинів характерні наслідки, зазначені в самій назві статті. Так, для ст. 121 КК України – це тяжкі тілесні ушкодження, для ст. 122 – середньої тяжкості, для ст. ст. 123-124 – тяжкі тілесні ушкодження, для ст. 125 – легкі тілесні ушкодження, ст. 128 – тяжкі або середньої тяжкості.

Той факт, що вказані суспільно небезпечні діяння відносяться до злочинів з матеріальним складом свідчить, що для них обов'язкові не тільки суспільно небезпечні діяння та наслідки, але і причинний зв'язок між ними.

Розглянемо спочатку обов'язкову ознаку будь-якого складу злочину, передбаченого КК України – діяння (в розрізі злочинів у вигляді заподіяння тілесного ушкодження).

Відповідно до ч. 2 ст. 1 КК України злочинами є суспільно небезпечні діяння. Виходить, що не будь-яке діяння може бути злочином, а виключно суспільно небезпечне [95].

Як зазначає К.В. Катеринчук, обов'язковою складовою вчення про об'єктивну сторону складу злочину є суспільна небезпечність діяння, оскільки «злочин від діяння, що містить ознаки злочину, відрізняється тим, що злочин – це діяння, у якому наявні всі ознаки злочину: суспільна небезпека, протиправність, винність, караність». У кримінально-правовій науці діяння розуміють як ознаку об'єктивної сторони злочину, тоді як у «суспільно небезпечному діянні» повинно однозначно відбиватися все антигромадське явище загалом. Суспільно небезпечним діянням необхідно визнавати дію чи бездіяльність особи, яка заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди об'єктам, що перебувають під кримінально-правовою охороною [65, с. 101].

Водночас, існує також поняття «суспільна шкідливість», яке, як правило, використовується в інших галузях права, наприклад, в адміністративному, та створює менш небезпечний вплив на суспільство. Пропонується також використовувати цей термін для позначення кримінальних проступків. Безперечно, подібне пояснення є доволі загальним та не відбиває всю широту наукової думки, яка об'єктивно існує в науці кримінального права (наприклад, навіть існують думки щодо їх тотожності), однак, все ж таки, ключовим аспектом в питанні розмежування діяння на «суспільно шкідливе» та «суспільно небезпечне», принаймні на сьогоднішній день, є посягання останнього на суспільні відносини, поставлені під охорону КК. Саме дана ознака є найбільш вагомою та ключовою.

Стаття 11 КК України закріплює що злочином є передбачене КК суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом

злочину [95]. Таким чином, законодавець закріпив, що діяння може втілюватись у двох формах:

- 1) дія;
- 2) бездіяльність.

Дія – це активна, свідома, суспільно небезпечна, протиправна поведінка суб'єкта [91, с. 120].

Дійсно, дія є відображенням активної поведінки суб'єкта злочину, яка потребує від нього докладання певних зусиль. Як відмічає П.Л.Фріс, абсолютна більшість злочинів, передбачених чинним КК України, вчиняється шляхом активних дій, під якими розуміється порушення припису норми, який зобов'язує утримуватись від призначеного виду поведінки [178, с. 82]. Виходить, даний різновид діяння є найбільш популярним.

Другою формою діяння є бездіяльність. Бездіяльність – це поведінка особи, коли у певних випадках вона повинна діяти, але не робить цього (ненадання лікарем допомоги хворому, службова недбалість) [100, с. 21].

Таким чином, це пасивна поведінка, яка полягає у невиконанні певного обов'язку.

Не кожна дія або бездіяльність є злочинними, а лише ті, що посягають на об'єкт злочину та порушують певну норму КК.

Злочини, передбачені ст. ст. 121-122, 125, 128 КК можуть бути вчинені як шляхом дії, так і бездіяльності, а ст. 123-124 КК України – виключно діями [113, с. 191-195].

Для того, аби погодитись, або спростувати вказаний умовивід доцільним є звернутися до судової практики. Спочатку розглянемо злочини, передбачені ст. ст. 121-122, 125, 128.

Думається, враховуючи схожість вказаних статей доцільно навести загальні приклади, не вдаючись до кожної статті (121-122, 125, 128). Проаналізувавши понад 500 судових вироків за цими нормами за період з 2013 по 2018 рр. ми не знайшли жодного випадку вчинення злочину передбаченого цими статтями шляхом бездіяльності.

Можливо, це можна пояснити тим, що:

- 1) об'єктивно більше вчиняється злочинів, передбачених ст. ст. 121-122, 125, 128 КК України шляхом дій;
- 2) існує певний напрацьований алгоритм дій органів досудового розслідування, суду, прокуратури, через що інколи навіть не робиться акцент на конкретизованості діяння.

Прикладом заподіяння тілесних ушкоджень шляхом дії слугує ситуація, зазначена у вирокі Іванівського районного суду Одеської області від 04.01.2018 року по справі № 499/978/17 (провадження № 1-кп/499/14/18). Так, 01.08.2017 року близько 20.00 години (точний час не встановлено), обвинувачений ОСОБА_1

перебував на пасовищі за межами присадибної ділянки АДРЕСА_2, де в цей час перебувала також потерпіла ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_5, між якою та ОСОБА_1 за роки сусідства склалися неприязні стосунки по причинні випасу домашньої худоби. При зустрічі обвинуваченого з потерпілою в вищевказаний час та місце, між ними знову виникла сварка на ґрунті неприязних стосунків та конфлікту щодо випасання домашньої худоби, в ході якої обвинувачений кулаком правої руки здійснив один удар в обличчя потерпілій ОСОБА_2 (курсив наш – В.К.), від чого остання впала на землю [19, 48].

Своїми протиправними діями ОСОБА_1 спричинив ОСОБА_2 тілесні ушкодження у вигляді синців обличчя та тулубу, які відповідно до висновку судово-медичної експертизи №49 від 03 серпня 2017 року відносяться до легких тілесних ушкоджень, мають поверхневий характер та незначні, скороминучі наслідки (не більше 6 днів), за що був визнаний винним у вчиненні злочину передбаченого ч.1 ст.125 КК України та засуджений до покарання у вигляді громадських робіт у розмірі 160 годин [19].

Подібна ситуація є класичною. Більшість злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень вчиняються за схожим сценарієм: конфлікт – нанесення ушкоджень шляхом застосування фізичної сили або знарядь злочинів.

Що стосується бездіяльності, як ми вже наголошували, в Єдиному державному реєстрі судових рішень таких випадків в матеріалах вироків нами виявлено не було. До такої ж думки в своїх дослідженнях дійшла К.В. Катеринчук, зазначивши, що судова практика не дає можливості знайти кримінальні провадження за статтями, що передбачають кримінальну відповідальність за тілесні ушкодження, що заподіюються шляхом бездіяльності. Науковець підкреслює, що найбільш поширеним у літературі є приклад, коли мати не годує дитину, внаслідок чого в дитини відмовляє якийсь орган – одна з ознак тяжкого тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК України). Але цей приклад, на думку К.В. Катеринчук, суперечить практиці і кваліфікується за ст. 135 «Залишення в небезпеці» КК України. Так, порушено кримінальне провадження за ст. 135 КК України, яке було висвітлено в засобах масової інформації та набуло широкого резонансу проти «горе-матері», яка на дев'ять днів без їжі залишила дітей (один та два роки) зачиненими в квартирі. Унаслідок бездіяльності матері дитина одного року померла, а інша перебуває в реанімації, у неї почали відмовляти органи. У цьому випадку тілесні ушкодження виступають не як самостійний злочин, а як наслідок передбачений у диспозиції ч. 3 ст. 135 КК України – діяння, передбачені частинами першою та другою, якщо вони спричинили смерть особи або інші тяжкі наслідки [57, с. 293].

Повністю підтримуємо цю думку та вважаємо, що наведений випадок є не доречним для характеристики вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 121 КК України, адже містить склад зовсім іншого суспільно небезпечного діяння.

Досліджуючи наукову літературу нами також була виявлена думка (найбільш поширена) про те, що при заподіяні тілесного ушкодження шляхом бездіяльності йдеться про не вчинення винним дії, яка б запобігла заподіянню шкоди здоров'ю іншої людини, за умови, що він був зобов'язаний здійснити її та мав можливість зробити це. Такий обов'язок діяти може впливати із закону або інших нормативно-правових актів (наприклад, обов'язок батьків турбуватися про здоров'я дітей); службового становища або професійних обов'язків (наприклад, обов'язок особи медичного персоналу лікувати хворого); попередніх дій винного (наприклад, поставлення когось у небезпеку покладає на винного обов'язок заходів охорони здоров'я потерпілого) тощо [96, с. 362].

Думається, наведені приклади також не можна назвати ідеальними, адже, наприклад, залишення у небезпеці – це склад злочину, передбачений ст. 135 КК України, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані – ст. 136 КК України, неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей – ст. 137, ненадання допомоги хворому медичним працівником – ст. 139, неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником – ст. 140, злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування – ст. 166 КК України тощо.

Отже, більшість прикладів вчинення злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень, передбачених ст. 121-125, 128 КК України, шляхом бездіяльності, як правило, є дуже дискусійними, адже охоплюють склади інших злочинів.

Цікавою з точки зору нашого дослідження є ситуація, описана у вироку Нетішинського міського суду Хмельницької області від 17.05.2013 року по справі № 1-кп/679/29/2013. Так, 20 квітня 2013 року близько 18 год. 30 хв., ОСОБА_1, перебуваючи біля квартири № 55, що в будинку № 2 по вул. Будівельників в м. Нетішин, під час сварки з ОСОБА_2, на підґрунті неприязних відносин, умисно нацькувала на останню свою собаку бійцівської породи «Підбуль», яка вкусила ОСОБА_2 за кисть лівої руки та спричинила їй тілесні ушкодження у вигляді рани в ділянці долонної та тильної поверхні лівої кисті, двох саден тильної поверхні лівої кисті, що відносяться до категорії тілесних ушкоджень легкого ступеня тяжкості. За вказане діяння ОСОБА_1 було визнано винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК України та їй призначено покарання у виді штрафу в розмірі 850 грн. [27].

Зрозуміло, що в такій ситуації собака виступає знаряддям вчинення злочину, а не суб'єктом. Останнім в цій ситуації є хазяїн собаки. Постає питання щодо форми діяння суб'єкта злочину. Для того, аби розібратися в цій ситуації слід зрозуміти зміст терміну «нацькував».

В Академічному тлумачному словнику української мови вказано, що одне зі значень дієслова «цькувати» є напускати собак на кого-небудь [181].

Думається, під «напускати» доцільно розглядати як рухи тіла, відв'язування собаки тощо, так і подачу команди. Останній спосіб викликає питання щодо наявності саме дії.

Дія – докладання власних фізичних зусиль особи, використання іншої особи (малолітнього), сил природи, тварини, посадового становища (вбивство, крадіжка, шпигунство) [100, с. 21]. В той же час, в науковому середовищі популярна думка про те, що залежно від характеру впливу на об'єкт злочину всі дії можна поділити на фізичні та інформаційні. Фізичні (або енергетичні) дії полягають у застосуванні мускульної, фізичної сили для вчинення злочинного посягання (крадіжка, грабїж, розбій, вбивство, завдання тілесних ушкоджень тощо) і завжди спрямовані на зміну зовнішньої, фізичної сфери предметів матеріального світу. Інформаційні дії полягають у передаванні інформації іншим особам і завжди виражаються у словесній (вербальній) формі, а також у яких-небудь інших діях, що несуть інформацію: смислових жестах (конклюдентні дії), виразних рухах (міміка). За допомогою інформаційних дій відбуваються такі злочини, як погроза вбивством, вимагання тощо [91, с. 122].

З вищевказаного виходить, що завдання тілесних ушкоджень відноситься до фізичних дій, а отже вимагає від суб'єкта застосування мускульної, фізичної сили, а в нашому випадку суб'єкт безпосередньо не вчинював таких вчинків, адже впливав на потерпілого опосередковано, через специфічне знаряддя злочину – собаку.

Не дивлячись на це, ми підтримуємо думку, що нацькувавши собаку на потерпілого шляхом відв'язування собаки або рухом тіла особа вчинила злочин шляхом дії, хоча і опосередкованої. Що стосується подачі команди голосом, також вважаємо, що особа вчинила злочин за допомогою дії. Для того, аби прийти до подібного умовиводу слід ототожнити слово дія зі словом вчинок. Зробивши будь-який вчинок особа виконує дію.

Наведений приклад дозволяє змоделювати дещо іншу ситуацію. Припустимо, що хазяїн пса не нацьковував його на потерпілого, а той сам накинувся. Хазяїн же, бажаючи настання тілесних ушкоджень у потерпілого, не втручався та не відтягував пса. За таких обставин складно назвати форму злочинного діяння суб'єкта злочину як дію (хоча, знову ж таки, вказане є доволі дискусійним). В той же час, подібний злочин буде досить тонко межувати із злочином, передбаченим ст. ст. 135 «Залишення в небезпеці» та 136 «Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані».

Подібні теоретичні приклади залишають більше запитань, ніж дають чіткі відповіді, тому, вважаємо за необхідне зробити наступний умовивід: в науці кримінального права панує думка, що злочини, передбачені ст. ст. 121-122, 125, 128 КК України можуть бути вчинені як шляхом дії, так і бездіяльності. В той

же час, ми погоджуємося з ідеєю про те, що подібна думка не реалізована та не підтверджена практикою. Власне останній аргумент та невдалість прикладів вчинення цих злочинів шляхом бездіяльності навела К.В. Катеринчук на думку, що шляхом бездіяльності тілесні ушкодження можуть бути вчинені не як самостійний злочин, а як наслідок інших злочинів [65, с. 115].

Враховуючи переконливі аргументи ми підтримуємо останню думку. Впевненості нашій позиції додає положення ч. 2 ст. 122 КК України, яка починається зі слів «ті самі дії», а не «діяння» [95]. Таким чином, законодавець встановлює, що злочин, передбачений ст. 122 КК України може бути вчинений шляхом дії. Вважаємо, через низку об'єднуючих рис доречно поширити дану думку і на злочини, передбачені ст. 121, 123-125, 128 КК України.

В той же час підкреслюємо, що, все ж таки, протилежна думка є більш поширеною в науці, тому, вважаємо, що коректним буде стверджувати про існування вказаного питання в науковій та практичній площині.

Злочини, передбачені ст. ст. 123-124 КК України вчиняються виключно у формі дії [113, с. 192-193]. Дана думка є майже одностайною у вченому середовищі.

Що стосується ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження заподіяне у стані сильного душевного хвилювання», слід відзначити, що під сильним душевним хвилюванням прийнято розуміти особливий психічний стан винного — фізіологічний афект: короткочасна інтенсивна емоція, що значно послаблює контроль особи над своїми вчинками, здатність усвідомлювати їх, керувати ними. Від фізіологічного афекту слід відрізнити афект патологічний, що виключає осудність суб'єкта [93, с. 39].

Популярною є думка про те, що в такому особливому психофізіологічному стані злочин не може бути вчинений шляхом бездіяльності.

Злочин, передбачений ст. 124 КК України «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» також може бути вчинений виключно шляхом дії.

Відповідно до ч. 1 ст. 36 КК України, необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони [95]. Відповідно ж до ч. 3 перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Перевищення меж

необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 КК [95].

Отже, ч. 3 прямо зазначає сутність перевищення меж необхідної оборони. Особа діє саме в обстановці захисту, а значить, не може вчинити злочин, передбачений ст. 124 КК України шляхом бездіяльності. Подібну думку підтверджує як судова статистика, так і думки науковців.

Що стосується кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, необхідно вказати, що відповідно до ч. 1 ст. 38 КК України не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи. Частина ж друга цієї статті закріплює, що перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця, визнається умисне заподіяння особі, що вчинила злочин, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця. Перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, має наслідком відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 КК [95].

Таким чином, злочин передбачений ст. 124 КК України встановлює кримінальну відповідальність за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження під час порушення меж особливого права суб'єкта злочину, яким він наділяється через протиправну поведінку потерпілого. Даний злочин може бути вчинений тільки шляхом активної поведінки, тобто за допомогою дії.

Отже, в науці кримінального права прийнято вважати, що злочини, передбачені ст. ст. 121-122, 125, 128 КК України можуть бути вчинені як шляхом дії, так і бездіяльності, а ст. ст. 123-124 – виключно у формі дії. В той же час, судова практика демонструє, що всі злочини у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень вчиняються шляхом дії. На користь останньої думки виступає також зміст ч. 2 ст. 122 КК України.

Наступним обов'язковим елементом об'єктивної сторони складу злочинів, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України є наслідки.

Як зазначають Р.С. Орловський та М.А. Валовина, значна кількість думок з приводу місця суспільно небезпечних наслідків злочинного діяння не є випадковою, адже на сьогоднішній день відсутнє єдине визначення суспільно небезпечних наслідків злочину, яке б знайшло законодавче закріплення. Одні автори під суспільно небезпечними наслідками розуміють передбачені кримінальним законом зміни у зовнішньому світі, які виникають під впливом діяння і належать до об'єктивних ознак складу злочину. Інші ж визначають, що в загальному виді наслідок – це настання шкідливих змін в об'єкті злочинного посягання [119, с. 77].

Зауважимо, що в основі розподілу злочинів на ті, що містять формальний склад і ті – що матеріальний, лежить саме ідея того, що під суспільно небезпечними наслідками розуміють передбачені кримінальним законом зміни у зовнішньому світі, які виникають під впливом діяння і належать до об'єктивних ознак складу злочину.

Інша точка зору передбачає абстрактні наслідки, які неможливо виміряти. Подібне питання не стосується предмету нашого дослідження, адже всі злочини, передбачені ст. 121-125, 128 КК України містять матеріальний склад, а отже наслідки, за будь-якою теорією, є обов'язковим елементом складу такого злочину. В той же час вважаємо за необхідне зауважити, що ми є прихильниками саме першої теорії у зв'язку із зазначеною думкою про те, що друга теорія містить абстрактні уявлення про наслідки.

Отже, розглянемо суспільно небезпечні наслідки вказаних злочинів. Кожна зі ст. ст. 121, ст. 122-125, ст. 128 КК України містить у своїй назві та диспозиції словосполучення «тілесне ушкодження», яке і виступає обов'язковим суспільно небезпечним наслідком.

КК України розрізняє три види тілесних ушкоджень:

1. Легкі;
2. Середньої тяжкості;
3. Тяжкі.

Відповідно до ч. 1 ст. 121 під тяжким тілесним ушкодженням прийнято розуміти тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, каліцтво статевих органів, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя [95].

Таким чином, тяжкі тілесні ушкодження мають наступні ознаки:

- а) небезпека для життя;
- б) втрата будь-якого органу або втрата органом його функцій;
- в) каліцтво статевих органів;
- г) психічна хвороба;
- д) розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину;
- е) переривання вагітності;
- є) невивправне знівечення обличчя [135].

Наведене в ч. 1 ст. 121 КК України є не зовсім конкретизованим та не відповідає на деякі питання. Наприклад, поняття «небезпечне для життя в момент заподіяння» є не досить зрозумілим. Особливо, складно встановити межі цієї «небезпечності». Необхідні пояснення містяться в Правилах. Відповідно до п. 2.1.2. цього підзаконного нормативно-правового акту небезпечними для

життя є ушкодження, що в момент заподіяння (завдання) чи в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричиняють загрози для життя явища і котрі без надання медичної допомоги, за звичайним своїм перебігом, закінчуються чи можуть закінчитися смертю. Запобігання смерті, що обумовлене наданням медичної допомоги, не повинно братися до уваги при оцінюванні загрози для життя таких ушкоджень. Загрозливий для життя стан, який розвивається в клінічному перебігу ушкоджень, незалежно від проміжку часу, що минув після його заподіяння, повинен перебувати з ним у прямому причинно-наслідковому зв'язку [135].

Варто відмітити, перелік ушкоджень, що належать до категорії «небезпечні для життя» доволі широкий та міститься в п. 2.1.3. Правил [135]. Не загрозливими для життя ушкодженнями, що належать до тяжких за кінцевим результатом та наслідками є: втрата будь-якого органа чи втрата органом його функцій – втрата зору, слуху, язика, руки, ноги і репродуктивної здатності, детальні визначення яких містяться в п. 2.1.4. цього документу.

Для того, аби не дублювати зміст Правил лише зазначимо, що терміни, «розлад здоров'я, пов'язаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину (не менш 33%)», «переривання вагітності», «невиправне знівечення обличчя» також розкриті в Правилах та є керівними для експерта під час проведення експертизи. Що стосується терміну «психічна хвороба», він не міститься в Правилах, однак в них присутній інший, майже синонімічний – «душевна хвороба».

Як відмічалось в підрозділі 1.1, Законом України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [137] до ч. 1 ст. 121 КК України було додану нову можливу форму тяжкого тілесного ушкодження – каліцтво статевих органів. Е.М. Кіслук та О.В. Смаглюк зазначають, що необхідність такої зміни викликає сумніви, адже каліцтво статевих органів цілком охоплюється іншими ознаками тяжкого тілесного ушкодження, наприклад, «ушкодженням, що спричинили втрату будь-якого органу або його функцій [68, с. 101].

Ми погоджуємося з цією думкою та вважаємо включення цього терміну до ч. 1 ст. 121 недоречним з огляду на наведені аргументи. Через це пропонуємо повернути попередню редакцію ч. 1 ст. 121 КК України, виключивши з її змісту термін «каліцтво статевих органів».

Визначення середньої тяжкості тілесного ушкодження міститься в ст. 122 – ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у статті 121 КК України, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину [95].

Необхідно зазначити, що тривалим визнається розлад здоров'я строком більш як 21 день, а стійкою втратою працездатності менш як на одну третину – втрату загальної працездатності від 10 % до 33 % [135].

Що ж стосується легких тілесних ушкоджень, КК України не містить їх визначення. Стаття 125 КК України лише зазначає, що умисне легке тілесне ушкодження може бути двох видів: власне легке тілесне ушкодження та легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності [95]. Останній вид несе більшу суспільну небезпеку, а отже, за нього передбачено більш серйозне покарання.

Зрозуміло, що такі ушкодження з позиції «ієрархії тяжкості» є найменш небезпечними та не містять наслідків, передбачених для тяжких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень, але, все ж таки, вважаємо необхідно закріпити їх в КК України.

Правила також зазначають, що легке тілесне ушкодження може бути таким, що:

а) спричинило короткочасний розлад здоров'я чи незначну стійку втрату працездатності (при цьому, короткочасним належить вважати розлад здоров'я тривалістю понад шести днів, але не більше як три тижні (21 день), а під незначною стійкою втратою працездатності належить розуміти втрату загальної працездатності до 10%);

б) не спричинило зазначених наслідків (ушкодження, що має незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більш як шість днів) [135].

З наведених у правилах пояснення та згідно логіки побудови ст. ст. 121-122 КК України пропонуємо внести до ст. 125 КК України зміни, що визначають поняття легких тілесних ушкоджень та викласти її в такій редакції:

«1. Умисне легке тілесне ушкодження, тобто умисне ушкодження, яке не є небезпечним для життя, не потягло за собою наслідків, передбачених у статтях 121-122 цього Кодексу, але таке, що має незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більш як шість днів –

карається ...

2. Ті самі діяння, що спричинили короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, -

караються ...

Встановивши види та зміст тілесних ушкоджень зазначимо, що відповідно до КК України для злочину, передбаченого ч. 1 ст. 121, обов'язковими суспільно небезпечними наслідками виступає наявність у потерпілого тяжких тілесних ушкоджень, для ст. 122 – середньої тяжкості, ст. ст. 123-124 – тяжких, ст. 125 – легких, ст. 128 – тяжких або середньої тяжкості. Отже, для останнього злочину наслідки можуть бути альтернативними.

Найбільшу суспільну небезпеку можуть нести альтернативні наслідки, передбачені для ч. 2 ст. 121 КК України. Кваліфікація суспільно небезпечного діяння за цією нормою може бути зроблена внаслідок наявності у суб'єкта злочину певної мети, мотивів, способу або настання наслідку у вигляді смерті потерпілого. Таким чином, наслідки злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України можуть бути двох видів: власне завдання потерпілому тяжких тілесних ушкоджень; смерті потерпілого від тяжких тілесних ушкоджень. Визначення смерті вже розглядалося нами у підрозділі 2.1.

Також необхідно додати, що відсутність наслідку виключає притягнення до відповідальності за закінчене тілесне ушкодження. В таких випадках може постати питання про наявність в діях винного ознак замаху на злочин, а у випадках створення умов для вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження (ст. 121 КК) або умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження (ст. 122 КК) – готування до злочину [96, с. 362].

Наступною обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України є причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками.

Як вдало зауважує Н.В. Уварова, причинним зв'язком у кримінальному праві визнається об'єктивний, закономірний і необхідний зв'язок між суспільно небезпечним діянням особи і шкідливим результатом, що настав. Відсутність або наявність причинного зв'язку між діянням, спрямованим на заподіяння тілесних ушкоджень, та наслідком повинна бути очевидною. У тому разі, якщо відсутній причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) винного та шкідливим результатом, відсутній і відповідний склад злочину у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень [163, с. 251].

Отже, для кваліфікації діяння за однією зі ст. ст. 121-125, 128 КК України недостатньо мати наявність суспільно небезпечного діяння та наслідків. Існування цих явищ окремо один від одного виключають кримінальну відповідальність за закінчений злочин.

Відсутність такого причинно-наслідкового зв'язку описана у вироку Комінтернівського районного суду м. Харкова від 27 березня 2017 року по справі № 641/3018/13-к (провадження № 1-кп/641/178/2017). Так, органами досудового слідства ОСОБА_1 обвинувачується в тому, що він, будучи фізичною особою – підприємцем, діючи на підставі свідоцтва про державну реєстрацію допустив порушення вимог Закону України «Про охорону праці» при наданні розважальних послуг неповнолітньому ОСОБА_6, ІНФОРМАЦІЯ_6 внаслідок недбалого до них ставлення, через що той отримав середньої тяжкості тілесні ушкодження [20].

Вказаний підприємець придбав надувний атракціон – батут та найняв реалізатора ОСОБА_7. 09 серпня 2012 року о 12 годині 30 хвилин ОСОБА_6 під час катання на атракціоні пневмобатут-гірка послизнувся та впав на землю. В результаті падіння останній відповідно висновків судово-медичної експертизи № 473/397-ОКБ/12 від 14.11.2012 року отримав середньої тяжкості тілесні ушкодження у вигляді закритої черепно-мозкової травми, забій головного мозку тяжкого ступеню, забій базально-стволових структур головного мозку, мозолістого тіла, з геморагічним прописуванням в області лівого таламуса і покришки головного мозку. Лівостороння пірамідна недостатність. ОСОБА_1 звинувачувалася у не проведенні інструктажу з ОСОБА_7, через що начебто ОСОБА_6 отримала відповідні тілесні ушкодження.

Судом же було встановлено, що вказаний атракціон не відноситься до таких, що становлять підвищену небезпеку, а отже інструктаж не був необхідним. Крім того, при вході на атракціон значилися правила поведінки з ним. Більше того, виявлено, що ОСОБА_6 вела себе неприйнятно, порушувала всі встановлені на атракціоні правила та не реагувала на зауваження з боку ОСОБА_7. На підставі цього суд вирішив, що в діях ОСОБА_1 відсутній склад злочину, передбаченого статтею 128 КК України, *оскільки з об'єктивної сторони даного злочину, відсутній причинний зв'язок між його діями та наслідками у вигляді отримання ОСОБА_6 середньої тяжкості тілесних ушкоджень (курсив наш – В.К.)* та виправдав ОСОБА_1 за відсутністю в його діях складу злочину [20].

Безперечно, дане рішення є правильним, адже подія відбулась внаслідок порушення правил ОСОБА_6 та неналежним доглядом на нею з боку батьків, а не через встановлення атракціону чи не проведення інструктажу з робітником атракціону, який, зауважимо, діяв правильно.

Отже, суспільно небезпечні діяння, наслідки та причинний зв'язок між ними є обов'язковими елементами об'єктивної сторони абсолютно кожного складу злочину, передбаченого ст. ст. 121-125, 128 КК України. Інші ж елементи об'єктивної сторони є або факультативними або обов'язковими для конкретного складу злочину, передбаченого диспозицією відповідної статті КК України. Розглянемо саме останні випадки.

Для кваліфікації діяння за ч. 2 ст. 121 КК України – умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення є обов'язковим наявність ознак саме вказаного способу.

Суспільно небезпечне діяння має бути кваліфіковане за ч. 2 ст. 121 КК України, якщо завдання потерпілому тяжких тілесних ушкоджень супроводжувалося багаторазовим або тривалим спричиненням болю: щипанням, шмаганням, нанесенням численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостроколючими предметами, діянням термічних факторів та іншими аналогічними діями,

або ж тривалим позбавленням потерпілого їжі, пиття чи тепла, залишанням його в шкідливих для здоров'я умовах чи іншими подібними діями [1135].

Зрозуміло, що такий спосіб доставляє потерпілому фізичні та моральні страждання, несе підвищену суспільну небезпеку, а отже, цілком справедливо виступає в ролі кваліфікуючої ознаки.

Для об'єктивної сторони злочинів, передбачених ст. ст. 123-124 обов'язковим елементом виступає обстановка. Так, для кваліфікації діяння за ст. 123 воно має бути вчинено в обстановці жорстокого поводження або такого, що принижує честь і гідність суб'єкта злочину з боку потерпілого, або ж за наявності системного характеру такого поводження. До 11 січня 2019 року попередня редакція статті передбачала вчинення діяння в обстановці протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого, а окремі науковці вказували, що обов'язковим елементом об'єктивної сторони цього злочину є час [113, с. 192]. Злочин міг бути вчинений виключно в момент скоєння потерпілим протизаконного насильства або тяжкої образи.

Таким чином, в попередній редакції обстановка і час були взаємопов'язаними, тому вищенаведена думка була цілком слушною.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України (далі ППВСУ) від 07.02.2017 № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» необхідною умовою кваліфікації дій винного за ст. 123 КК України є сильне душевне хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання чи тяжкої образи з боку потерпілого. Насильство може бути як фізичним (заподіяння тілесних ушкоджень або побоїв, незаконне позбавлення волі тощо), так і психічним (наприклад, погроза завдати фізичної, моральної чи майнової шкоди). До тяжкої образи слід відносити явно непристойну поведінку потерпілого, що особливо принижує гідність чи ганьбить честь винного або близьких йому осіб [134].

З внесенням змін до ст. 123 КК України відповідно до Закону України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [137] дана норма суттєво змінила свій вигляд.

Для того, аби розібратися з поняттям «жорстоке поводження» звернемось до ППВСУ, відповідно до п. 28 якої під жорстоким поводженням слід розуміти безжалісні, грубі діяння, які завдають потерпілому фізичних чи психічних страждань (мордування, систематичне заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв, позбавлення їжі, води, одягу, житла тощо). Систематичним приниженням людської гідності є тривале принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи, глумління над ним тощо) [134].

Наведене свідчить про те, що ст. 123 змінила свою форму, але, по суті, залишила попередній зміст. Відтепер, законодавець дещо модернізував норму шляхом урахування роз'яснень ППВСУ (в частині можливої систематичності).

Думається, подібні зміни були доречними та дозволили більш чітко сформулювати диспозицію ст. 123 КК України.

Отже, злочин, передбачений ст. 123 КК України може бути вчинений лише в обстановці жорстокого поводження або такого, що принижує честь і гідність суб'єкта злочину з боку потерпілого, або ж за наявності системного характеру такого поводження.

Що стосується злочину, передбаченого ст. 124 КК України, він може бути вчинений виключно в певній обстановці, яка дозволяє суб'єкту злочину скористатися правом на необхідну оборону або затримання злочинця. Про вказані явища та перевищення їх меж вже було описано вище.

Додамо, що за заподіяння (умисно або через необережність) середньої тяжкості чи легкого тілесного ушкодження у стані сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірною поведінкою потерпілого, або в разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, кримінальної відповідальності чинним КК не встановлено [134].

Підсумовуючи зазначене вище слід відмітити, що обов'язковими елементами абсолютно всіх складів злочину, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України є діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між ними. В науці кримінального права прийнято рахувати, що злочини передбачені ст. ст. 121-122, 125, 128 КК України можуть бути вчинені як шляхом дії, так і бездіяльності, а суспільно небезпечні діяння, закріплені в ст. ст. 123-124 – виключно шляхом дії. В той же час підтримана позиція, що всі злочини у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути вчинені тільки шляхом дії. Дана думка ґрунтується на судових матеріалах та законодавчій конструкції ч. 2 ст. 122 КК України.

Встановлено, що для цієї групи злочинів обов'язкові суспільно небезпечні наслідки у вигляді заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень, а для суспільно небезпечного діяння у вигляді заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого – смерть потерпілого.

Між наслідками та суспільно небезпечним діянням має бути причинно-наслідковий зв'язок для кваліфікації діяння за будь-якою зі ст. ст. 121-125, 128 КК України.

Спосіб є обов'язковим елементом об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України – умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення.

Злочини, передбачені ст. ст. 123-124 можуть бути вчинені виключно в певній обстановці.

2.3. Суб'єкт злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень

Наступним обов'язковим елементом складу злочину який ми розглянемо є його суб'єкт. Його умовно можна вважати основним елементом складу злочину, адже саме суб'єкт вчинює винні, протиправні, суспільно небезпечні діяння, що посягають на об'єкт злочину. Відсутність суб'єкта виключає наявність складу злочину загалом і зумовлює відсутність підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Тому питання про суб'єкт злочину за своєю сутністю є питанням про особу, яка вчинила злочин і підлягає кримінальній відповідальності [143, с. 289].

Погоджуємося із цими думками та вважаємо, що суб'єкт злочину є центральним елементом складу злочину, навколо якого розташовуються інші, похідні. Саме суб'єкт злочину своїм впливом на оточуюче середовище породжує інші обов'язкові ознаки, які в своїй сукупності і утворюють злочин.

На відміну від попередніх обов'язкових елементів складу злочину, поняття суб'єкту злочину є законодавчо визначеним. Розділ IV КК України має назву «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)», а ст. 18 закріплює, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність [95].

На думку В.О. Поповічука, поняття «особа, яка вчинила злочин» та «суб'єкт злочину» співвідносяться як частина та ціле: особа, яка вчинила злочин, може бути осудною і деліктоздатною для цілей кримінального права, тим самим вона набуває статусу суб'єкта складу того чи іншого злочину, за протилежних обставин особа, хоча і вчинила суспільно небезпечне діяння, яке передбачено КК України, але статусу суб'єкта складу злочину вона набути не може [133, с. 71].

Думається, в цілому, даний умовивід є вірним та таким, що відповідає законодавчому визначенню суб'єкта злочину, базується на ньому. В той же час вважаємо, що більш доцільно вести мову про співвідношення як частини та цілого категорій «особа яка вчинила суспільно небезпечне діяння» (а не злочин), та «суб'єкт злочину». Адже, особа яка вчинила саме злочин апріорі виступає його суб'єктом, так як термін «злочин» включає у себе наявність всіх обов'язкових елементів складу злочину. Таким чином, не врахування подібного нюансу призводить до тотожності категорій «суб'єкт злочину» та «особа, яка вчинила злочин».

Отже, зі змісту розділу IV КК України виходить, що суб'єкт злочину має характерні, притаманні тільки йому ознаки:

1. Ним може бути виключно особа, причому не будь-яка, а лише фізична.

Суб'єктом злочину є людина. Слушними є зауваження С.В. Чорней про те, що поняття «суб'єкт злочину» пройшло тривалий шлях еволюції від

визнання суб'єктом злочину не тільки людей, але й тварин, неживих предметів і до розуміння того, що до даної категорії можуть відноситися тільки люди [183, с. 125].

Дійсно, суспільство не одразу дійшло до вказаної думки. Історія знає чимало випадків засудження тварин і навіть неживих предметів, як, наприклад, засудження дзвону у 1591 році у Московії, який сповістив мешканців м. Углич про смерть царевича Дмитра. Дана звістка, за легендою, викликала заворушення, за що і був покараний дзвін. Покарання ж було досить цікавим – дзвону вирвали язика та відправили «на заслання» до Сибіру.

Безперечно, в наш час такі «судові процеси» викликають подив та навіть певну іронію. Дана реакція обумовлена сучасним станом науки та рівнем людської свідомості. В ті ж часи людство перебувало на значно нижчому ступені правового, соціального та духовного розвитку. Головне було знайти «цапа-відбувайло» та привселюдно його покарати. Подібні процеси відносилися до категорії «шоу», та справляли враження того, що влада активно працює та захищає закон.

На сьогоднішній день суспільство (принаймні це стосується розвинених країн) дійшло висновку, що суб'єктом злочину може бути тільки людина, яка володіє розумом та свідомістю. Жодна інша істота або неживі предмети навколишнього середовища не можуть виступати в даній ролі. Вони, в свою чергу, можуть виступати предметом, знаряддям, засобом вчинення злочину.

Не можуть бути за національним законодавством суб'єктами злочину і юридичні особи.

Визнання суб'єктом лише фізичної особи своєю основою базується на принципі особистої відповідальності, що впливає зі змісту ч. 2 ст. 2 КК України «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [7, с. 17-18].

Дійсно, уявити персональну відповідальність, на перший погляд, як і встановити вину юридичної особи досить складно. Більш того, вітчизняне кримінальне право роками підтримувало думку про те, що злочин може вчинити виключно фізична особа. Особливої підтримки така теорія отримала в роки існування СРСР, що пояснюється, в першу чергу, існуванням специфічних соціально-економічних відносин в середині держави. Дана сфера людського буття не могла не вплинути і на правову систему. Відтак, уявлення про те, що суб'єктом злочину може бути виключно фізична особа перетворилося на справжній постулат.

Автори «Курсу радянського кримінального права» в шести томах зазначали, що суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа – людина. Не можуть бути суб'єктами злочину юридичні особи. Вчинення від імені

юридичної особи того чи іншого злочину не робить її суб'єктом злочину. Юридична особа не може нести кримінальну відповідальність за вчинене діяння. Суб'єктом злочину і тут залишаються ті фізичні особи, які його фактично скоїли. При жодних умовах юридичні особи (підприємства, установи, учбові заклади і т. д.) не можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності [128, с. 206].

Безумовно, дана думка має право на життя і в наш час. Крім того, вона законодавчо підкріплена. Однак, доцільно зауважити що існують і прихильники ідеї визнання суб'єктом злочину не тільки фізичної але і юридичної особи. Так, наприклад, П.Л. Фріс переконаний, що концепція визнання юридичної особи суб'єктом злочину жодним чином не заперечує концепції персональної винної відповідальності фізичних осіб і не суперечить їй. Службова особа юридичної особи несе відповідальність за фактично вчинену нею дію або бездіяльність, які пов'язані із злочинним наслідком що наступив. Можна сказати, що існує, так би мовити, трансмісія вини, яка переходить від фізичної до юридичної особи. При цьому жодним чином це не слід розуміти, що мова йде про вину юридичної особи як юридичну категорію. Відповідальність юридичної особи є вторинною від відповідальності фізичних осіб. Однак важливою умовою є наявність прямого причинного зв'язку між діяннями фізичної особи, її виною, функціонуванням юридичної особи та шкідливими наслідками. Як наслідок, вчений вважає, що не існує жодних перешкод для того, аби визнати суб'єктом злочину особу (як фізичну, так і юридичну) [176, с. 155].

Останнім часом означена позиція набирає все більшої популярності. Однак, все ж таки, їй притаманні певні недоліки, що заважають втілити цю ідею на законодавчому рівні.

Як відмічає С.Я. Ляхова, ряд вчених (М.І. Бажанов, Г.М. Борзенков, Н.Ф. Кузнецова, С.Ф. Мілюков та інші), виступаючи проти кримінальної відповідальності юридичних осіб, аргументували свою позицію, по-перше, тим, що об'єктивний вираз воля набуває тільки в цілеспрямованих діях, тобто вчинок людини є єдиною формою, в якій воля може знайти об'єктивний прояв; по-друге, має місце недотримання принципу особистої винної відповідальності і принципу індивідуалізації покарання; по-третє, при притягненні юридичної особи до кримінальної відповідальності неможливо встановити вину як психічне ставлення особи до суспільно небезпечного діяння і його наслідків; по-четверте, визнання юридичних осіб суб'єктами злочинів призведе до утворення в кримінальному законодавстві двох систем принципів і підстав кримінальної відповідальності і покарання [102, с. 128].

Хоча П.Л. Фріс і називає подібні зауваження безпідставними, ціла плеяда вчених вважають їх цілком аргументованими. На нашу думку, ця тема є досить актуальною та дискусійною, однак, в нашій роботі, все ж таки, доцільно керуватися законодавчим визначенням, згідно якого суб'єкт злочину – це фізична

особа, адже подальші роздуми та тему сутності суб'єкта злочину відхиляють нас від дослідження кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень.

В той же час зазначимо, що ідея визнання суб'єктом злочину юридичної особи набирає все більшої популярності. Більше того, відповідно до розділу XIV «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», яким доповнено КК України у 2013 році, до юридичних осіб можуть застосовуватися наступні заходи кримінально-правового характеру: штраф, конфіскація та ліквідація, в разі, якщо уповноважена особа від імені та в інтересах юридичної особи вчинила певний вид злочинів або в разі незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368³, частинах першій і другій статті 368², статтях 369 і 369² КК України [95].

На думку В.О. Тулякова, Н.А. Мирошніченко та Д.О. Балобанової, подібні законодавчі зміни свідчать про те, що юридична особа може бути визнана суб'єктом злочину [191, с. 71].

Подібний умовивід є досить дискусійним. Безперечно, той факт, що до юридичних осіб може бути застосовано обмежене коло заходів кримінально-правового характеру наближає їх до статусу суб'єкта злочину, однак не надає його. Все ж таки, вважаємо чіткий припис у ст. 18 КК України свідчить про те, що суб'єктом злочину може бути лише фізична особа.

Наголошує на тому, що не змінився кримінально-правовий статус юридичних осіб, а отже, на сьогоднішній день, суб'єктом злочину може бути виключно фізична особа і П.Л. Фріс [176, с. 155], з яким ми цілковито погоджуємося.

Саме такою позицією ми будемо керуватися в дослідженні суб'єкта злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень, тим паче, ст. ст. 121-125, 128 КК України не включені до переліку злочинів, за вчинення яких до юридичних осіб можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру.

Отже, суб'єкт злочину – це фізична особа. Як слушно додає А.А. Вознюк, фізична особа має наступні ознаки:

- ім'я, характеризується іншими ознаками, які дозволяють її індивідуалізувати (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце народження та проживання). Крім того, не можуть бути суб'єктами злочину померлі особи, які перед тим вчинили злочин, тварини, предмети, а також юридичні особи;
- перебуває у системі соціальних зв'язків – є членом суспільства;
- приймає усвідомлені та контрольовані волею рішення [32, с. 81].

Додамо, що за діючим законодавством України суб'єктом злочину може бути будь-яка фізична особа, незалежно від її правової приналежності до держави. Так, ним може бути як громадянин України, так і громадянин (підданий) іншої держави або апатрид.

Звіти Державної судової адміністрації України про склад засуджених за 2015 – 2017 роки («Форма 07») демонструють, що за цей часовий період за злочини, передбачені ст. 121-125, 128 КК України було засуджено лише 112 громадян інших держав [154], що становить тільки 0,7 % від загальної кількості засуджених.

Отже, суб'єктом злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень може бути виключно фізична особа.

2. Особа має бути осудною.

До середини 40-х років ХХ ст. існувала думка, що вік і осудність не можуть розглядатись як ознаки суб'єкта оскільки взагалі перебувають за межами складу злочину, і, по суті, є умовами кримінальної відповідальності. Однак цей погляд не знайшов підтримки серед більшості вітчизняних криміналістів, і в підручниках з кримінального права, які виходили в СРСР із середини 40-х років, і вік, і осудність вказуються як ознаки суб'єкта злочину [178, с. 106].

На сьогоднішній день, вказана думка є не просто панівною, але і такою, що знайшла законодавчу підтримку. Осудність, як обов'язкова ознака суб'єкта злочину передбачена ч. 1 ст. 18 КК України [95].

Вважаємо, що винесення категорії «осудність» за межі обов'язкової ознаки складу злочину – «суб'єкт» є не доречною, тому що, по-перше, ці поняття нерозривно пов'язані, а, по-друге, в разі визнання неосудною особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, взагалі виникає ситуація, за якою відсутній суб'єкт злочину, а отже і сам злочин. Таким чином, за відсутністю у суб'єкта злочину ознаки осудності – відсутній і сам суб'єкт злочину.

Розкриває зміст даної ознаки суб'єкта злочину ст. 19 КК України «Осудність». Відповідно до ч. 1 даної статті, осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [95].

З огляду на зміст указаної норми можна стверджувати, що осудність в кримінальному праві – це здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати своє діяння і керувати ним.

Відповідно до ч. 3 ст. 19 КК України, не підлягає покаранню особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню [95].

В жодному випадку подібну норму не можна розцінювати як недолік, або таке собі законодавче «прощення». Навпаки, вона демонструє гуманізм та зваженість при визначенні покарання. Законодавець дає можливість одужати особі, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а вже потім, коли така людина знову зможе усвідомлювати та керувати своїми діями – притягнути до справедливого та заслуженого покарання.

Ч. 1 ст. 20 КК України закріплює, що кримінальній відповідальності підлягає особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

Як вдало відмічає А.А. Вознюк, склалася парадоксальна ситуація: суб'єктом злочину є осудна особа, однак особа, визнана обмежено осудною, також підлягає кримінальній відповідальності. На думку вченого, цілком очевидно, що попри відсутність у ч. 1 ст. 18 КК України безпосередньої вказівки на обмежено осудних осіб, суб'єктом злочину може бути як осудна, так і обмежено осудна особа. З огляду на зазначене, обмежену осудність слід розглядати у двох аспектах: як самостійну категорію й таку, що охоплюється осудністю [31, с. 505]. Для того, аби розв'язати цю проблему, автор пропонує застосувати науково обґрунтовані правила тлумачення кримінально-правових норм. Осудність як ознаку суб'єкта злочину в межах ч. 1 ст. 18 КК України слід розглядати в широкому значенні, визнаючи її як таку категорію, що включає й обмежену осудність. Водночас ч. 1 ст. 18 КК України варто тлумачити системно, а тому, під час встановлення змісту цієї норми доцільно враховувати положення ч. 1 ст. 20 КК України про обмежену осудність [31, с. 506].

Повністю підтримуємо дану думку. Дійсно, обмежену осудність можна розглядати як підвид осудності. Однак, в той же час, не слід забувати і про те, що обмежена осудність має характерні особливості, тому вказаний підвид є специфічним. Відтак, відповідно до ч. 2 ст. 20 КК України визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру [95].

Таким чином, суб'єктом злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень може бути лише осудна (або обмежено осудна) особа.

3. Особа має досягти певного віку.

Не будь-яка фізична осудна особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння може визнаватися суб'єктом злочину. Для цього необхідно, щоб вона досягла певного віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Згідно ч. 1 ст. 22 КК України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років [95].

Даний вік є мінімальним для того, аби особа могла бути визначеною суб'єктом злочину за більшістю злочинів, передбачених КК.

Для найбільш тяжких та небезпечних злочинів законодавець передбачив зменшений вік з якого може наставати кримінальна відповідальність. Повний перелік таких злочинів викладений у ч. 2 ст. 22 КК України. Звернемо увагу на те, що деякі зі злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень віднесені до цього переліку: умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України) та умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК України).

За 2015-2017 рр. згідно Звіту Державної судової адміністрації України про склад засуджених за 2015–2018 рр. («Форма 7») засуджено за злочини, передбачені ст. ст. 121-122 КК України 37 осіб з 5224 [154], що становить лише 0,7 %.

Безперечно, невелика кількість випадків, коли суб'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 121-122 КК України виступає особа у віці від 14 до 16 років свідчить про те, що в нашій державі приділяється значна увага роботі з молоддю. В той же час, не дивлячись на таку малу кількість випадків вчинення цих злочинів означеною категорією осіб, вважаємо, цілком правильним є рішення законодавця встановити кримінальну відповідальність за умисне заподіяння тяжких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень з 14 років, враховуючи ступінь тяжкості даних злочинів.

Відсутність у наведеному списку ч. 2 ст. 22 КК України інших злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень свідчить про те, що кримінальна відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК України), умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124 КК України), умисне легке тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 125 КК України) та умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності (ч. 125 КК України), необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК України) може наступати виключно з 16 років.

Зрозуміло, що вказані злочини несуть або меншу суспільну небезпеку (особливо злочини, передбачені ст. 125 КК України), або містять певні пом'якшуючі обставини, а тому цілком логічним та послідовним є рішення віднести їх до когорти злочинів, кримінальна відповідальність за які можлива з 16 років.

Отже за злочини, передбачені ст. 121-122 КК України кримінальна відповідальність настає з 14 років, а за суспільно небезпечні діяння, закріплені ст. ст. 123-125, 128 КК України – з 16 років.

Наведені ознаки відносяться до обов'язкових. Як слушно додають П.С. Берзін та В.О. Гацелюк, у тих випадках, коли, окрім обов'язкових ознак суб'єкта злочину, передбачаються його додаткові ознаки, їх (ознак) наявність (сукупність) дає змогу охарактеризувати суб'єкта злочину як спеціального. Ознаки такого спеціального суб'єкта можуть закріплюватись в окремих нормах

КК або визначатися тлумаченням їх окремих положень. У разі відсутності будь-якої ознаки спеціального суб'єкта злочину наявність складу злочину, елементом якого є такий суб'єкт, виключається. Проте в окремих випадках відсутність усіх ознак спеціального суб'єкта не означає відсутності складу іншого злочину, суб'єкт якого є загальним, або зміст спеціального суб'єкта цього злочину (іншого злочину) передбачає сукупність його інших ознак [8, с. 146].

В цілому, в ст. ст. 121-125, 128 КК України передбачений загальний суб'єкт злочину.

Злочин, передбачений ч. 2 ст. 121 КК України – умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене на замовлення передбачає наявність у ньому, як мінімум, замовника та виконавця. При цьому виконавець діє за дорученням замовника. Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується заподіяти потерпілому тяжке тілесне ушкодження, а замовник – вчинити або не вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру [98, с. 63-64].

Вказаний злочин є кваліфікуючим та передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від семи до десяти років.

Відповідно до ст. 67 КК України вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою є обставиною, яка обтяжує покарання. Ч. 2 ст. 121 також передбачає умисне тяжке тілесне ушкодження вчинене групою осіб в якості обтяжуючої обставини.

Враховуючи ступінь суспільної небезпеки злочину, передбаченого ст. 121 КК України, віднесення таких суспільно небезпечних діянь вчинених на замовлення та (або) групою осіб до ч. 2, передбачення за них більш суворих покарань є цілком слушним кроком.

Відповідно до Звітів Державної судової адміністрації України про склад засуджених за 2015 – 2017 роки («Форма 07»), з 1086 [154] засуджених за ч. 2 ст. 121 КК України за вказаний часовий період 196 осіб [154] вчинили його у складі групи, що становить 18 % від загальної кількості.

Таким чином, майже кожний п'ятий злочин, передбачений ч. 2 ст. 121 КК України здійснюється у складі групи. Безумовно, така тенденція виглядає вельми небезпечною.

Прикладом замовлення особою злочину у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень слугує ситуація, зазначена у вироку Печерського районного суду м. Києва від 26.12.2016 по справі № 757/11968/14-к. ОСОБА_6 перебуваючи у підпорядкуванні ОСОБА_2, який працював головним інженером комунального підприємства Київської обласної ради «Управління споруд», розташованому за адресою: м. Київ, пл. Л. Українки, 1, у трудових взаємовідносинах між останніми часто виникали конфлікти, ініціатором яких виступав ОСОБА_6, який неналежно виконував свої функціональні обов'язки. У зв'язку із чим,

внаслідок чергового порушення трудової дисципліни, ОСОБА_2, як головним інженером комунального підприємства було надіслано доповідну записку керівництву щодо фактів порушень, які допускає ОСОБА_6 *Вважаючи, що ОСОБА_2 ставиться до нього упереджено з питань службової діяльності, маючи особисту образу та переслідуючи мотив помсти, в нього виник прямий умисел направлений на організацію заподіяння тяжких тілесних ушкоджень ОСОБА_2, шляхом доручення виконання цього злочину іншій особі, тобто вчинення його на замовлення (курсив наш – В.К.)*.

В період часу з 20 по 25 грудня 2013 року ОСОБА_6, при безпосередньому обговоренні умов вчинення вказаного кримінального правопорушення, перебуваючи за адресою: Київська область, Обухівський район, м. Обухів, вул. Київська, 119, передав ОСОБА_7 фотокартку ОСОБА_2, інформацію про його місце проживання, завдаток – грошову винагороду в сумі 8000 грн. та ємкість з кислотою. Оговоривши при цьому, що другу частину грошового винагородження в розмірі 3 000 доларів США, ОСОБА_7 отримає після того, як ОСОБА_6 впевниться в заподіяних тяжких тілесних ушкодженнях ОСОБА_2 [28].

На щастя, в результаті вказаний злочин не було доведено до кінця, а дії ОСОБА_6 кваліфіковані за ч.2 ст.15 ч.2 ст.121 КК України [28]. Втім, ситуація підкреслює, що в умовах сьогодення існують випадки вчинення злочинів у вигляді умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень на замовлення (або замаху на їх вчинення). Переконані, що передбачення такого діяння ч. 2 ст. 121 КК України та встановлення за нього доволі жорсткого покарання є вимушеною мірою, спрямованою на захист інтересів суспільства в цілому, та тілесної недоторканості особи зокрема.

Для того аби більш детально розглянути категорію «суб'єкт злочину» доцільно побудувати його кримінологічний портрет. Відповідно до Звітів Державної судової адміністрації України про склад засуджених за 2015–2017 роки («Форма 07»), за вказаний період часу за ст. ст. 121-125, 128 КК України було засуджено 16197 осіб [154]. Більшість з них громадяни України (16045 осіб). За гендерною приналежністю: 13954 чоловіків та 2091 жінка. Найпоширеніша вікова категорія:

- 1) від 30 до 50 років (7892 осіб або майже 49 %);
- 2) від 18 до 25 років (2726 осіб або приблизно 17 %);
- 3) від 25 до 30 років (2440 осіб або приблизно 15 %).

Найрозповсюдженіші заняття на момент вчинення злочину:

- 1) працездатні, які не працювали і не навчалися (10818 або майже 67%);
- 2) робітники (2050 осіб або майже 13 %);
- 3) пенсіонери, у т.ч. інваліди (1198 осіб або приблизно 7,4 %)

Найпоширеніша освіта:

- 1) повна загальна середня (7073 осіб або майже 44 %);

2) професійно-технічна (4113 або приблизно 25,4 %);

3) базова загальна середня (3207 або майже 19,8 %).

Також встановлено, що більшість осіб на момент вчинення злочину не мали судимості.

Отже, суб'єктом злочинів у вигляді умисного заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ст. ст. 121-122 КК України) є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці не менше 14 років. А суб'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 12-125, 128 КК України – фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці не менше 16 років.

Встановлено, що типовим кримінологічним портретом особи, яка вчинила злочин у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень є громадянин України чоловічої статі у віці від 30 до 50 років, працездатний, який на момент вчинення злочину ніде не працював і не навчався, має повну загальну середню освіту, раніше не судимий

2.4. Суб'єктивна сторона складів злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень

Завершальним в нашій роботі елементом складу злочину є його суб'єктивна сторона. Ця обов'язкова частина, без якої не може існувати злочин, є внутрішньою ознакою злочину, а її встановлення викликає, як правило найбільшу складність.

Така складність пояснюється тим, що, по суті, суб'єктивна сторона відображає психоемоційне ставлення особи до злочину. Інколи людина сама не може розібратися з власними думками, прагненнями, а тут подібна задача по встановленню того, що творилося в голові злочинця під час вчинення злочину стоїть перед органами досудового розслідування, суду тощо. Безперечно, інші обов'язкові елементи злочину допомагають це зробити, але в будь-якому разі така робота не є простою.

А.А. Піонтковський зазначав, що до суб'єктивної сторони складу злочину відноситься перш за все питання вини та її форми. Поряд з виною як обов'язковим елементом складу в суб'єктивну сторону можуть входити і інші суб'єктивні моменти: мотив та спеціальна ціль [128, с. 100-101].

Таким чином, вчений виділяв обов'язковий елемент складу злочину – вину та факультативні, які можуть бути обов'язковими для конкретного складу злочину – мотив та спеціальну ціль.

Подібний підхід зберігся і в сучасній науці кримінального права.

На сьогоднішній день прийнято вважати, що суб'єктивна сторона злочину – це внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що

відображає ставлення її свідомості та волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків. Зміст суб'єктивної сторони складу злочину характеризують певні юридичні ознаки: вина, мотив та мета вчинення злочину. Вони тісно пов'язані між собою, проте їх зміст і значення у кожному випадку вчинення злочину є різними. Вина особи – це основна, обов'язкова ознака будь-якого складу злочину, вона визначає саму наявність суб'єктивної сторони і значною мірою її зміст [91, с. 159].

Розуміння змісту суб'єктивної сторони складу злочину майже повністю співпадає з радянською моделлю. Такий елемент як «мета» дублює зміст радянського «спеціальна ціль», тому вбачати в цьому різницю вважаємо некоректним.

Наведене визначення є панівним в науці кримінального права, але не єдиним. Наприклад, С.І. Селецький розуміє під суб'єктивною стороною складу злочину процес мислення, бажання і волі людини, в якому відображаються її об'єктивна поведінка та інші зовнішні обставини, пов'язані з учиненням злочину [144, с. 64].

На думку І.І. Митрофанова, суб'єктивна сторона злочину – обов'язковий елемент складу злочину, під яким слід розуміти сукупність передбачених законом ознак, що характеризують внутрішню сторону кримінально караного діяння, тобто психічну діяльність особи, безпосередньо пов'язану з вчиненням злочину [107, с. 197].

Останні визначення не вступають у протиріччя з першим, вони лише дещо інакше сформовані. Наведене демонструє недоцільність пошуку інших варіантів визначення суб'єктивної сторони складу злочину. Тому ми зупинимося на першому визначенні, яке є найбільш поширеним та популярним в наукових колах.

Більш важливо з'ясувати зміст суб'єктивної сторони складу злочину. Отже, радянська наука кримінального права пропонувала виділяти такі елементи: вина, мотив, спеціальна ціль (мета).

Зміст суб'єктивної сторони складу злочину характеризують певні юридичні ознаки. Такими ознаками є вина, мотив, емоції та ціль вчинення злочину [191, с. 78-79].

Не будемо знову дискутувати щодо назви останньої ознаки (мета чи ціль), адже від цього не змінюється її сутність. Зауважимо на наявності четвертого елемента – емоцій.

Не всі вчені виділяють цей елемент, але, принаймні для двох злочинів (ст. 116 КК України «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання» та ст. 123 КК України «Умисне тяжке ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання») особливий емоційний стан є необхідною обов'язковою ознакою об'єктивної сторони. Даний стан означений у вказаних злочинах як «сильне душевне хвилювання».

Таким чином, суб'єктивна сторона злочину характеризується наявністю наступних юридичних ознак: вина – обов'язкова ознака для абсолютно всіх складів злочину та мета, мотив, емоційний стан – за загальним правилом є факультативними, але можуть бути обов'язковими для конкретного складу злочину.

Важливість суб'єктивної сторони складу злочину складно переоцінити, адже вона, як зауважує А.А. Вознюк, є обов'язковим елементом будь-якого складу злочину, а її наявність чи відсутність дає можливість відмежувати злочинне діяння від незлочинного (наприклад, відсутність умислу виключає кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання – ст. 384 КК); істотно впливає на кваліфікацію злочинів і дозволяє відмежувати суміжні злочини, що мають спільні об'єктивні ознаки (наприклад, умисне вбивство (ст. 115 КК) відрізняється від убивства через необережність (ст. 119 КК), насамперед, формою вини); істотно впливає на ступінь тяжкості вчиненого діяння, ступінь суспільної небезпечності особи суб'єкта і тим самим на призначення покарання (умисні злочини більш небезпечні, ніж необережні); впливає на можливість звільнення від кримінальної відповідальності (так, згідно зі ст. 45, 46, 97 КК звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила не будь-який злочин середньої тяжкості, а саме необережний злочин); береться до уваги при застосуванні умовно-дострокового звільнення від відбуття покарання і заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (зокрема, ст. 81 КК диференціює строк фактичного відбуття покарання, необхідний для умовно-дострокового звільнення, у т.ч. залежно від форми вини вчиненого злочину) [32, с. 90].

Ознайомившись зі змістом об'єктивної сторони та її роллю у складі злочину розглянемо її юридичні ознаки. Розпочнемо з найбільш важливої, яка є обов'язковою для абсолютно кожного злочину – вини.

Важливість даного елемента підтверджує ст. 62 Конституції України, яка закріплює, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [82].

Наведена норма в черговий раз підтверджує факт того, що відсутність вини (точніше її не встановлення) апріорі свідчить про відсутність злочину.

Поняття вини закріплено в ст. 23 КК України. Відтак, виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності [95].

Із зазначеного виходить, що вина може мати дві форми: умисел та необережність.

Відповідно до ст. 24 умисел має два види: прямий та непрямий. Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання [95].

Таким чином, умисел – це усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії або бездіяльності), передбачення його суспільно небезпечних наслідків і бажання або припущення їх настання.

Відповідно до ст. 25 КК України, необережність поділяється на злочинну самовпевненість (особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення) та злочинну недбалість (особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити) [95].

Розглянемо вказані форми вини в розрізі злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень.

Кожна зі ст. ст. 121-125, 128 КК України в своїй назві та диспозиції прямо зазначає форму вини, яка має бути присутня для кваліфікації суспільно небезпечного діяння за вказаною нормою. Так, ст. ст. 121-125 починаються зі слів «умисне», а отже, для них властива виключно умисна форма вини. Стаття ж 128 КК України починається зі слова «необережне», тому злочин, передбачений цією статтею може бути вчинений тільки за наявності необережної форми вини.

Варто зазначити, що умисел, як форма вини, в злочинах передбачених ст.ст. 121-125 КК України може виражатися в будь-якій своїй формі.

Приклад непрямого умислу вказаний у матеріалах вироку Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 13.02.2014 року по справі № 629/333/14-к (провадження № 1-кп/629/74/14). Так, 10.12.2013 року близько 20 години ОСОБА_1 знаходився в стані алкогольного сп'яніння у своїй квартирі та звернувся до ОСОБА_3 з вимогою про передачу йому 10 гривень для придбання спиртних напоїв. Коли ОСОБА_3 відмовила, ОСОБА_1, на ґрунті особистих неприязних відносин, діючи з непрямым умислом, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер свого діяння, у вигляді отримання особою похилого віку ОСОБА_3 тілесних ушкоджень, передбачаючи його суспільно – небезпечні наслідки і хоча не бажав, але свідомо припускав їх настання (*курсив наш – В.К.*), із значною силою, з цією метою, навмисно завдав їй удар рукою в спину, від якого вона впала, вдарившись головою об дверну ручку. Внаслідок умисних дій ОСОБА_1 потерпілій ОСОБА_3 були заподіяні тілесні ушкодження,

а саме: забита рана на лобі праворуч, синець в лівій скуло-орбітальній області, тобто легкі тілесні ушкодження, що спричинили короточасний розлад здоров'я [24].

Отже, випадки, коли особа вчинює злочин у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень шляхом непрямого умислу реально фіксуються на території нашої держави.

Прикладом вчинення злочину у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень з прямим умислом слугує випадок, описаний у вироку Красноградського районного суду Харківської області від 16.02.2016 року по справі № 626/167/16-к (провадження № 1-кп/626/39/2016). Так, ОСОБА_1 пред'явлено обвинувачення в тому, що він 20.12.2015 року близько 22.00 години у будинку, розташованому в с. Чапаєве, Красноградського району, Харківської області, що належить ОСОБА_3, між ним і ОСОБА_2, що тимчасово проживали в цьому будинку, під час спільного вживання алкогольних напоїв виникла сварка, в ході якої ОСОБА_2, знаходячись в приміщенні спальної кімнати даного будинку, почав наносити ОСОБА_1 удари руками в область обличчя. Захищаючись від суспільно-небезпечного посягання з боку ОСОБА_2, котре виразилось в умисному завданні ударів, що завдали фізичного болю та не спричинили тілесних ушкоджень, ОСОБА_1, *керуючись раптово виниклим прямим умислом, направленим на заподіяння шкоди здоров'ю ОСОБА_2 (курсив наш – В.К.)* за умови необхідної оборони, при вищевказаних обставинах, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, наніс останньому три удари ножем в область грудної клітини та черева, чим, згідно з висновком судово-медичної експертизи за № 385-КР/15 від 13.01.2016 року спричинив йому тілесні ушкодження у вигляді проникаючих колото-різаних ран грудної клітини із розвитком гемо пнеумотораксу зліва, черевної порожнини з пораненням печінки, гемоперитонеумом, що відноситься до тяжких тілесних ушкоджень, небезпечних для життя в момент заподіяння, завдавши потерпілому ОСОБА_2 шкоди, яка в даному випадку явно не відповідала небезпечності посягання та обстановці захисту, чим перевищив межі необхідної оборони [21].

ОСОБА_1 вчиняючи свої злочинні дії усвідомлювала та бажала настання наслідків у вигляді заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, а отже, суд правильно встановив вид умислу.

На основі зазначених вище фактів можна зробити умовивід про те, що злочини, передбачені ст.ст. 121-125 КК України можуть бути вчинені виключно умисно. Вид же умислу допускається як прямий, так і непрямий.

Розглянемо тепер необережну форму вини, яка присутня у злочинах, передбачених ст. 128 КК України – необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження.

Прикладом вчинення злочину, передбаченого ст. 128 КК України зі злочинною недбалістю є події, вказані у вироку Красноокнянського районного суду Одеської області від 27 червня 2013 року по справі № 1517/775/2012 (провадження № 1/506/14/13), згідно якого 20 червня 2012 року, близько 17.30 г., ОСОБА_2, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, знаходячись у власному будинку в с. Ставрово Красноокнянського району Одеської області, взяла на руки свою малолітню доньку ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_4, та під час колисання дитини, в силу алкогольного сп'яніння, з *необережності у вигляді злочинної недбалості (курсив наш – В.К.)*, заплуталася в доріжці і, втративши рівновагу, впала разом з дитиною на підлогу. Під час падіння дитина ОСОБА_3 вдарилася лобно-тім'яною областю об стіл, після чого, продовжуючи падіння, дитина вдарилася головою об стілець, який стояв біля столу. Піднімаючись, ОСОБА_2 намагалася підняти дитину ОСОБА_3, але так як була п'яна, знов не втримала дитину і впустила її. При цьому дитина, падаючи, вдарилася потиличною частиною голови об емальоване відро.

В результаті падіння ОСОБА_3 отримала тілесні ушкодження у вигляді «кровоподемка теменної області голови слева, левий мочки уха, кровоизлияния в мягкие ткани теменно-затылочной области головы слева, перелома левый височной кости, кровоизлияние под твердую мозговую оболочку левый теменно-височной области слева, кровоизлияние под мягкие мозговые оболочки левого полушария /конвексительная поверхность/, ушиб левый затылочной области головного мозга», які відносяться до категорії тяжких [23].

Зрозуміло, що ОСОБА_2 не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді заподіяння ОСОБА_3 тяжких тілесних ушкоджень, хоча повинна була і могла їх передбачити (особливо враховуючи власний нетверезий стан), тому вина ОСОБА_2 виразилася у формі необережності, вид необережності – злочинна недбалість.

Прикладом злочинної самовпевненості є дії ОСОБА_1, описані у вироку Жовтневого районного суду міста Запоріжжя від 07.11.2013 року по справі № 331/8086/13-к (провадження № 1-кп/331/575/13). ОСОБА_1 обвинувачується в тому, що 03.08.2013 року о 01 годині 30 хвилин він, знаходячись біля будинку № 15 по вулиці Запорізькій в місті Запоріжжі, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, на ґрунті випадково виниклих особистих неприязних відносин, діючи з *необережністю, а саме злочинною самовпевненістю, передбачаючи можливі наслідки своєї дії, але легковажно розраховуючи на їх відвернення (курсив наш – В.К.)*, штовхнув ОСОБА_2 в область плечового поясу, в результаті чого вона не втримала рівновагу і впала назад, упершись при цьому руками. В результаті вищевказаних обставин ОСОБА_2 були спричинені тілесні ушкодження, які виявились у закритому переломі променевої кістки лівої руки, а також у закритому переломі шиловидного відростку лівої ліктьової кістки без

зміщення кісткових фрагментів, які згідно висновку експерта № 2505 від 07.08.2013 року відносяться до тілесних ушкоджень середньої тяжкості [18].

Подібна ситуація трапилася і у Межівському районі Дніпропетровської області. У вирокі Межівського районного суду Дніпропетровської області від 09 липня 2012 року по справі № 0425/745/2012 (провадження № 1/0425/89/2012) зазначається, що підсудний ОСОБА_1 07 червня 2012 року близько 13.00 години, будучи в стані алкогольного сп'яніння, знаходячись біля домоволодіння АДРЕСА_1, під час сварки, яка виникла в результаті неприязних відносин з громадянкою ОСОБА_2, *проявивши злочинну недбалість (курсив наш – В.К.)*, легковажно, долонею правої руки штовхнув ОСОБА_2 в область лівого плеча. Від заподіяного фізичного впливу ОСОБА_2 не встояла на ногах і впала правим боком тулуба з опором на свою праву руку на бетонну основу металевої газової опори, розташованої біля вхідної хвіртки домоволодіння зі сторони АДРЕСА_1. В результаті необережних дій ОСОБА_1, згідно висновку СМЕ № 100 від 19 червня 2012 року, потерпіла ОСОБА_2 отримала тілесні ушкодження у вигляді: закритого перелому правої променевої кістки в типовому місці без зміщення відламків, відривного перелому шиловидного відростка правої суглобової кістки без зміщення відламків, які за своїм характером відносяться до категорії середньої степені тяжкості тілесних ушкоджень. Строк зростання кісткової тканини більше 21 дня. Механізм утворення вказаних тілесних ушкоджень непрямий, а саме: падіння з опором на праву кисть. Таким чином, своїми діями, які виразилися у необережному спричиненні потерпілій ОСОБА_2 середньої тяжкості тілесного ушкодження, ОСОБА_1 скоїв злочин, передбачений ст.128 КК України [26].

Таким чином, суд розцінив, що суб'єкт злочину діяв зі злочинною недбалістю, а не самовпевненістю, тобто встановлено, що злочинець хоча і не передбачав суспільно небезпечні наслідки своїх дій, але повинен був і міг, а не розраховував на їх відвернення.

Логічним стає питання щодо правильності встановлення виду недбалості судами в двох останніх ситуаціях. З цього приводу виникає дві думки:

1. З точки зору дотримання вимог чинного законодавства для кваліфікації діяння за ст. 128 КК України обов'язково встановити форму вини. Вид же не впливає на кваліфікацію.

2. Навіть дві майже однакові ситуації можуть різнитися за видом відповідної форми вини, адже даний фактор прямо залежить від того, що задумував і чого бажав суб'єкт злочину, що робить кожний окремий випадок вчинення суспільно небезпечного діяння унікальним.

Виходить, злочини передбачені ст. ст. 121-125 можуть бути вчинені лише умисно (вид вини – як прямий так і непрямий умисел), а суспільно небезпечне

діяння, закріплене ст. 128 – необережно (вид необережності – як злочинна самовпевненість, так і недбалість).

Розглянемо наступну юридичну ознаку суб'єктивної сторони складу злочину – мотив. Як зазначалося вище, за загальним правилом ця ознака є факультативною, однак для певних складів злочину, якщо це прямо встановлено законом – обов'язковою. В останньому випадку відсутність мотиву свідчить про відсутність злочину.

О. Петренко слушно зауважує, що у наукових публікаціях існує певна невизначеність та дискусійність у підходах щодо розуміння сутності мотиву, його відмежування від таких категорій, як потреби, цілі, інтереси, емоційні стани. Через відсутність єдиної наукової платформи в зазначеній проблематиці виникають численні труднощі в з'ясуванні змісту внутрішнього спонукання кримінальної поведінки, кваліфікації злочинів. Проведений аналіз наукової літератури із психології та кримінального права дає підстави стверджувати, що на сьогодні сформувався кілька напрямків у розумінні категорії «мотиви»:

1. Мотив – «предметова» потреба (О.М. Леонт'єв, С.А. Тарарухін, А.В. Наумов) [127, с. 177].

Перша думка сприймається дещо спрощеною та такою, що не відбиває весь спектр ознак мотивів. Не можна сказати, що будь-який мотив є «предметовою» потребою. По суті, вона сплітає мотив та мету в єдину категорію розподілену на стадії.

2. Мотив – бажаний цільовий стан у рамках відношення «індивід-середовище» (Х. Хекхаузен) [127, с. 177].

Даний умовивід також є дискусійним, адже не зовсім зрозуміла різниця між «цільовим станом» та «ціллю». Перший термін сприймається як внутрішнє налаштування на вчинення злочину, однак, не можна сказати, що подібне визначення повною мірою охоплює явище мотиву.

3. Мотив – емоційний стан особи, який виявляється в прояві волі, пов'язаної з розумінням необхідності такої поведінки і бажанням її здійснити (Б.В. Харазішвілі) [127, с. 177].

Ця думка поглинає таку самостійну юридичну ознаку суб'єктивної сторони складу злочину як емоційний стан. Думається, таке об'єднання двох окремих категорій є не зовсім доцільним.

4. Мотив – інтегральне психічне утворення, яке спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою. О. Петренко погоджується з критикою цього підходу Ю.В. Орловим та вважає, що таке визначення є узагальненим, неконкретизованим, обтяженим феноменологічною складовою [127, с. 177].

Повністю погоджуємося з такою думкою та вважаємо, що використовувати цей термін в нашому дослідженні є недоцільним.

5. Мотив – внутрішнє спонукання до вчинення тієї чи іншої дії (бездіяльності) [127, с. 177].

Вважаємо, кожне з визначень має право на наукове життя, адже законодавчого визначення даної частини суб'єктивної сторони складу злочину не має, а наведені підходи є доволі цікавими. В той же час п'яте визначення (найбільш розповсюджене в науковому колі) вбачається найбільш вдалим. Такий підхід чітко розмежовує мотив від мети та емоційного стану. Встановивши мотив легше зрозуміти мету, яку переслідував злочинець.

Розглянемо дану юридичну ознаку суб'єктивної сторони злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень.

Мета злочину у вигляді заподіяння тілесних може бути обов'язковою ознакою складу злочинів, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України в двох випадках:

1. У разі вчинення злочину у вигляді заподіяння тяжких тілесних ушкоджень з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 121 КК України);

2. У разі заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 122 КК України).

Як ми бачимо, в кожному з випадків мета є кваліфікуючою ознакою злочину. Більше того, вказана мета у злочинах, передбачених ч. 2 ст. 121 та ч. 2 ст. 122 КК України є однаковою, а отже виступає для них спільною ознакою.

Відповідно до ст. 24 Конституції України не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [82].

Вказана норма є результатом інтеграції у вітчизняне законодавство демократичних цінностей та переконань, що носять інтернаціональний характер. Світова спільнота давно дійшла до розуміння необхідності захисту вказаних цінностей (або суспільних відносин, що забезпечують їх захист).

Заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень з мотивів расової національної або релігійної нетерпимості демонструє нетерпимість до вказаних принципів, порушення яких може зруйнувати суспільство, спричинити не тільки внутрішні асоціальні коливання, але і зовнішні. Більше того, релігійна, расова та національна нетерпимість може призвести навіть до війн.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про свободу совісті та релігійної організації», громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії. Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті

чи ображення почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом [139].

Таким чином вказаний нормативно-правовий акт додатково закріплює принципи Конституції. Знову ж таки зауважимо, що дані документи базуються на вимогах та принципах міжнародного законодавства. Так, боротьба з расовою дискримінацією або за національними ознаками проголошена у Міжнародній конвенції ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21.12.1965 року (ратифікована ВР УРСР 21.01.1969 року). Відповідно до ч. 1 ст. 1 Міжнародної расова дискримінація – це будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевага, основані на ознаках раси, кольору шкіри родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя [138]. Що стосується дискримінації за релігійною приналежністю, на міжнародному просторі діє Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань від 25.11.1981 року [38].

Безперечно, діяння у вигляді заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості несе підвищену небезпеку, тому той факт, що законодавець передбачив за них більш суворі покарання (якщо ушкодження віднесені до тяжких – позбавлення волі на строк від семи до десяти років, якщо середньої тяжкості – позбавленням волі від трьох до п'яти років) виглядає цілком доречним та відповідає сучасним світовим тенденціям.

Перейдемо до іншої юридичної ознаки суб'єктивної сторони складу злочину – мети.

Як слушно відмічає І. Ковальова, мета злочину – уявлення про бажаний результат, досягнути якого прагне особа. Мета тісно взаємопов'язана з мотивом [71, с. 128].

Отже, мета злочину – це той наслідок, якого прагне досягти злочинець вчинивши суспільно небезпечне діяння.

Мета злочину є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони таких складів злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень:

1. Ч. 2 ст. 121 КК України – заподіяння тілесних ушкоджень з метою залякування потерпілого або інших осіб;
2. Ч. 2 ст. 122 КК України – заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або інших осіб, має місце, якщо особа вчиняє злочин, прагнучи викликати почуття страху перед винним або іншими особами. Залякування інших

осіб може бути вчинене щодо близьких родичів потерпілого, друзів, інших осіб, у яких, на думку винного, спричинення потерпілому тяжкого тілесного ушкодження викличе почуття страху [98, с. 63].

Схожу правову природу має і заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій.

Прикладом заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень з метою примусу потерпілого до певних дій слугують події, описані у вироку Волочиського районного суду Хмельницької області від 03 березня 2011 року по справі № 1-30/11. Так, ОСОБА_2 11 листопада 2010 року біля 01 год. 00 хв., перебуваючи в кімнаті № 206 готелю «Дружба» по вул. Незалежності, 7 в м. Волочиську Хмельницької області, знаходячись в стані алкогольного сп'яніння, з метою примусу ОСОБА_3 до спільного проживання з ним (*курсив наш – В.К.*) побив останню, спричинивши ОСОБА_3 при цьому, згідно з висновком судово-медичної експертизи, тілесні ушкодження у вигляді множинних припухлостей та крововиливів в ділянці обличчя та нижньої щелепи, саден та крововиливів в обох лобно-скроневих ділянках, крововиливів та саден в поперековій ділянці зліва, підвивиху лівого скронево-нижньощелепного суглобу, після травматичного невриту лівого слухового нерву, забою головного мозку легкого ступеню важкості та лінійного перелому правої скроневої кістки, з яких тілесні ушкодження у вигляді саден і крововиливів в правій лобно-скроневої ділянці та перелому зовнішньої пластинки правої скроневої кістки за своїм характером є тілесними ушкодженнями середньої тяжкості, як такі, що спричинили тривалий (більше як 21 день) розлад здоров'я, решта ушкоджень за своїм характером відносяться до категорії легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я [17].

Окрім мети примусити спільно проживати на практиці трапляються і безліч інших бажань суб'єкта злочину примусити потерпілого до певних дій шляхом заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Наприклад, примусити потерпілу до виконання вимоги щодо дачі грошей та алкогольних напоїв [17], примусити потерпілого не викликати правоохоронні органи [25], примусити залишитися в будинку та вживати спиртне [30], примусити надати згоду на продаж квартири [29] та ін.

Вважаємо, той факт, що умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження вчинене з метою примусу до певних дій віднесено до ч. 2 ст. 121, а покарання за нього більш суворе, ніж за звичайне умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, відображає адекватну відповідь законодавця на підвищену суспільну небезпеку такого діяння. В той же час не зовсім зрозуміло, чому ч. 2 ст. 121 не містить подібної норми.

Також, вважається недоцільним є обмежуватися в ч. 2 ст. 122 категоріями «родичі» та «потерпілий» при злочині у вигляді заподіяння умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження з метою залякування. Так, ч. 2 ст. 121 містить значно ширшу категорію осіб, ніж «родичі» – «інші особи». Іноді зв'язок потерпілого з останньою категорією осіб може мати навіть більшу силу.

Крім того, з набранням чинності 11.01.2019 року Закону України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [137] вважаємо необхідним доповнити ч. 2 ст. 121 та ч. 2 ст. 122 обтяжуючою обставиною «на ґрунті статевої приналежності».

На підставі зазначеного пропонуємо викласти ч. 2 ст. 121 КК України в такій редакції:

«Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб чи примусу до певних дій, чи з мотивів расової, національної, релігійної нетерпимості або на ґрунті статевої приналежності, або вчинене на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого, – карається...

Ч. 2 ст. 122 КК України пропонуємо навести в такій редакції:

«Ті самі дії, вчинені з метою залякування потерпілого або інших осіб чи примусу до певних дій або з мотивів расової, національної, релігійної нетерпимості чи на ґрунті статевої приналежності, - карається...

Емоційний стан є обов'язковою юридичною ознакою суб'єктивної сторони складу злочину у вигляді умисного тяжкого тілесного ушкодження, заподіяного у стані сильного душевного хвилювання.

У п. 23 ППВСУ зазначається, що суб'єктивна сторона вбивства або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, відповідальність за які передбачено статтями 116 і 123 КК (2341-14), характеризується не лише умислом, а й таким емоційним станом винного, який значною мірою знижував його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними [134].

Додамо, що необхідною умовою кваліфікації дій винного за статтею 123 КК України є сильне душевне хвилювання, викликане жорстоким поведженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведження з боку потерпілого.

Стан сильного душевного хвилювання, про який ідеться у ст. 123 КК, – це стан фізіологічного афекту, котрий являє собою короточасну інтенсивну емоцію, яка домінує у свідомості людини, що значною мірою (хоча і не повністю) втрачає контроль над своїми діями і здатність керувати ними. Від

фізіологічного афекту слід відрізнити патологічний, при якому людина втрачає здатність усвідомлювати свої вчинки і керувати ними. При патологічному афекті, який є одним з видів тимчасового розладу душевної діяльності, виключається осудність суб'єкта. Тому заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження суб'єктом, який перебуває у стані патологічного афекту, в силу ст. 19 КК не може тягти за собою кримінальної відповідальності. Для вирішення питання про те, чи вчинене діяння у стані фізіологічного або патологічного афекту, слід призначити судово-психіатричну експертизу. Необхідно мати на увазі, що будь-який афект припускає не взагалі стан хвилювання, який у багатьох випадках присутній під час убивства на ґрунті особистих неприязних стосунків, а стан сильного душевного хвилювання. Відсутність такого виключає стан фізіологічного афекту і тим самим можливість застосування ст. 123 КК України [98, с. 43].

Отже, суб'єктивна сторона злочинів, передбачених ст. ст. 121-125 КК України характеризується виключно умисною формою вини (вид умислу – як прямий, так і непрямий умисел), а злочину у вигляді необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження – виключно необережною (вид необережності – як злочинна самовпевненість, так і недбалість).

Підсумовуючи питання мотиву як ознаки суб'єктивної сторони складу злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень слід зазначити, що в усіх злочинах, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України, окрім суспільно небезпечних діянь, передбачених ч. 2 ст. 121 та ч. 2 ст. 122 КК України вони носять факультативний характер. В двох останніх: заподіяння відповідної тяжкості тілесних ушкоджень з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості – обов'язковий.

Отже, безпосереднім основним об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 121-125, 128 КК України у широкому розумінні (або, так званім, видовим об'єктом) виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я особи, а у вузькому (основний безпосередній об'єкт) – суспільні відносини, що забезпечують охорону тілесної недоторканості людини.

Додатковим обов'язковим об'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України – умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону життя людини.

Додатковим факультативним об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 121-125, 128 КК України досить часто виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону честі та гідності особи.

Обов'язковими елементами абсолютно всіх складів злочину, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України є діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між ними. В науці кримінального права прийнято рахувати, що злочини передбачені ст. ст. 121-122, 125, 128 КК України можуть

бути вчинені як шляхом дії, так і бездіяльності, а суспільно небезпечні діяння, закріплені в ст. ст. 123-124 – виключно шляхом дії. В той же час підтримана позиція, що всі злочини у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути вчинені тільки шляхом дії. Дана думка ґрунтується на судових матеріалах та законодавчій конструкції ч. 2 ст. 122 КК України.

Встановлено, що для цієї групи злочинів обов'язкові суспільно небезпечні наслідки у вигляді заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень, а для суспільно небезпечного діяння у вигляді заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого – смерть потерпілого.

Між наслідками та суспільно небезпечним діянням має бути причинно-наслідковий зв'язок для кваліфікації діяння за будь-якою зі ст. ст. 121-125, 128 КК України.

Спосіб є обов'язковим елементом об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України – умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення.

Злочини, передбачені ст. ст. 123-124 можуть бути вчинені виключно в певній обстановці.

Суб'єктом злочинів у вигляді умисного заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ст. ст. 121-122 КК України) є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці не менше 14 років. А суб'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 12-125, 128 КК України – фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці не менше 16 років.

Встановлено, що типовим кримінологічним портретом особи, яка вчинила злочин у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень є громадянин України чоловічої статі у віці від 30 до 50 років, працездатний, який на момент вчинення злочину ніде не працював і не навчався, має повну загальну середню освіту, раніше не судимий.

Суб'єктивна сторона злочинів, передбачених ст. ст. 121-125 КК України характеризується виключно умисною формою вини (вид умислу – як прямий, так і непрямий умисел), а злочину у вигляді необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження – виключно необережною (вид необережності – як злочинна самовпевненість, так і недбалість).

Підсумовуючи питання мотиву як ознаки суб'єктивної сторони складу злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень слід зазначити, що в усіх злочинах, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України, окрім суспільно небезпечних діянь, передбачених ч. 2 ст. 121 та ч. 2 ст. 122 КК України вони носять факультативний характер. В двох останніх: заподіяння відповідної тяжкості тілесних ушкоджень з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості – обов'язковий.

Така обов'язковість пов'язана з необхідністю більш жорсткого впливу на суб'єкта злочину, адже расова, національна або релігійна дискримінація носить

інтернаціональну загрозу та порушує основоположні принципи існування суспільства.

Мета є обов'язковою ознакою для складів злочинів, передбачених ч. 2 ст. 121 КК України – умисне тяжке тілесне ушкодження вчинене з метою залякування потерпілого або інших осіб та ч. 2 ст. 122 КК України – умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій.

Емоційний стан – обов'язкова юридична ознака суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 123 КК України.

РОЗДІЛ 3

СПЕЦІАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

3.1. Особливості кваліфікації злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень

Кожне суспільно небезпечне діяння містить ряд характерних рис, що відмежовують його від інших. Для того, аби його кваліфікувати за відповідною статтею КК як злочин, необхідно ретельно встановити всі суб'єктивні та об'єктивні ознаки, які в своїй сукупності є унікальними, характерними виключно для нього.

Як підкреслює Л.П. Брич, за своїм обсягом поняття «розмежування складів злочинів» поширюється на певний розумовий процес (діяльність) і його результат. Як діяльність, розмежування складів злочинів – це процес порівняння змісту ознак складів злочинів; що призводить до (встановлення) виявлення їхніх функцій: спільних, розмежувальних, спеціальних, додаткових; визначення типів співвідношення між складами злочинів зі спільними ознаками. Ця діяльність здійснюється з метою виявлення складів злочинів, які відповідають вчиненому злочину. Останнє і є результатом і метою діяльності з розмежування складів злочинів у кримінально-правовій кваліфікації. Цей результат розмежування складів злочинів дасть можливість вибрати норму (норми), які підлягають застосуванню в кожному конкретному випадку [12, с. 48].

Отже, для того, аби розмежувати суспільно небезпечні діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень (що підпадають під ознаки ст.ст. 121-125, 128 КК України) від суміжних злочинів чи адміністративних правопорушень, їх необхідно правильно кваліфікувати.

Вдалими є зауваження О.С. Тубелець про те, що кваліфікація злочинів є підставою для призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання, застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх та частково і опосередковано застосування примусових заходів медичного характеру. Це дозволяє констатувати, що кваліфікація злочинів є основоположною, фундаментальною, центральною, стрижневою частиною, ядром застосування кримінального закону в слідчій та судовій практиці. У кваліфікації злочину знаходить вияв принцип персональної відповідальності особи за конкретне діяння, передбачене законом. Звідси випливає, що лише правильна кваліфікація є однією з гарантій здійснення правосуддя відповідно до закону [162, с. 100].

Неправильна кваліфікація суспільно небезпечного діяння може як пом'якшити покарання (або взагалі звільнити від кримінальної відповідальності) для

суб'єкта злочину, так і безпідставно зробити його жорсткішим (чи притягнути до кримінальної відповідальності). В будь-якому разі, порушується принцип справедливості. М.Й. Коржанський слушно наголошує на тому, що кваліфікація може бути правильною лише тоді, якщо буде застосовано саме ту норму, яка передбачає це діяння, тобто застосовано лише одну і лише певну, конкретну норму [84, с. 6].

Таким чином, важливість правильної кваліфікації суспільно небезпечного діяння складно переоцінити.

У кримінальному праві кваліфікувати злочин – означає встановити повну відповідність ознак фактично вчиненого діяння ознакам складу (складів) злочинів, що передбачені однією чи кількома кримінально-правовими нормами. Тобто кваліфікація злочину вирішує питання – які саме злочини вчинено та якими нормами ці злочини передбачено [1, с. 6].

Розглянемо деякі нюанси кваліфікації злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень, передбачених ст. 121-125, 128 КК України.

Нерідко перед органами досудового розслідування та судом постає завдання відмежувати умисне вбивство (ст. 115 КК України) від злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України – умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого. Склади обох злочинів досить схожі, адже призводять, врешті-решт, до однакових наслідків.

А.З. Керімов, досліджуючи питання відмежування вбивства з особливою жорстокістю від тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого відмічає, що відмінною рисою цих злочинів, у цьому випадку, є те, що при вчиненні умисного вбивства з особливою жорстокістю такі діяння спрямовані саме на спричинення особливих страждань потерпілому з метою позбавлення останнього життя і є надмірними щодо цього наслідку. При заподіянні тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, вони також можуть бути надмірними, тобто зайвими стосовно наслідків, але вони безпосередньо не спрямовані на позбавлення потерпілого життя [67, с. 441].

П. 22 Пленуму зазначає, що для відмежування наведених злочинів суди повинні ретельно досліджувати докази, що мають значення для з'ясування змісту і спрямованості умислу винного. Питання про умисел необхідно вирішувати виходячи із сукупності всіх обставин вчиненого діяння, зокрема враховувати спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їх стосунки. Визначальним при цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій: при умисному вбивстві настання смерті охоплюється умислом винного, а в разі заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, ставлення винного до її настання характеризується необережністю [134].

На підставі вказаного можна зробити висновок про те, що ці злочини відрізняються за змістом і спрямованістю умислу. В разі кваліфікації діяння за ч. 2 ст. 121 КК України суб'єкт злочину усвідомлював суспільно небезпечний характер своєї дії, передбачав можливість настання смерті потерпілого, але легковажно розраховував на відвернення такого наслідку або ж не передбачав смерті потерпілого, хоча повинен був і міг. Якщо ж особа внаслідок власного суспільно небезпечного діяння усвідомлювала його суспільно небезпечний характер, передбачала смерть потерпілого і бажала її або свідомо припускала – дії такого суб'єкта злочину кваліфікуються за ст. 115 КК України.

Отже, головна розмежувальна ознака злочинів, передбачених ст. ст. 115 та 121 КК України криється в суб'єктивній стороні цих злочинів, а саме – у її обов'язковій ознаці – вині.

Додамо, що відповідно до п. 22 Пленуму, якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що минув з моменту заподіяння ушкоджень до настання смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має [134].

Подібне зауваження відіграє важливу роль під час кваліфікації суспільно небезпечного діяння. В підрозділі 1.1 ми вказували, що, наприклад у ВКЛ існували норми згідно яких якщо шляхтич вмирав через певний часовий період після отримання тілесних ушкоджень та за цей період їздив по бенкетах – діяння суб'єкта злочину розцінювалося як заподіяння тілесних ушкоджень, а не як умисне вбивство.

Безумовно, закріплений нині в нашій державі підхід, згідно якого часові межі між отриманими ушкодженнями та наслідком у вигляді смерті не відіграє ролі під час кваліфікації виглядає більш слушним та справедливим, адже головне в цій ситуації встановити причинно-наслідковий зв'язок.

Фактичне заподіяння тілесних ушкоджень, небезпечних для життя, за наявності прямого умислу, спрямованого на позбавлення життя, повинно кваліфікуватися як замах на вбивство. Судова практика кваліфікує як замах на вбивство випадки умисного заподіяння ушкоджень життєво важливим органам тіла. Йдеться про ушкодження, які, як правило, тягнуть за собою загибель потерпілого і не призвели до смертельного наслідку лише в силу випадкового перебігу обставин, не залежних від волі винного [96, с. 365].

Спробуємо розібратися у даному питанні. Відповідно до ч. 3 ст. 68 КК України за вчинення замаху на злочин строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України [95]. Згідно ж ч. 2 ст. 115 КК України максимальне покарання за умисне вбивство – довічне позбавлення волі, втім, ч. 4 ст. 68 КК України зазначає, що довічне позбавлення волі за вчинення готування до злочину та вчинення замаху на злочин не застосовується, крім випадків

вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у статтях 109-114¹, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених у статтях 437-439, частині першій статті 442 та статті 443 цього Кодексу [95].

Другим за тяжкістю покаранням, передбаченим ч. 2 ст. 115 КК України є позбавлення волі на строк від 10 до 15 років позбавлення волі, а ч. 1 КК України – від семи до п'ятнадцяти. Виходить, найтяжчим покаранням, передбаченим ст. 115 КК України, що підпадає під правило, закріплене у частинах 3-4 ст. 68 КК України є позбавлення волі на строк до 15 років. Дві третини цього строку складають 10 років позбавлення волі.

Таким чином, за діяння у вигляді замаху на вбивство КК передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 10 років. Максимальне ж покарання за злочин, вказаний у ч. 1 ст. 121 КК України становить вісім років позбавлення волі, а у ч. 2 цієї статті – до 10.

На підставі цього можна зробити логічний умовивід, що покарання за замах на злочин, передбачений ч. 115 КК України є, як мінімум, не менш суворим, ніж покарання, що вказане у ст. 121 КК України (а в разі співставлення його з покаранням, зазначеним у ч. 1 ст. 121 КК України – і більш жорстким, що виглядає цілком справедливим з огляду на те, що замах на вбивство, який призвів до тяжких тілесних ушкоджень несе більшу суспільну небезпеку, ніж діяння, передбачене ч. 1 ст. 121 КК України).

Здійснений аналіз дає змогу дійти висновку, що кваліфікація діяння у вигляді фактичного заподіяння тілесних ушкоджень, небезпечних для життя, за наявності прямого умислу, спрямованого на позбавлення життя, як замаху на вбивство є:

- 1) законною;
- 2) справедливою (з огляду на спрямованість умислу суб'єкта злочину).

Отже, дані суспільно небезпечні діяння також різняться суб'єктивною стороною.

Що стосується вбивства з необережності у ході умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, то тут має місце подвійна форма вини щодо різних наслідків (тяжке тілесне ушкодження – умисел, смерть потерпілого – необережність). Вчинене повністю охоплюється диспозицією частини 2 ст. 121 і додаткової кваліфікації за ст. 119 не потребує [1, с. 126].

Знову ж таки зауважимо, що ці злочини відрізняються між собою в частині суб'єктивної сторони складу злочину.

Злочин, передбачений ст. 121 КК України має спільні наслідки у вигляді умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень з суспільно небезпечними діяннями, передбаченими частинами третіми ст. ст. 345-346 («Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу», «Погроза або насильство

щодо журналіста», «Погроза або насильства щодо державного чи громадського діяча»), 350 («Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок»), 377 («Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного»), 398 («Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи»).

Різниця між окресленими діями полягає, в першу чергу, в особі потерпілого. Так, для кваліфікації злочину за: ч. 3 ст. 345 ним має бути працівник правоохоронного органу або його близькі родичі, за ч. 3 ст. 345¹ – журналіст, його близькі родичам чи члени сім'ї, ч. 3 ст. 346 – Президент України, Голова Верховної Ради України, народний депутат України, Прем'єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України, Голова чи член Вищої ради правосуддя, Голова чи член Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голова чи суддя Конституційного Суду України або Верховного Суду України чи вищих спеціалізованих судів України, Генеральний прокурор, Директор Національного антикорупційного бюро України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова або інший член Рахункової палати, Голова Національного банку України, керівник політичної партії України, а також близькі родичі перелічених осіб, ч. 3 ст. 350 – службова особа або громадянин, який виконує громадський обов'язок, ч. 3 ст. 377 – суддя, народний засідатель чи присяжний або їх близькі родичі.

Зауважимо, що для кваліфікації умисного тяжкого тілесного ушкодження за названими статтями обов'язковою є не тільки наявність окреслених потерпілих, але і здійснення цього злочину у зв'язку з їх безпосередньою державною, професійною, службовою, громадською діяльністю. Як наслідок, суспільні відносини, що охороняють тілесну недоторканість особи виступають в цих складах злочинів лише безпосереднім додатковим обов'язковим об'єктом, а не основним.

Цікавою є думка авторів навчального посібника «Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації» (за заг. ред. В.В. Топчія) щодо розмежування злочину у вигляді умисного заподіяння тілесних ушкоджень від суспільно небезпечного діяння у вигляді незаконного проведення абортів або стерилізації (ст. 134 КК України). На думку вчених, згода потерпілої на проведення переривання вагітності є невід'ємною ознакою розглядуваного складу злочину. В разі відсутності такої згоди вчинене слід кваліфікувати за ст. 121 КК як умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило переривання вагітності, або розглядати як стан крайньої необхідності [1, с. 134].

Переривання вагітності – одна з форм тяжкого тілесного ушкодження, передбачена ч. 1 ст. 121 КК України. Зі ст. 50 Закону України від 19.11.1192 № 2801-ХІІ «Основи законодавства про охорону здоров'я» вбачається, що аборт – це операція штучного переривання вагітності, яка проводиться за бажанням жінки у закладах охорони здоров'я при вагітності певного строку [121].

З огляду на цю норму та ч. 1 ст. 134 КК України можна зробити висновок, що незаконне проведення абортів – це операція штучного переривання вагітності, яка проводиться за бажанням жінки особою, яка не має спеціальної медичної освіти. Ключовим у визначенні виступає словосполучення «за бажанням жінки».

В разі якщо особа проводить операцію по перериванню вагітності без згоди вагітної – вона, безсумнівно, вчиняє злочин, передбачений ст. 121 КК України (або ж її діяння, в певних випадках, можна розглядати як або розглядати як стан крайню необхідність). Переконливості цій позиції також надає той факт, що максимальна санкція, передбачена ст. 121 КК України є більш суворою, ніж максимальна санкція ст. 134 КК України.

Що стосується відмежування суспільно небезпечних діянь, передбачених ст. ст. 122 та 125 КК України від суміжних, відмітимо, що вони мають ті самі спільні та роздільні ознаки зі злочинами, передбаченими ч. 2 ст. ст. 345-346, 350, 377, 398 КК України як і ст. 121 КК України з частинами третіми цих злочинів.

Діяння, передбачене ст. 128 слід відмежовувати від неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником. Так, неналежні діяння медичних працівників, якщо вони спричинили тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження, конкурують зі ст. 128 КК України «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження», де ст. 128 є загальною нормою стосовно ст. 140 КК. Відповідно до правила, сформульованого наукою кримінального права й судовою практикою, у разі конкуренції загальної і спеціальної норм застосуванню підлягає норма спеціальна, тобто ст. 140 КК України [123, с. 188].

Як наслідок, злочин, передбачений ст. 128 відрізняється від суспільно небезпечного діяння у вигляді неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником, якщо це спричинило тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження (ст. 140 КК України) суб'єктом злочину, який в останньому випадку є спеціальним.

Відмежувати діяння у вигляді умисного легкого тілесного ушкодження (ст. 125 КК України) від злочину, передбаченого ст. 126 КК України допомагають Правила. Відповідно до п. 3 цього підзаконного нормативно-правового акту, побої не становлять особливого виду ушкоджень. Вони характеризуються заподіянням багаторазових ударів. Якщо після побоїв на тілі потерпілого залишились ушкодження, їх оцінюють за ступенем тяжкості, виходячи із звичайних ознак. Якщо побої не залишили після себе ніяких об'єктивних слідів, судово-медичний експерт відмічає скарги потерпілого, вказує, що об'єктивних ознак ушкоджень не виявлено і не встановлює ступеня тяжкості тілесних ушкоджень [135].

О.В. Грищенко додає, що основною відмінністю заподіяння умисного легкого тілесного ушкодження (ст. 125 КК України) від побоїв та мордування (ст. 126 КК України) є спричинення у першому випадку суспільно небезпечних наслідків у вигляді шкоди здоров'ю. Умисне легке тілесне ушкодження є злочином з матеріальним складом і вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді легкого тілесного ушкодження, на відміну від побоїв та мордування, що вважається закінченим з моменту вчинення будь якої дії (завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень). Відповідно до ч. 1 ст. 125 КК України шкода здоров'ю може виражатися у порушенні анатомічної цілісності тканини або в порушенні нормального функціонування тканин чи органів тіла людини, але не спричинило короточасного розладу здоров'я чи незначної стійкої втрати працездатності, а згідно з ч. 2 ст. 125 КК України шкода здоров'ю виражається в короточасному розладі здоров'я або незначній втраті працездатності. Отже, за змістом КК України побої та мордування не викликають порушення анатомічної цілості чи нормального функціонування тканин і органів людини, але обов'язково спричиняють фізичний біль. За цією ознакою вони відрізняються від тілесного ушкодження [35, с. 77].

Таким чином, злочин, передбачений ст. 125 КК України відрізняється від ст. 126 наявністю або відсутністю тілесних ушкоджень, які встановлює судово-медичний експерт, хоча проблеми тут виникають здебільшого у площині поліцейської діяльності [69, 70].

Одним з питань, що виникають під час аналізу злочину, передбаченого ст. 126 КК України – як слід кваліфікувати заподіяння побоїв або мордування, якщо це спричинило легке, середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження? Це питання усіма практичними працівниками вирішується однозначно. Діяння винного слід кваліфікувати відповідно до суспільно небезпечних наслідків, що настали за ст. ст. 121, 122 та 125 КК України. Можливі випадки, коли побої та мордування передують заподіянню тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження потерпілого, що потрібно кваліфікувати відповідно за ч.1 ст. 121 та ч. 1 ст. 122 КК України. Якщо побої та мордування були самостійними епізодами, що внутрішньо не пов'язані між собою, то кваліфікуватися вони мають за правилом реальної сукупності за ч. 1 чи 2 ст. 126 та ч.1 чи 2 ст. 121 чи 122 КК України [35, с. 77].

Виходить, суспільно небезпечні наслідки – обов'язковий елемент об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 125 КК України. Саме вони є основним розмежувальним елементом злочинів, передбачених ст. ст. 125 та 126 КК України.

Варто також зауважити, що судово-медичний експерт не кваліфікує ушкодження як заподіяння мук (дії, що спрямовані на тривале позбавлення людини їжі, пиття чи тепла, залишання його в шкідливих для здоров'я умовах

та інші подібні дії) і мордування (це дії, що полягають в багаторазовому або тривалому спричиненні болю: щипання, шмагання, нанесення численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостроколючими предметами, діяння термічних факторів та інші аналогічні дії), тому що це не входить до його компетенції. Судово-медичний експерт повинен у таких випадках встановити наявність, характер, локалізацію, кількість ушкоджень, одночасність чи різночасність їх утворення, особливості ушкоджуючих предметів, механізм їх дії, а також ступінь тяжкості ушкоджень [135]. Визначення ж наявності ознак особливої жорстокості, мучення, мордування, катування, знівечення обличчя є компетенцією суду.

Водночас треба мати на увазі, що висновки судово-медичних експертиз містять лише медичну оцінку наслідків злочинного діяння і саме в такому розумінні вони повинні оцінюватися судами при вирішенні питання про доведеність винуватості особи у злочині, обставин його вчинення та про його кримінально-правову кваліфікацію [134].

Дане положення в черговий раз підкреслює важливість правильної кваліфікації органами досудового розслідування та суду суспільно небезпечних діянь у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень.

Основною відмінністю злочину у вигляді легкого тілесного ушкодження (ст. 125 КК України) від адміністративного правопорушення, передбаченого у вигляді вчинення домашнього насильства, насильства за ознаками статі (ст. 173² КУпАП), насамперед, також є наслідки. Ст. 173² КУпАП прямо передбачає, що таке насильство не повинно спричинити тілесні ушкодження. Крім того, відмінності можуть полягати в суб'єкті, потерпілому, мотивах, меті [72].

Інколи виникають складнощі у розмежуванні суспільно небезпечних діянь, передбачених ст. ст. 121, 122, 125 КК України зі злочином, передбаченим ст. 127 КК України. Ю. Кричун підкреслює, що під час кваліфікації суспільно небезпечних діянь у цій сфері потрібно звертати увагу на характер умислу та суспільно небезпечних дій у випадку заподіяння в результаті застосування катування різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Якщо під час катування умисел особи не був спрямований на спричинення тілесних ушкоджень, її дії потрібно кваліфікувати лише за відповідною частиною статті 127 КК України. В ситуації, коли в ході застосування катування винний умисно спричинив тяжкі тілесні ушкодження, його дії мають додатково кваліфікуватись ще й за частиною 2 статті 121 КК України. Якщо потерпілому не було заподіяно сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання або винна особа не вчиняла дії, які полягали в заподіянні побоїв, мученні або інших насильницьких діях, не мала на меті спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їхній волі, діяння має кваліфікуватись залежно від наслідків та обставин злочину за відповідною частиною статей 121, 122 або 125 КК України [99, с. 204].

Здійснений аналіз особливостей кваліфікації злочинів, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України дає змогу дійти висновку, що ці суспільно небезпечні діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень містять свої унікальні ознаки та риси, що відмежовують їх від схожих злочинів та адміністративних правопорушень.

3.2. Зарубіжний досвід кримінально-правового забезпечення охорони тілесної недоторканності людини

Для підвищення якості та ефективності вітчизняного кримінального законодавства слушним є розглянути зарубіжний досвід. Такий аналіз дозволить не тільки порівняти нормативно-правові акти, але і, як наслідок, допоможе віднайти шляхи модернізації КК України в частині встановлення кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень.

У КК Республіки Білорусь (далі – РБ) злочини у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень передбачені главою 19 «Злочини проти життя та здоров'я» розділу VII «Злочини проти людини».

Статтею 147 «Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження» КК РБ передбачено, що заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження, тобто ушкодження, небезпечного для життя, або такого, що спричинило втрату зору, мови, слуху, якого-небудь органу чи втрату його функцій, переривання вагітності, психічний розлад (захворювання), інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою загальної працездатності не менш як на одну третину, або такий, що викликав розлад здоров'я, пов'язаний з травмою скелета, на строк понад чотири місяці, чи такий, що знайшов вираз у непоправному знівеченні обличчя чи шиї, –

карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років чи позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років [168].

Диспозиція цієї норми має схожі риси з ч. 1 ст. 121 КК України. Поняття «тяжких тілесних ушкоджень» взагалі є майже подібними. Наприклад, віднесення до тяжких тілесних ушкоджень втрати слуху, зору хоча і не передбачено прямо в КК України, однак в Правилах означені ушкодження підпадають під категорію «не загрозливі для життя ушкодження, що належать до тяжких за кінцевим результатом та наслідками» [135]. Замість утрати мови в Правилах передбачена утрата язика.

Слід відзначити в ч. 1 ст. 147 КК РБ віднесення до тяжких тілесних ушкоджень «розлад здоров'я, пов'язаний з травмою скелета, на строк понад чотири місяці» [168]. У Правилах зазначається, що до ушкоджень, які небезпечні для життя, належать: ті, що проникають у канал хребта, в тому числі й без ушкодження спинного мозку та його оболонки; переломи-вивихи та переломи тіл чи

обох дуг шийних хребців, односторонні переломи дуг I або II шийних хребців, а також переломи зубовидного шийного хребця; в тому числі без порушення функції спинного мозку; закриті ушкодження спинного мозку в шийному відділі тощо [135].

Таким чином, травма скелета за вітчизняним законодавством може відноситись до тяжких, однак в Україні не передбачений термін такої травми – понад чотири місяці.

Думається, роздуми щодо віднесення тілесних ушкоджень до тієї чи іншої категорії, залежно від ступеня тяжкості, є прерогативою судово-медичної експертизи. Ми ж, в свою чергу, можемо лише віднайти деякі відмінності в їх змісті (порівняно із законодавством інших країн), однак вести мову про їх переваги чи недоліки вважаємо недоцільним, так як подібний аналіз не охоплюється предметом нашого дослідження та не входить до сфери юридичної компетенції.

Зауважимо, що на відміну від ч. 1 ст. 121 КК України, в КК РБ за подібне діяння передбачене альтернативне покарання у вигляді обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на строк від чотирьох до восьми років [168].

Нагадаємо, що в КК України покарання за подібне діяння є безальтернативним (позбавлення волі) та в цілому більш тривалим (від п'яти до восьми років).

На нашу думку, якщо ідея впровадження альтернативного покарання є дискусійною, то строки такого покарання, з огляду на ступінь суспільної небезпеки даного діяння, є більш вдалим в КК України.

Ч. 2 ст. 147 КК РБ закріплює, що те саме діяння, вчинене:

- 1) по відношенню до особи, завідомо малолітньої, похилого віку чи такої, що знаходиться у безпорадному стані;
- 2) по відношенню до особи, яку викрали чи заручника;
- 3) способом, що носить характер мучення чи катування;
- 4) з метою отримання трансплантату;
- 5) по відношенню до особи чи його близьких у зв'язку зі здійсненням ним службової діяльності чи виконанням громадського обов'язку;
- 6) з корисливих мотивів чи по найму;
- 7) з хуліганських мотивів;
- 8) з мотивів расової, національної, релігійної ворожнечі чи різниці, політичної чи ідеологічної ворожнечі, а рівно з мотивів ворожнечі якої-небудь соціальної групи.;
- 9) групою осіб;
- 10) загальнонебезпечним способом, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років [168].

Деякі з цих пунктів утворюють склади інших злочинів в КК України. Це зумовлено тим, що безпосереднім об'єктом таких суспільно небезпечних діянь виступає не тілесна недоторканість. Наприклад, заподіяння тілесних ушкоджень по відношенню до особи чи його близьких у зв'язку зі здійсненням ним службової діяльності чи виконанням громадського обов'язку порушують суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність відповідних органів влади, громадських організацій, їх авторитет. Тому, подібні злочини, охоплюються не ст. 121 КК України, а відповідними частинами ст. ст. 345, 346, 350, 377, 398 КК України тощо.

В той же час, за принципом ст. 2 ст. 147 КК України побудована ч. 2 ст. 115 КК України, що демонструє нам певну непослідовність законодавця.

Згідно п. 6 ст. 67 КК України вчинення злочину щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо малолітньої дитини або у присутності дитини визнаються обставинами, які обтяжують покарання [95].

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 147 КК РБ вказане діяння є кваліфікуючим, а отже за нього передбачене більш тяжке, ніж в ч. 1 цієї статті покарання. Безперечно, заподіяння вказаній групі потерпілих, які об'єктивно мають менше можливостей для самозахисту та потребують підвищеної уваги з боку суспільства, несе підвищений ступінь небезпеки. Думається, подібне рішення по включенню зазначеної категорії до ч. 2 ст. 121 КК України є цікавим. В той же час, слід зазначити, що переривання вагітності – це злочин, передбачений ч. 1 ст. 121 КК України. Більше того, такий наслідок є ознакою тяжкого тілесного ушкодження, тому передбачення ч. 2 ст. 121 КК України в якості обтяжуючої обставини особливого потерпілого – вагітної жінки, виглядає абсурдним, адже суперечитиме ч. 1, а отже, така ідея є суперечливою.

Вдалим виглядає рішення законодавця Республіки Білорусь включити до ч. 2 ст. 121 КК України загальнонебезпечний (або як передбачає ч. 2 ст. 15 КК України – вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб) спосіб. Вважаємо слушним передбачити у ч. 2 ст. 121 КК України діяння у вигляді умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень способом, небезпечним для здоров'я багатьох людей, адже такий злочин несе підвищену небезпеку, що, в свою чергу, вимагає жорсткіших кримінально-правових заходів впливу на особу, яка його вчинила..

Ч. 3 ст. 147 КК РБ зазначає, що діяння, передбачене ч. 1 чи 2 цієї статті, вчинене повторно, чи особою, що раніше вчинила інший злочин, пов'язаний із умисним заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, або особою, що раніше скоїла вбивство (за виключенням злочинів, передбачених ст. 140-124 цього Кодексу), а рівно по відношенню до двох чи більше осіб, чи які спричинили за необережністю смерть потерпілого, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років [168].

Безсумнівно, страх отримати тюремне ув'язнення на строк до п'ятнадцяти років змусить осіб, які вже скоювали злочини у вигляді заподіяння тяжких тілесних ушкоджень чи умисне вбивство двічі задуматись, ніж спричинити іншій особі тяжке тілесне ушкодження. Встановлення більш тяжкого покарання для злочинця, який умисно наніс тяжкі тілесні ушкодження двом чи більше особам також викликає лише відчуття підтримки.

На сьогоднішній день, ч. 2 ст. 121 КК України передбачає покарання за умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого у вигляді позбавлення волі на строк від семи до десяти років. Вважаємо, враховуючи той факт, що життя людини – найвища соціальна цінність, слухним є передбачити за нього покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років та включити до ч. 3 ст. 121 КК України.

Думається, врахування досвіду РБ в ч. 3 ст. 147 КК цієї країни є необхідним, тому пропонуємо передбачити відповідну частину у ст. 121 КК України. Крім того, можливо, враховуючи виняткову суспільну небезпечність наслідків у вигляді смерті внаслідок отримання тяжких тілесних ушкоджень, доцільно передбачити цей склад злочину в ч. 3 ст. 121 КК України.

Ст. 117 глави XX «Злочини проти здоров'я» КК Грузії має назву «Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю». Ч. 1 передбачає:

«1. Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, тобто тілесне ушкодження, небезпечне для життя чи таке, що призвело до втрати зору, слуху, мови чи якого-небудь органу або втрати його функцій, психічного захворювання, переривання вагітності, непоправного знівечення обличчя чи іншого ушкодження здоров'я, небезпечного для життя і поєданого зі стійкою втратою загальної працездатності не менше ніж на одну третину чи із завчасно повною втратою професійної працездатності, –

карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років» [165].

Означена норма за своїм змістом нагадує ч. 1 ст. 121 КК України та ч. 3 ст. 147 КК РБ. Втім, на відміну від КК РБ санкція є безальтернативною, проте м'якшою, ніж в КК України.

Ч. 2 ст. 117 КК Грузії закріплює: «Те саме діяння, що спричинило смерть, – карається позбавленням волі на строк від чотирьох до шести років» [165].

Переконані, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть – один з найбільш тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи, а тому, верхня межа покарання (до шести років) виглядає занадто м'якою.

Ч. 3 цієї статті передбачає: «Заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, вчинене:

а) у зв'язку зі здійсненням потерпілим чи його близькими родичами службової діяльності чи виконанням громадського обов'язку;

- б) у зв'язку з захопленням в якості заручника;
- в) способом, який умисно створює небезпеку життю чи здоров'ю інших людей;
- г) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, – карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років» [165].

Перші три обставини передбачені і в КК РБ. Що стосується четвертої – з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, вона не є новою для КК України. Наприклад, така обставина передбачена у п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України [95].

Думається, не включення такої кваліфікуючої мети до ч. 2 ст. 121 КК України виглядає як недолік, який необхідно виправити, адже вона свідчить про стійкий асоціальний шлях злочинця, з якого він не має наміру сходити.

Ч. 4 зазначає: «Передбачене ч. 3 цієї статті діяння, що спричинило смерть, – карається позбавленням волі на строк від шести до восьми років» [165].

На нашу думку, достатньо було б обмежитись однією частиною статті, в якій було б встановлено кримінальну відповідальність за умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що призвели до смерті та задати певний часовий діапазон покарання (як в КК України та РБ). Запропонований же підхід хоча і виглядає більш конкретизованим, однак, в той же час, не виправдано значно розширює обсяг статті, робить її більш складною для сприйняття.

Ч. 5 та 6 передбачають: «Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, вчинене:

- а) по відношенню до жінки, яка знаходиться в стані вагітності;
- б) по відношенню до неповнолітнього чи особи, яка перебуває у безпорадному стані;
- в) з хуліганських мотивів;
- г) внаслідок расової, релігійної, національної чи етнічної нетерпимості;
- д) групою осіб, -

карається позбавленням волі на строк від семи до дев'яти років.

6. Передбачене ч. 5 цієї ст. діяння, що спричинило смерть, – карається позбавленням волі на строк до восьми років» [165].

Відмітимо той факт, що законодавець Грузії розподілив обтяжуючі обставини за ступенем тяжкості, що втілюється у розміщенні їх в різні частини статті. Таким чином, наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження вчинене способом, який умисно створює небезпеку життю чи здоров'ю інших людей вважається менш суспільно небезпечним, ніж вчинення його групою осіб.

Безперечно, така позиція має право на існування, однак подібний розподіл виглядає, на нашу думку, дискусійним та неоднозначним.

Ч. 7 та 8 ст. 117 КК Грузії встановлюють: «Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, вчинене:

- а) по відношенню до двох чи більше осіб;

- б) з особливою жорстокістю;
- в) з корисливих мотивів чи по найму;
- г) з метою пересадки чи використання іншим чином органів, частин органів чи тканин тіла потерпілого;
- д) неодноразово (за виключенням вбивств, передбачених ст. 110–114 цього Кодексу);
- е) особами, які раніше вчиняли вбивства, передбачені ст. 108 чи 109 цього Кодексу, -

карається позбавленням волі на строк від дев'яти до дванадцяти років.

8. Передбачене ч. 7 цієї статті діяння, що спричинило смерть, -

карається позбавленням волі на строк від десяти до тринадцяти років».

З наведеного випливає, що ст. 117 КК Грузії майже повністю схожа на ст. 147 КК РБ, однак є дещо розширеною. Необхідність такої об'ємності норми викликає певні дискусії, хоча деякі доповнення (як, наприклад, передбачення кваліфікуючою обставиною умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення) є доволі слушними.

Подібною зі ст. 117 КК Грузії та ст. 147 РБ є ст. 151 Республіки Молдова, що складається з 3 ч. Перша частина не містить кваліфікуючих обставин та передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років. Друга – містить перелік обтяжуючих обставин, за які передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років, а третя – позбавлення волі на строк від 12 до 15 років за діяння, передбачене якоюсь із перших двох частин, що спричинило смерть потерпілого [170].

Підкреслимо, що передбачене ч. 2 ст. 151 КК Республіки Молдова діяння у вигляді умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження з корисливих мотивів не міститься в ст. 121 КК України. Подібні мотиви передбачені як обтяжуючі обставини за скоєння умисного вбивства в КК України, однак при вчиненні умисного тяжкого тілесного ушкодження вони відсутні, так як або охоплюються відповідною ст. КК (наприклад, при вчиненні розбою), або не мають значення при кваліфікації.

Ст. 112 КК Республіки Вірменія має назву «Умисне завдання тяжкої шкоди здоров'ю» та складається з двох частин. В цілому стаття досить схожа на наведені норми пострадянських країн. Ч. 1 також містить перелік ушкоджень та наслідків, які включені до «тяжкої шкоди здоров'ю». Особливістю даної норми є віднесення до такої шкоди захворювання наркоманією чи токсикоманією. Ця норма передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до семи років [167].

В КК України незаконне введення будь-яким способом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в організм іншої особи проти її

волі, якщо такі дії призвели до наркотичної залежності потерпілого або якщо вони заподіяли середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому – окремий склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 314 КК України [95]. Кримінально караним є і схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, тому впровадження подібної норми в ч. 1 ст. 121 КК України виглядає недоречним.

Ч. 2 ст. 112 КК Республіки Вірменія містить список кваліфікуючих обставин, яких усього 14. Майже всі вони передбачені в КК, які ми розглянули вище. За дані злочини встановлено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років. П. 11 ч. 2 ст. 112 КК Республіки Вірменія передбачає кримінальну відповідальність за умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, пов'язане зі згвалтуванням чи насильницькими діями сексуального характеру [167].

Впровадження такої норми до ст. 121 КК України також вбачається не доцільним, адже за законодавством України таке діяння охоплюється ст. 152 КК України «Згвалтування» (якщо тяжке тілесне ушкодження визнане тяжким лише за ознакою небезпечності для життя на момент його заподіяння) [134] або кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених ст. 121 та 152 КК України.

Ст. 126 КК Азербайджанської Республіки складається з 3 частин. Перша з них майже дублює ч. 1 ст. 112 КК Республіки Вірменія та передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років. Друга частина містить п'ять кваліфікуючих ознак, які вже розглядалися нами в рамках досліджень КК зарубіжних країн. За вчинення таких діянь передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести до одинадцяти років [164].

Ч. 3 т. 126 КК Азербайджанської Республіки закріплює покарання у вигляді позбавлення волі на строк від дев'яти до дванадцяти років за діяння, передбачене ч. 1 та 2 цієї статті, що спричинило смерть потерпілого [164].

Як ми бачимо, максимальне покарання за таке діяння є більш суворим, ніж в КК України, що, знову ж таки, наводить на думку щодо необхідності перегляду відповідної норми КК України. Також зауважимо, що на відміну від КК Грузії, законодавець Азербайджанської Республіки не став передбачати такі наслідки після кожної частини статті, а об'єднав їх в єдину частину. Такий крок виглядає більш доречним та дозволяє скоротити обсяг норми.

Відповідно до ч. 1 ст. 118 «Нанесення тяжкої шкоди здоров'ю» Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки, завдання шкоди здоров'ю, що призвело до:

- 1) небезпеки для життя;
- 2) розладу здоров'я, який тривав не менше чотирьох місяців чи пов'язаного з частковою працездатністю чи відсутністю працездатності;
- 3) тяжкого психічного розладу;

- 4) переривання вагітності;
- 5) невиліковного ушкодження, що суттєво спотворило обличчя;
- 6) втрати органу чи втрати органом його функцій;
- 7) смерті, – карається тюремним ув'язненням на строк від чотирьох до дванадцяти років [126].

З наведеного можна зробити висновок, що Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки містить певні відмінності в частині розуміння поняття «тяжка шкода здоров'ю» (в частині встановлення розладу здоров'я на строк не менше чотирьох місяців), але в цілому досить схожий на норми КК інших пост-радянських країн.

Ч. 2 та 3 ст. 117 цього нормативно-правового акту закріплюють:

«2. Діяння, передбачене вказаною статтею, вчинене юридичною особою, – карається грошовим стягненням.

3. Суд на підставі положень ст. 83² цього Кодексу, може застосувати за злочин, передбачений даною статтею, розширену конфіскацію майна, отриманого внаслідок злочину» [126].

Окреслені норми є нетиповими для більшості країн колишнього СРСР, адже передбачають покарання для юридичної особи. Таким чином, вказаний злочин за законодавством Естонської Республіки може бути вчинений суб'єктом злочину – юридичною особою. Як зазначалося в підрозділі 2.3, на даний момент часу суб'єктом злочину за КК України може бути виключно фізична особа, хоча на сьогоднішній день все більшої популярності набирає ідея визнання ним і юридичної особи. Більше того, для цього робляться певні послідовні кроки.

Думається, на даний момент не має необхідності розглядати подібний досвід в контексті кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень, доки не відбудуться названі зміни у законодавстві.

Ст. 156 КК Республіки Польща складається з трьох параграфів. § 1 встановлює: «Хто наносить серйозної шкоди здоров'ю у вигляді:

1. Позбавлення людини зору, слуху, мови, репродуктивної функції;
2. Іншого тяжкого каліцтва, серйозної невиліковної чи тривалої хвороби, що реально загрожує життю, хронічного психічного захворювання, постійної повної або значної професійної непрацездатності або постійного, вагомого спотворення чи деформації тіла, – карається позбавленням волі на строк від трьох місяців до десяти років» [196].

На відміну від ст. 121 КК України, законодавець Республіки Польща встановив більш жорстке максимальне покарання за умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень – 10 років позбавлення волі. В той же час мінімальне покарання за подібне діяння становить всього один рік позбавлення волі (тоді

як в нашій державі – 5 років). На нашу думку, такий широкий діапазон тривалості покарання за одне і те ж саме діяння є не досить вдалим, адже може сприяти поширенню суб'єктивних рішень під час розгляду справи у суді.

§ 2 вказує, що якщо злочинець діє неумисно, то він карається позбавленням волі на строк до трьох років [196].

Зміст вказаного параграфу свідчить про те, що ст. 156 КК Польщі поєднує дві форми вини: умисну та необережну. Цілком справедливо, що в разі наявності неумисної форми вини особа карається менш жорстко. Законодавець Республіки Польща під час побудови статей, що передбачають кримінальну відповідальність за заподіяння однорідних за тяжкістю тілесних ушкоджень керувався принципом поєднання двох різних форм вини на підставі спільних наслідків, тоді як у КК України діяння у вигляді заподіяння однорідних за тяжкістю тілесних ушкоджень становлять різні склади злочинів залежно від форми вини.

На нашу думку, польський досвід виглядає більш зручним, дозволяє скоротити кількість статей. Не дивлячись на це переконані, що перебудова за таким принципом КК України є недоречною, адже, по-перше, вона призведе до плутанини під час кваліфікації суспільно небезпечних діянь, а, по-друге, така перебудова, скоріше за все, вимагатиме розроблення нового КК. Вбачаємо, що реалізація такої ідеї у нашій державі, принаймні на сьогоднішній день, неможлива через переважання в ній негативних наслідків над позитивними.

§ 3 ст. 156 КК Республіки Польща передбачає кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від 2 до 12 років за діяння, передбачене в § 1 цієї статті, якщо воно призвело до смерті людини [196].

Думається, позбавлення волі є цілком адекватним покаранням за подібний злочин, утім діапазон тривалості такого покарання здається занадто широким.

Відповідно до ст. 150 КК Королівства Іспанія, той, хто завдав іншій особі будь-яким способом тілесні ушкодження, що призвели до втрати чи ушкодження суттєво важливого органу чи кінцівки, чи органа відчуттів, до імпотенції, безпліддя, серйозного спотворення, психічної чи фізичної хвороби, – карається позбавленням волі на строк від шести до дванадцяти років [195].

Дана норма суттєво відрізняється від ст. 121 КК України, адже, по-перше, не містить обтяжуючих обставин, а, по-друге, як і розглянута вище стаття КК Республіки Польща має доволі широкий часовий діапазон покарання. Ці зауваження пов'язані між собою, більше того, першим зауваженням можна пояснити друге. Саме за наявності тих чи інших обставин (або відсутності) суд призначає покарання конкретній особі за конкретний злочин. Не дивлячись на це вважаємо, що подібна конструкція є менш юридично довершеною, ніж, наприклад, ст. 121 КК України.

Ст. 150 КК Королівства Іспанія передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до шести років за завдання особі тілесних ушкоджень, що призвели до втрати чи ушкодження несуттєво важливого органу чи кінцівки, чи каліцтва, карається позбавленням волі на строк від трьох до шести років [195].

Дані ушкодження можна віднести до тяжких, однак, в той же час, вони є менш небезпечними ніж ті, що закріплені у попередній нормі. Таким чином в цій державі наявний дещо інший поділ ушкоджень залежно від ступеня тяжкості. Таку концепцію жодним чином не потрібно розглядати як невдалу, скоріше альтернативну. Хоча, можливо, за подібне діяння варто було б передбачити більш тривале максимальне покарання.

Що стосується середньої тяжкості тілесних ушкоджень, в КК Киргизької Республіки ст. 139 «Заподіяння менш тяжкої шкоди здоров'ю» складається з трьох частин. В ч. 1 зазначено, що заподіяння шкоди здоров'ю, не небезпечної для життя і такої, що не спричинила наслідків, передбачених ст. 138 КК («Заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю» – прим.), але такої, що викликала тривалий розлад здоров'я чи значну стійку втрату загальної працездатності менш ніж на одну третину,-

карається виправними роботами IV категорії чи штрафом V категорії, позбавленням волі першої категорії [166].

Отже, середньої тяжкості тілесні ушкодження названі «менш тяжкою шкодою здоров'ю». Подібна практика назви тілесних ушкоджень «менш тяжкими» не є чужою для українського законодавства, адже до КК 1960 року в нашій державі так називали середньої тяжкості тілесні ушкодження. Не дивлячись на це, ми підтримуємо сучасну назву, що міститься в КК України, адже вона є більш конкретизованою та юридично довершеною.

Різниця ч. 1 ст. 139 КК Киргизької Республіки від ч. 1 ст. 122 КК України полягає у видах покарань. Замість обмеження волі в цій країні передбачений штраф, інші ж види покарань є ідентичними. На нашу думку, враховуючи ступінь тяжкості цього діяння, подібне покарання виглядає як відкуп, тому включення його у ч. 1 ст. 122 КК України є недоречним.

Ч. 2 ст. 139 КК Киргизької Республіки встановлює:

«Те саме діяння, вчинене:

- 1) відносно двох чи більше осіб;
- 2) відносно особи, що завчасно для винного знаходилася в безпорадному стані;
- 3) групою осіб чи групою осіб за попередньою змовою;
- 4) з особливою жорстокістю, –

Карається штрафом VI категорії чи позбавленням волі II категорії зі штрафом II категорії» [166].

Такі обтяжуючі обставини ми неодноразово зустрічали в КК зарубіжних країн в частині встановлення кримінальної відповідальності за умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень. Очевидно, що внесення до ч. 2 ст. 122 КК України кваліфікуючих обставин: «відносно двох чи більше осіб», «з особливою жорстокістю» (або, як зазначено в ч. 2 ст. 121 КК України «способом, що має характер особливого мучення») та «вчинене групою осіб» було б цілком виправданим кроком. Крім того, першу обставину можна включити і до ч. 2 ст. 121 КК України.

Знову ж таки, зазначимо, що передбачення самостійного покарання у вигляді штрафу за наведене діяння виглядає не зовсім співрозмірним зі ступенем шкоди, якої завдав потерпілому суб'єкт злочину.

Ч. 3 ст. 139 КК Киргизької Республіки передбачає кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі III категорії зі штрафом III категорії за те саме діяння, вчинене:

- 1) відносно особи чи його близьких у зв'язку з виконанням цією особою службової, професійної діяльності чи виконанням громадського обов'язку;
- 2) при сукупності двох чи більше обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 і п. 1 цієї частини даної статті [166].

Перший пункт ми вже розглядали в рамках умисного тяжкого тілесного ушкодження. Що ж стосується другого пункту, без сумніву, подібне діяння несе не тільки високу суспільну небезпеку, але і демонструє винятковий антисоціальний настрій суб'єкта злочину, тому, на нашу думку, запровадження подібних норм в ст. ст. 121 та 122 КК України виглядає доволі непоганою, хоча і дискусійною, ідеєю.

Ст. 108 КК Республіки Туркменістан «Умисне завдання шкоди здоров'ю середньої тяжкості» закріплює:

«1. Умисне заподіяння тілесного ушкодження чи іншої шкоди здоров'ю, не небезпечної для життя і такої, що не спричинила наслідків, передбачених ст. 107 цього Кодексу, але такої, що викликала довготривалий розлад здоров'я чи значну стійку втрату загальної працездатності менш ніж на одну третину, – карається виправними роботами на строк до двох років чи позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Те саме діяння, якщо воно вчинене:

- а) відносно жінки, яка завідомо для винного знаходилася в стані вагітності;
- б) відносно двох чи більше осіб;
- в) відносно особи чи її близьких у зв'язку з виконанням цією особою свого службового чи громадського обов'язку;
- г) двома чи більше особами без попередньої змови чи групою осіб за попередньою змовою;
- д) способом, що носить характер мучення чи катування;

е) з хуліганських мотивів;

ж) на ґрунті соціальної, національної, расової чи релігійної ненависті чи ворожнечі»

з) повторно, –

карається позбавленням волі на строк до п'яти років» [148].

Згадана норма також є типовою для країн пострадянського простору. В частині покарань вона майже повністю збіжна зі ст. 122 КК України (тільки за ч. 1 ст. 122 КК України передбачено також покарання у вигляді обмеження волі). Також наголосимо, що шкода здоров'ю має назву «середньої тяжкості», як і в КК України. В той же час майже всі країни колишнього СРСР окреслюють діяння не як тілесне ушкодження, а як «шкода здоров'ю», що, виходячи з диспозиції ч. 1 ст. 108 КК Республіки Туркменістан, є більш ширшим поняттям.

На нашу думку, наявність подібної різниці не свідчить про недолік у вітчизняному законодавстві. Це можна скоріше пояснити різницею в понятійних апаратах різних країн та побудовою КК. Нагадаємо, що визначення тілесного ушкодження міститься у Правилах.

Ст. 105 КК Республіки Узбекистан має назву «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» та складається з двох частин. Перша частина змістовно нагадує ч. 1 ст. 122 КК України та передбачає кримінальну відповідальність за цей злочин у вигляді обов'язкових громадських робіт до 360 годин чи виправних робіт до трьох років, чи обмеженням волі від одного до трьох років, чи позбавленням волі на строк до трьох років [172].

Слід підкреслити, що покарання, передбачені ч. 1 ст. 105 КК Республіки Узбекистан та ч. 1 ст. 122 КК України майже ідентичні, однак у КК першої країни на одне покарання (громадські роботи) більше.

Ч. 2 ст. 105 КК Республіки Узбекистан містить 11 обтяжуючих обставин, серед яких виділяються дві: умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, заподіяне в ході масових безладів та вчинене небезпечним рецидивістом [172].

Ідея встановлення більш тяжкого покарання для спеціального суб'єкта злочину – рецидивіста за умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження виглядає слушною, адже подібна поведінка такої особи свідчить про її небажання виправитись та навіть певний нігілізм до загальноприйнятих правил поведінки, а, можливо, і до суспільства в цілому.

Необхідність же передбачення такого покарання для суб'єкта злочину, який діє в умовах особливої обстановки – наявності масових безладів можна пояснити тим, що подібні дії більше розпалюють і так складну ситуацію, загострюють її. Крім того, в разі якщо особа діє не з хуліганських мотивів, а, наприклад, з метою завдати тілесні ушкодження конкретній особі через певні під-

стави, основним безпосереднім об'єктом злочину виступатимуть саме суспільні відносини, що забезпечують охорону тілесної недоторканості людини.

Під час масових заворушень людина часто діє за допомогою «колективного розуму». Таку ситуацію зазвичай називають «ефектом натовпу». Звичайно, умисне завдання особі в такій обстановці тілесних ушкоджень може стати тім сірником, що запалить натовп, підштовхне його до подальших незаконних дій, а отже, даний злочин несе підвищену небезпеку та справедливо заслуговує на передбачення за нього більш суворого покарання.

В КК Республіки Таджикистан кримінальна відповідальність за умисне заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень передбачена ст. 111 «Умисне заподіяння шкоди здоров'ю середньої тяжкості», яка складається з двох частин. Дані частини схожі на ті, які ми розглядали раніше. На їх фоні виділяється п. «е» ч. 2 ст. 111, який встановлює покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років за умисну середньої тяжкості шкоду здоров'ю, завдану на ґрунті національної, расової, релігійної, місницької ненависті чи ворожнечі, або помсти [171].

В згаданому переліку виділяється «місницька ненависть чи ворожнеча». Відповідно до «Академічного тлумачного словника української мови» термін «місництво» має наступні значення:

1. іст. У давній Русі — порядок заміщення державних посад боярами в залежності від знатності роду, його походження й службового становища предків.

2. Додержання вузькомісцевих інтересів на шкоду загальній справі, справі держави [108].

У зв'язку з цим, в контексті п. «е» ч. 2 ст. 111 під «місництвом» можна розуміти як класову чи родову приналежність, через яку виникає ворожнеча, так і зштовхування інтересів осіб, що проживають в певній місцевості.

Як наголошують С.В. Борисов та А.В. Жеребченко, зміст і обсяг поняття «місницький» не володіють достатньою для законодавчих норм чіткістю і однозначністю розуміння, що не кращим чином може відобразитись на тлумаченні і подальшому застосуванні цієї норми [11, с. 98].

Погоджуємося із указаною позицією та вважаємо, що внесення подібної норми до КК України є не актуальним.

Перейдімо до розгляду умисного легкого тілесного ушкодження. В КК РБ кримінальна відповідальність за умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження зафіксована в ст. 153 «Умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження», в якій значиться, що умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, тобто ушкодження, що призвело до короткострокового розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, — карається громадськими роботами або штрафом, або виправними роботами на строк до одного року чи арештом [168].

Викладене дає змогу дійти висновку, що в РБ передбачена кримінальна відповідальність лише в разі, якщо легке тілесне ушкодження спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності. Названа норма нагадує ч. 2 ст. 125 КК України.

Покарання, передбачені в ст. 153 КК РБ майже ідентичні з тими, що вказані в ч. 2 ст. 125 КК України (за виключенням закріплення у вітчизняному законодавстві можливої санкції у вигляді обмеження волі). В той же час відзначмо, що в ст. 153 КК РБ відсутні межі покарань (окрім виправних робіт). Так, не встановлено розміру штрафу, мінімальної та максимальної тривалості громадських та виправних робіт, арешту, що, беззаперечно, є значним законодавчим недоліком, який, в певних випадках, може дозволити судовій гілці влади маніпулювати законом.

Ст. 120 КК Грузії «Умисне заподіяння легкої шкоди здоров'ю» декларує:

«Умисне заподіяння легкої шкоди здоров'ю, що призвело до його короткострокового розладу чи незначної або нестійкої втрати загальної працездатності, - карається штрафом чи виправними роботами на строк до шести місяців, чи позбавленням волі на строк до одного року» [165].

На відміну від подібної норми КК РБ, в КК Грузії зазначаються верхні межі санкцій (окрім штрафу), що свідчить про більш вдале, з юридичної точки зору, формулювання ст. 120 останнього законодавчого акту.

Практично дублює назву і диспозицію ст. 120 КК Грузії ст. 117 КК Республіки Вірменія. За цей злочин встановлено покарання у вигляді штрафу в розмірі від п'ятдесятикратного до вісімдесятикратного розміру мінімальної заробітної плати або виправних робіт на строк не більше одного року, або арешту на строк не більше двох років [167].

Кримінальна відповідальність за умисне заподіяння легких тілесних ушкоджень передбачена не в усіх країнах. Наприклад, у Республіці Казахстан ст. 108 мала назву «Умисне заподіяння легкої шкоди здоров'ю». Диспозиція повторювала назву статті, а санкція передбачала штраф у розмірі до двохсот місячних розрахункових показників або виправні роботи у тому ж розмірі, або залучення до громадських робіт на строк до ста вісімдесяти годин, або арешт на строк до шістдесяти діб [169]. Однак, ця норма була виключена зі змісту КК відповідно до Закону Республіки Казахстан від 03.07.2017 № 84-VI «Про внесення змін і доповнень в деякі законодавчі акти Республіки Казахстан з питань удосконалення правоохоронної системи» [47].

Безсумнівно, умисне заподіяння легких тілесних ушкоджень є одним з найменш небезпечних діянь серед групи злочинів у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень, тому розгляд його, наприклад, в якості адміністративного правопорушення – допустимий. Втім, все ж таки вважаємо, що враховуючи виняткову важливість життя та здоров'я людини, які є найвищими соціальними

цінностями, більш правильно встановлювати за нього саме кримінальну відповідальність.

Ст. 129 КК Азербайджанської Республіки «Умисне заподіяння тяжкої чи менш тяжкої шкоди здоров'ю в стані сильного душевного хвилювання, який раптово виник», як і ст. 123 КК України, передбачає обов'язкову наявність особливого емоційного стану у суб'єкта злочину. Вказана стаття складається з двох частин. Ч. 1 закріплює:

«Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, який раптово виник (афекту) внаслідок насильства, тяжкої образи з боку потерпілого чи інших протиправних чи аморальних дій (бездіяльності) потерпілого або довготривалої психотравматичної ситуації, що виникла у зв'язку з систематичною протиправною чи аморальною поведінкою потерпілого, -

карається штрафом у розмірі від 1500 до 2500 манатів або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до двох років» [164].

Заслуговує на увагу положення означеної статті про те, що стан сильного душевного хвилювання може бути викликаний внаслідок довготривалої психотравматичної ситуації, що виникла у зв'язку з систематичною протиправною чи аморальною поведінкою потерпілого. Дана норма підкреслює, що такі діяння потерпілого, навіть в разі своєї помірності в ступені тяжкості, але внаслідок систематичності, можуть викликати у суб'єкта злочину стан сильного душевного хвилювання.

Вважаємо, подібний припис в цілому поглинається словами «викликаний насильством, тяжкою образою з боку потерпілого або іншими протиправними або аморальними діями (бездіяльністю)», тому він носить радше допоміжну роль.

З набуттям чинності 11 січня 2019 року Закону України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [137] схожий припис щодо «системного характеру жорстокого поводження, або такого, що принижує честь і гідність особи» з боку потерпілого з'явився і в ст. 123 КК України.

Ч. 2 ст. 129 КК Азербайджанської Республіки передбачає:

«Умисне заподіяння менш тяжкої шкоди здоров'ю, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, який раптово виник (афекту) внаслідок насильства, тяжкої образи з боку потерпілого чи інших протиправних чи аморальних дій (бездіяльності) потерпілого або довготривалої психотравматичної ситуації, що виникла у зв'язку з систематичною протиправною чи аморальною поведінкою потерпілого, -

карається штрафом у розмірі від 1000 до 1500 манатів або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до одного року» [164].

Отже, на відміну від ст. 123 КК України, ст. 129 КК Азербайджанської Республіки складається з двох частин: перша встановлює кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання, а друга – за умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання.

Думається, ідея розподілу цих діянь на різні частини статті залежно від наслідків виглядає доволі цікавою, однак, в той же час, покарання, висвітлені в ч. 1 та ч. 2 ст. 129 КК Азербайджанської Республіки є доволі близькими, що руйнує весь сенс такого підходу.

В КК Киргизької Республіки передбачена кримінальна відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень в стані афекту тільки в разі, якщо ці ушкодження виявилися тяжкими. Так, Ст. 141 КК цієї країни «Заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю в стані афекту» майже повністю дублює диспозицію ч. 1 ст. 129 КК Азербайджанської Республіки, а її санкція містить покарання у вигляді штрафу V категорії чи позбавлення волі I категорії [166].

На нашу думку, протиправне діяння з боку потерпілого суттєво пом'якшує вину суб'єкта злочину, однак декриміналізація умисного заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень в стані афекту, що виник раптово через протиправні діяння потерпілого, враховуючи ступінь суспільної небезпеки та доволі серйозні наслідки є необґрунтованим, принаймні для нашої держави.

Ст. 114 КК Республіки Таджикистан «Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю при перевищенні меж необхідної оборони» визначає покарання у вигляді штрафу від 200 до 500 показників для розрахунків, виправних робіт на строк до двох років чи позбавлення волі на той самий строк, а ст. 115 «Умисне заподіяння тяжкої чи середньої тяжкості шкоди здоров'ю під час перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила злочин» – у вигляді обов'язкових робіт на строк до 140 годин чи штрафу в розмірі до 200 показників для розрахунків, чи виправних робіт на строк до двох років – в разі, якщо завдано тяжкої шкоди, та покарання у вигляді обмеження волі на строк до двох років чи позбавлення волі на той самий строк – якщо завдано середньої тяжкості шкоди [171].

Враховуючи певну подібність за ступенем суспільної небезпеки, а також той факт, що санкція ст. 114 та ст. 115 досить схожі, думається, доцільним є об'єднання вказаних статей в єдину, як це зроблено в ст. 124 КК України.

Що стосується можливості встановлення кримінальної відповідальності в нашій державі за умисне заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, допускаємо,

що така ідея може викликати гострі спори. З одного боку, подібне діяння, точніше його наслідки, є доволі небезпечними, а з іншого – не можна при цьому не враховувати особу потерпілого від цього злочину та факт того, що особа намагається затримати злочинця, який не тільки вчинив суспільно небезпечне діяння, але і намагається уникнути відповідальності.

Цікавою в цьому контексті виглядає ст. 110 КК Туркменістану «Умисне завдання тяжкої чи середньої тяжкості шкоди здоров'ю під час перевищення меж необхідної оборони чи затримання особи, яка вчинила злочин»:

1. Умисне завдання тяжкої чи середньої тяжкості шкоди здоров'ю в разі перевищення меж необхідної оборони, -

карається виправними роботами на строк до одного року чи позбавленням волі на строк до одного року.

2. Умисне завдання тяжкої чи середньої тяжкості шкоди здоров'ю особи, яка вчинила злочин, під час перевищення заходів, необхідних для її затримання, -

карається виправними роботами на строк до двох років чи позбавленням волі на строк до двох років» [148].

Законодавець згаданої країни не тільки поєднав два різні злочини в одну статтю, але і встановив кримінальну відповідальність за будь-яке з цих діянь, якщо воно призвело до середньої тяжкості тілесних ушкоджень.

На нашу думку, подібна ідея є досить цікавою і, можливо, згодом подібні корективи будуть внесені в ст. 124 КК України, однак, враховуючи особливості обстановки, що присутня у цих злочинах, ми, все ж таки, віддаємо перевагу нинішньому підходу, який втілюється в діючій редакції КК – особа притягується до кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень за перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця тільки якщо ці ушкодження віднесені до тяжких.

Ст. 131 КК Латвійської Республіки має назву «Тілесне ушкодження, завдане через необережність». В ній задекларовано, що необережне заподіяння тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження – карається тимчасовим обмеженням волі, примусовими роботами або штрафом [198].

Таким чином, у Латвійській Республіці передбачена кримінальна відповідальність за необережне заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Як і в нашій державі, в цій країні не є кримінально карним необережне заподіяння легких тілесних ушкоджень.

Дещо інший підхід в Литовській Республіці. Там необережне заподіяння тяжких та середньої тяжкості тілесних ушкоджень розподіляється на два окремих склади злочинів. Так, ст. 137 має назву «Заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю» та складається з чотирьох частин.

Відповідно до ч. 1 цієї статті той, хто скалічив людину, або завдав тяжкої шкоди її здоров'ю через необережність – карається арештом або позбавленням волі на строк до трьох років [197].

Дана санкція є більш жорсткою ніж у ст. 128 КК України. В той же час, зважаючи на ступінь суспільної небезпеки указанного діяння, вважаємо її цілком справедливою.

Згідно ч. 2 ст. 137 КК Литовської Республіки, той, хто через необережність тяжко скалічив двох чи більше осіб або завдав тяжкої шкоди їх здоров'ю – карається позбавленням волі на строк до п'яти років [197].

Безумовно, ідея встановлення в якості обтяжуючої обставини наявність двох чи більше осіб є доволі цікавою. Нею широко користуються такі країни, як Республіка Білорусь Грузія, Киргизька Республіка, Республіка Туркменістан тощо.

Згідно ч. 3 ст. 137 КК Литовської Республіки, діяння, вказане у ч. 1 або 2 названої статті, яке було вчинене внаслідок порушення спеціальних правил «безпечної поведінки», встановленої законом – карається позбавленням волі на строк до семи років [197].

Дана норма поширюється на осіб, які порушили техніку безпеки. В КК України такі діяння становлять окремі склади злочинів, більшість з яких включені до розділу Х КК України «Злочини проти безпеки виробництва».

Ч. 4 закріплює, що юридична особа також несе відповідальність за поведінку, передбачену ч. 3 цієї статті [197].

Визнання суб'єктом злочину юридичної особи в злочинах у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень не є поодиноким в країнах пострадянського простору. Як вже було зауважено вище, подібні норми, наприклад, притаманні Пенітенціарному кодексу Естонської Республіки.

Ст. 139 КК Литовської Республіки «Заподіяння шкоди здоров'ю невеликої тяжкості через необережність» закріплює:

«1. Той, хто через необережність завдав тілесне ушкодження людині, або шкоди його здоров'ю, що призвело до втрати невеликої частини професійної або загальної працездатності чи довготривалого розладу здоров'я, але такого, що не викликав наслідків, передбачених ч. 1 ст. 135 цього Кодексу, -

карається громадськими роботами чи штрафом, обмеженням волі або арештом, або позбавленням волі на строк до одного року.

2. Той, хто через необережність завдав тілесне ушкодження невеликої тяжкості двом чи більше особам, або завдав незначної шкоди їхньому здоров'ю, - карається арештом або позбавленням волі на строк до одного року» [197].

Додамо, що ч. 1 ст. 135 передбачає кримінальну відповідальність за заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю.

Проаналізувавши положення вказаного нормативно-правового акту можна дійти висновку, що ч. 1 ст. 139 є схожою на частину ст. 128 КК України в частині встановлення кримінальної відповідальності за заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень.

Досить цікавою є ідея передбачення в ст. 128 КК України обтяжуючі обставини у вигляді необережного заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом чи більше особам.

Оригінальним за своїм змістом є § 89 «Загроза тілесній цілісності» КК Австрійської Республіки, відповідно до якого той, хто умисно, через необережність (§ 6, п. 3), чи в разі необережності за обставин, зазначених у § 81, п. 2, створює небезпеку для життя, здоров'я чи фізичної безпеки іншої особи, карається позбавленням волі на строк до трьох місяців чи грошовим штрафом в розмірі до 180 денних окладів [194].

У п. 2 § 81 наведено, що такими обставинами є вживання суб'єктом злочину алкоголю чи інших одурманюючих речовин, через які він перебуває у стані сп'яніння, що не виключає осудності, хоча він передбачав чи міг передбачити, що буде займатися діяльністю, здійснення якої в такому стані пов'язане зі створенням небезпеки для життя, здоров'я чи фізичної безпеки іншої людини чи здатне збільшити таку небезпеку [194].

Звісно, подібний стан теоретично є небезпечним для оточуючих з огляду на виконання суб'єктом злочину певної діяльності, однак в КК України такі діяння можуть будуть розцінені в якості складів інших злочинів, а стан сп'яніння відповідно до ст. 67 КК України може бути визнаний обставиною, яка обтяжує покарання. Хоча в деяких випадках такий стан є обов'язковою ознакою складу злочину. Наприклад, для злочину передбаченого ст. 276¹ «Здійснення професійної діяльності членом екіпажу або обслуговування повітряного руху диспетчером управління повітряним рухом (диспетчером служби руху) у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних чи психотропних речовин».

Суттєво відрізняється підхід по визнанню тяжкості тілесних ушкоджень в Аргентинській Республіці. В цій країні види тілесних ушкоджень прямо зазначені в статтях КК. Відповідно ж до ст. 89 КК Аргентинської Республіки, карається позбавленням волі на строк від одного місяця до одного року особа, яка завдала іншій особі тілесних ушкоджень чи іншої шкоди здоров'ю, не передбачених в інших положеннях КК [193].

Фактично, вказаний нормативно-правовий акт розподіляє тілесні ушкодження на дві групи: ті, що прямо передбачені відповідною статтею КК та всі інші.

В КК Держави Ізраїль тілесні ушкодження поділяються на тяжкі тілесні ушкодження, за заподіяння яких особа карається тюремним ув'язненням на 7 років (ст. 333 КК Держави Ізраїль) та поранення (ст 334 КК Держави Ізраїль), за які винний карається тюремним ув'язненням на 3 роки [46].

Додамо, що в деяких випадках покарання можуть бути значно жорсткішими в разі наявності обтяжуючих обставин, які утворюють склади інших

злочинів, передбачених відповідними статтями КК, як, наприклад, в ст. 329 «Тілесне ушкодження з обтяжуючим наміром» [46].

Слід відмітити точність покарання, притаманну КК Держави Ізраїль, за якої строк покарання є чітко визначеним. На нашу думку, така ідея є дискусійною, тому що кожен окремий злочин є унікальним за своєю суттю, а отже, більш вдалим виглядає найбільш поширений підхід (в тому числі в нашій державі) по встановленню певного діапазону покарання (але цей діапазон має бути помірним).

З вищенаведеного можна зробити висновок про те, що КК України в частині встановлення кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень має ряд спільних рис з КК країн пострадянського простору, особливо в частині поділу тілесних ушкоджень на три види. Саме через наявність спільних рис з цими країнами можлива ефективна інтеграція деяких законодавчих положень до КК України.

Здійснений аналіз особливостей кваліфікації злочинів, передбачених ст. ст. 121-125, 128 КК України дає змогу дійти висновку, що ці суспільно небезпечні діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень містять свої унікальні ознаки та риси, що відмежовують їх від схожих злочинів та адміністративних правопорушень.

КК України в частині встановлення кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень має ряд спільних рис з КК країн пострадянського простору, особливо в частині поділу тілесних ушкоджень на три види. Саме через наявність спільних рис з цими країнами можлива ефективна інтеграція деяких законодавчих положень до КК України.

ВИСНОВКИ

У монографії наведене теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у вдосконаленні теоретичних положень кримінального права в частині відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень, напрацюванні можливих напрямів удосконалення ст.ст. 121–125, 128 КК України та відповідної правозастосовної практики, зокрема:

1. Проведення історико-правового аналізу витоків і сучасного стану кримінально-правового забезпечення охорони тілесної недоторканності людини дозволило вести мову про їх певні періоди:

- початковий (IX – XVI ст.ст.) – включає у себе зародження та розвиток перших норм, що встановлювали та регулювали кримінальну відповідальність за нанесення тілесних ушкоджень. Характеризується класовою нерівністю, жорсткими покараннями для нижчих верств населення та доволі лояльними для вищих. Спостерігається певна еволюція норм від «Руської правди» до Статутів ВКЛ. Період пов'язаний з існуванням Київської Русі та ВКЛ;

- інтенсивного розвитку та переосмислення (XVI – початок XX ст.) – характеризується переглядом з боку законодавця основоположних ідей в зазначеній сфері, які врешті-решт вилились в Уложення 1903 року, в якому людина розглядалася як особистість. Суттєво доопрацьовані поняття та види тілесних ушкоджень, уявлення про необхідну оборону, переосмислення системи покарань тощо;

- радянський (початок XX – кінець XXI ст.). Характеризується спрощенням норм, що існували в Російській імперії, виключенням багатьох положень, однак в той же час – їх лаконізмом, подальшою еволюцією системи покарань та уявлень про види тілесних ушкоджень;

- сучасний (кінець XX ст. – наш час). Характеризується перейманням радянського досвіду з частковою модернізацією норм під вимоги сучасності. Доопрацьовані положення у сфері відмежування тілесних ушкоджень.

2. Встановлено соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень шляхом відповідності таким підставам криміналізації суспільно небезпечних діянь, як: суспільна небезпечність; типовість та достатня розповсюдженість; наявність певної динаміки розповсюдження; потребує впливу кримінально-правовими заходами; система кримінальної юстиції в протидії з цими діяннями має відповідні можливості та матеріальні ресурси; позитивні наслідки їх криміналізації явно переважають негативні; на багатьох етапах розвитку це діяння було кримінально каранним, а така караність підтримується суспільством.

3. Визначено об'єкт складів злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень: видовим об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 121–125, 128 КК України, виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я

людини, а основним безпосереднім об'єктом – суспільні відносини, що забезпечують охорону тілесної недоторканості людини. Додатковим факультативним об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 121–125, 128 КК України, досить часто виступають суспільні відносини, що забезпечують охорону честі та гідності особи.

4. Охарактеризовано об'єктивну сторону складів злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень: обов'язковими елементами абсолютно всіх складів злочинів, передбачених ст.ст. 121–125, 128 КК України, є діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між ними. Доведено, що всі злочини у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень можуть бути вчинені тільки шляхом дії.

5. Проаналізовано ознаки суб'єкта злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень: суб'єктом злочинів у вигляді умисного заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ст.ст. 121–122 КК України) є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці 14 років; суб'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 123–125, 128 КК України, – фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці 16 років. Встановлено, що соціально-демографічна характеристика особи, яка вчинила злочин у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень, має такий вигляд – громадянин України чоловічої статі у віці від 30 до 50 років, працездатний, який на момент вчинення злочину ніде не працював і не навчався, має повну загальну середню освіту, раніше не судимий.

6. Розкрито суб'єктивну сторону складів злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень: суб'єктивна сторона злочинів, передбачених ст.ст. 121–125 КК України, характеризується виключно умисною формою вини (вид умислу – як прямий, так і непрямий умисел), а злочину у вигляді необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження – виключно необережною (вид необережності – як злочинна самовпевненість, так і недбалість).

7. Встановлено особливості кваліфікації злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень: ці суспільно небезпечні діяння у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень містять свої унікальні ознаки та риси, що відмежовують їх від схожих злочинів та адміністративних правопорушень, в першу чергу за такими ознаками, як наслідки, розмір і вид покарання за їх вчинення.

8. Досліджено зарубіжний досвід кримінально-правового забезпечення охорони тілесної недоторканості людини: КК України в частині встановлення кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень має ряд спільних рис з КК країн пострадянського простору, особливо в частині поділу тілесних ушкоджень на три види.

9. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства із кримінально-правової охорони тілесної недоторканості людини та відповідної правозастосовної практики:

Стаття 121. *Умисне тяжке тілесне ушкодження:*

1. Умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя, –

карається...

2. Умисне тяжке тілесне ушкодження:

1) вчинене способом, що має характер особливого мучення;
2) вчинене групою осіб;
3) з метою залякування потерпілого або інших осіб чи примусу до певних дій;

4) з мотивів расової, національної, релігійної нетерпимості або з мотивів статевої приналежності;

5) вчинене на замовлення;

6) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення;

7) вчинене способом, небезпечним для життя чи здоров'я багатьох осіб;

8) вчинене по відношенню двох чи більше осіб;

9) вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство або умисне тяжке тілесне ушкодження, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116–118 цього Кодексу, та тяжких тілесних ушкоджень, передбачених ст. 123 та ст. 124 цього Кодексу, –

карається...

3. Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене при сукупності двох чи більше обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2, або таке, що спричинило смерть потерпілого, –

карається...

Стаття 122. *Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження:*

1. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, тобто умисне ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у ст. 121 цього Кодексу, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності не менш як на одну третину, –

карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені:

1) з метою залякування потерпілого або інших осіб чи примусу до певних дій;

2) з мотивів расової, національної, релігійної нетерпимості або на ґрунті статевої приналежності;

3) способом, що має характер особливого мучення;

- 4) відносно двох чи більше осіб;
- 5) вчинене групою осіб;
- 6) заподіяне в ході масових безладів, — караються...

3. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, вчинене при сукупності двох чи більше обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2, — карається...

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / за заг. ред. В.В. Топчія; наук. ред. В.І. Антипова. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 896 с.
2. Алфьоров С.М., Шаблистий В.В. Кримінальна відповідальність за погрози застосуванням фізичного насильства: монографія. Запоріжжя: ФОП Зеленкевич Л.П., 2011. 212 с.
3. Атаманова Н.В. Литовські статuti як історичні пам'ятки у системі вітчизняних джерел права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. №10-1. Том 1. С. 22–24.
4. Бабанін С.В. Об'єкт рейдерства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 2. С. 126–128.
5. Балабанова Д.О. Загальні засади теорії криміналізації. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. 2009. №47. С. 145–148.
6. Баранівський В.Ф. Проблема криміналізації та декриміналізації діянь, що посягають на навколишнє природне середовище. *Юридична наука*. 2015. № 7. С. 99–107.
7. Бельський Ю.А. Особливості визначення юридичної особи суб'єктом злочину, передбаченого ст. 361 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Випуск 34. Том 3. С. 17–19.
8. Берзін П.С., Гацелюк В.О. Суб'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 144–159.
9. Бойко А.И. Преступное бездействие. Спб.: Изд. «Юридический центр Пресс», 2003. 320 с.
10. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3 (42). С. 182–189.
11. Борисов С.В., Жеребченко А.В. Квалификация преступлений экстремистской направленности: учебное пособие // Москва: Wolters Kluwer, 2011. 287 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=NanZiwknAOQC&pg=PA97&lpg=PA97&dq=%D0%BC%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F+%D0%B2%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0&source=bl&ots=13IJDET-yF&sig=5XvOqEp0s_lk-RXyffDRUsRW4No&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwjV_Ny9ndXfAhUqw4sKHaEmACQQ6AEwBnoECAMQAQ#v=onepage&q=%D0%BC%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F%20%D0

[%B2%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0&f=false](#) (дата звернення: 09.02.2018 р.)

12. Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет, 2013. 712 с.

13. Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 780 с.

14. Буцко О.В. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 239-2 КК України. *Юридична наука*. 2015. № 3. С. 68–73.

15. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с.: іл.

16. Вереша Р.В. Кримінальне право України: Загальна частина: навчальний посібник. 2-е вид., перероб. та допов. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 320 с.

17. Вирок Волочиського районного суду Хмельницької області від 03 березня 2011 року по справі № 1-30/11 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/14144460> (дата звернення: 21.12.2017).

18. Вирок Жовтневого районного суду міста Запоріжжя від 07.11.2013 року по справі № 331/8086/13-к (провадження № 1-кп/331/575/13) // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/35222466> (дата звернення: 18.12.2017).

19. Вирок Іванівського районного суду Одеської області від 04.01.2018 року по справі № 499/978/17 (провадження № 1-кп/499/14/18) // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71432046> (дата звернення: 09.12.2018).

20. Вирок Комінтернівського районного суду м. Харкова від 27 березня 2017 року по справі № 641/3018/13-к (провадження № 1-кп/641/178/2017) // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65610081> (дата звернення: 09.12.2017).

21. Вирок Красноградського районного суду Харківської області від 16.02.2016 року по справі № 626/167/16-к (провадження № 1-кп/626/39/2016) // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55949086> (дата звернення: 18.12.2017).

22. Вирок Красноокнянського районного суду Одеської області від 02 листопада 2017 року по справі № 506/211/17 (номер провадження 1-кп/506/27/17) // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69990578> (дата звернення: 09.12.2017).

23. Вирок Красноокнянського районного суду Одеської області від 27 червня 2013 року по справі № 1517/775/2012 (провадження № 1/506/14/13) // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32141494> (дата звернення: 18.12.2017).

24. Вирок Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 13.02.2014 року по справі № 629/333/14-к (провадження № 1-кп/629/74/14) // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37145216> (дата звернення: 18.12.2017).

25. Вирок Марківського районного суду Луганської області від 24 січня 2012 року по справі №: 216/9/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/21141696> (дата звернення: 21.12.2017).

26. Вирок Межівського районного суду Дніпропетровської області від 09 липня 2012 року по справі № 0425/745/2012 (провадження № 1/0425/89/2012) // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25199015> (дата звернення: 18.12.2017).

27. Вирок Нетішинського міського суду Хмельницької області від 17.05.2013 року по справі № 1-кп/679/29/2013 20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31279643> (дата звернення: 09.12.2017).

28. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 26.12.2016 по справі № 757/11968/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63685527> (дата звернення: 27.12.2017).

29. Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 06 серпня 2014 року по справі № 759/15020/13-к (провадження № 1/759/27/14) // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40343094> (дата звернення: 21.12.2017).

30. Вирок Чернівецького районного суду Вінницької області від 27 червня 2014 року по справі №150/475/14-к (провадження №1-кп/150/32/14) // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39858662> (дата звернення: 21.12.2017).

31. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 928 с.

32. Вознюк А.А. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій. Київ: Нац. акад.. внутр. Справ, «Освіта України», 2016. 236 с.

33. Волковъ Н. Т. Новое Уголовное уложение. М.: Склад изданий П.Т. Волкова в Москве, 1906. 416 с.

34. Гавриленко О.А., Логвиненко І.А., Новікова Л.В. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум: навчальний посібник для студентів вищих

навчальних закладів України напряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право». Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. 348 с.

35. Грищенко О.В. проблеми кваліфікації та відмежування побоїв та мордування від суміжних злочинів. *Європейські перспективи*. 2013. № 11. С. 75–82.

36. Грищук В.К. Поняття, види, форми і підстави реалізації кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 50-65. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_4.pdf. (Дата звернення 10.02.2018 р.).

37. Грищук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. 2-ге вид., переробл. і доповн. Хмельницький: Хмельн. ун-т управління і права, 2013. 768 с.

38. Декларация о ликвидации всех форм нетерпимости и дискриминации на основе религии или убеждений: Резолюция 36/55 Генеральной Ассамблеи ООН от 25.11.1981 г. // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_284 (Дата звернення 20.12.2017 р.).

39. Денисова Т.А. Покарання в системі протидії злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 409-423. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_24.pdf. (дата звернення: 10.02.2017 р.).

40. Дорохіна Ю.А. Розвиток поняття об'єктивної сторони складу злочину та його теоретичні основи. *Юридична наука*. 2013. № 8. С. 49–55.

41. Дорохіна Ю.А. Щодо визначення підстав криміналізації і декриміналізації злочинів проти власності. *Юридична наука*. 2014. № 6. С. 76–83.

42. Дудник О.В. Історія держави і права України: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. Умань, 2012. 141 с.

43. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2017 року // Генеральна прокуратура України: офіційний веб-сайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=203952. (дата звернення: 09.02.2018 р.)

44. Жаровська Г.П., Ющик О.І. Кримінальне право України (Загальна частина): навч. посіб. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2013. 304 с.

45. Загальна декларація прав людини від 10.12. 1948 р. // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. (дата звернення: 27.11.2017 р.).

46. Закон об уголовном праве Израиля URL: <https://www.twirpx.com/file/691498/> (дата звернення 03.09.2018).

47. Закон Республики Казахстан от 03.07.2017 № 84-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования правоохранительной системы» URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33354739#pos=1;-95 (дата звернення: 03.10.2018).

48. Іванівським райсудом Одеської області покарано особу за умисне нанесення тілесного ушкодження. URL: <https://court.gov.ua/archive/414102/> (дата звернення: 06.02.2017 р.)

49. Іванов В.М. Історія держави і права України: підручник. Київ: МАУП, 2007. 552 с.

50. Історія // Вікіцитати URL: <https://uk.wikiquote.org/wiki/Історія>. (дата звернення: 09.02.2018 р.)

51. Карантинная стража // Академик: словари и энциклопедии. URL: https://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/49282/ Карантинная. (дата звернення: 09.02.2018 р.)

52. Катеринчук К.В. Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) як ознака об'єктивної сторони злочинів проти здоров'я особи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 100–117.

53. Катеринчук К. В. Здоров'я як додатковий безпосередній об'єкт складу злочинів. *Право України*. 2017. № 7. С. 133–138.

54. Катеринчук К. В. Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики: монографія. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 408 с.

55. Катеринчук К. В. Зміст та сутність наслідків злочинів проти здоров'я особи в ст.ст. 126, 127, 130 Кримінального кодексу України. *Журнал східно-європейського права*. 2015. № 18. С. 31–38.

56. Катеринчук К. В. Особливості вини у складах злочинів проти здоров'я особи. *Слово Національної школи суддів України*. 2017. № 1 (18). С. 82–93.

57. Катеринчук К. В. Особливості тілесних ушкоджень, що вчиняються шляхом бездіяльності. *Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми*: матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 лют. 2017 р.). Київ: Нац. авіаційний ун-т. 2017. С. 292–294.

58. Катеринчук К. В. Специфіка об'єктивної сторони окремих складів злочинів при посяганнях на здоров'я особи. *Право України*. 2017. № 6. С. 145–151.

59. Катеринчук К. В. Теоретичні проблеми суб'єктів злочинів проти здоров'я особи. *Судова апеляція*. 2015. № 1 (38). С. 36–42.

60. Катеринчук К.В. Вікові особливості суб'єкта злочинів проти здоров'я особи. *Форум права*. 2015. № 2. С. 90–94.

61. Катеринчук К.В. Загальна характеристика суспільно-небезпечних наслідків злочинів проти здоров'я особи: поняття та види. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 191–194.
62. Катеринчук К.В. Обумовленість кримінальної відповідальності злочинів проти здоров'я особи: кримінально-правові та кримінологічні чинники. *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ*. 2015. № 2 (95). С. 29–40.
63. Катеринчук К.В. Особливості злочинів проти здоров'я особи, що вчиняються на замовлення. *Судова апеляція*. 2016. № 1. С. 46–51.
64. Катеринчук К.В. Посягання на здоров'я особи з метою залякування: поняття, зміст та кримінально-правове значення. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». Зб. наук. пр., 2017. № 1 (42). С. 168–173.
65. Катеринчук К.В. Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) як ознака об'єктивної сторони злочинів проти здоров'я особи. *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ*. 2015. № 1 (94). С. 100–117.
66. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрямки розвитку. *Психологія і суспільство*. 2015. № 4. С. 33-46.
67. Керімов А.З. Відмежування вбивства з особливою жорстокістю від суміжних складів злочинів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 438–444.
68. Кісілюк Е.М., Смаглюк О.В. Кримінальна відповідальність за гендерно зумовлене насильство в Україні. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 1 (3). С. 96–104.
69. Коваленко А.В. Окремі аспекти взаємодії поліції з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськістю у сфері протидії злочинності. *Прикарпатський юридичний вісник: збірник наукових праць*. Випуск 6 (15). 2016. С. 110–113.
70. Коваленко А.В. Сучасний стан міжнародного співробітництва України щодо подолання організованої злочинності. *Науковий вісник публічного та приватного права: збірник наукових праць*. Випуск 6. Том 2. 2016. С. 96–99.
71. Ковальова І. Суб'єктивна сторона підкупу працівника підприємства, установи чи організації. *Jurnalul juridic national: teorie si practica: науково-практичний журнал Республіки Молдова*. 2016. № 6. Ч. 2. С. 126–130.
72. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Постанова ВР УРСР від 07.12.1984 р. № 8073-Х // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/print> (дата звернення 16.01.2017 р.).

73. Коломиец В.Ю. Особенности квалификации преступлений, связанных с причинением телесных повреждений в Украине. *Право и политика*. 2017. № 3. С. 39–42.

74. Коломієць В.Ю. Актуальні питання правового забезпечення кримінально-правової охорони здоров'я людини. *Четверті харківські кримінально-правові читання: тези доп. та наук. повідомл. учасників міжнар. наук. студентів та аспірантів* (м. Харків, 16-17 трав. 2014 р.). Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. С. 269–271.

75. Коломієць В.Ю. Історико-правовий аналіз кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень (XX-XXI століття). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: наук. журнал*. 2018. № 2. С. 198-204.

76. Коломієць В.Ю. Кримінальна відповідальність за заподіяння тілесного ушкодження: постановка проблеми. *Актуальні проблеми застосування кримінального законодавства: матеріали круглого столу* (м. Київ, 28 лист. 2013 р.). Київ: Державна пенітенціарна служба України, Інститут кримінально-виконавчої служби, 2013. С. 156–157.

77. Коломієць В.Ю. Об'єкт злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень (ст.ст. 121-125, 128 КК України). *Юридичний бюлетень*. 2017. № 5. С. 167–171.

78. Коломієць В.Ю. Особливості наслідків злочинів, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень (ст.ст. 121-125, 128 КК України). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Випуск 6-2. Т. 2. С. 112–117.

79. Коломієць В.Ю. Результати дослідження проблеми кримінальної відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень. *Актуальні проблеми кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права: матер. Всеукр. наук.-практ. конф.* (25 трав. 2018 р., м. Дніпро). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 217–220.

80. Коломієць В.Ю. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за посягання на тілесну недоторканість. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: наук. журнал*. 2018. № 3. С. 211–217.

81. Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення: 27.11.2017 р.).

82. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 03.05.2017 р.).
83. Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монограф. К.: Золоті ворота, 2013. 472 с.
84. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів: навчальний посібник. 2-ге вид., К.: Атіка, 2002. 640 с.
85. Короленко М.П. Криміналізація і декриміналізація діянь, які посягають на життя людини. *Правова держава*. 2002. № 4. С. 62–66.
86. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Т. 2. Луганськ: вид-во «Елтон – 2», 2012. 780 с.
87. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник / [В.М. Трубников, Я.О. Лантінов, О.М. Храмцов та ін.] за заг. ред. д.ю.н., проф. В.М. Трубникова. Х.: вид-во ХНУ, 2012. 344 с.
88. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-е вид., перероб. і допов. Х.: Право, 2015. 528 с.
89. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко, М.І. Мельник та ін.; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. 3-є вид., переробл. та допов. К.: Атіка, 2009. 744 с.
90. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. Александрова Ю.В., Клименка В.А. Київ: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2004. 328 с.
91. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. 2-е вид., перероб. і допов./ за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
92. Кримінальне право: навчальний посібник / О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк; за заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014. 944 с.
93. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник. 5-те вид., перероб. і допов / за ред. проф. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. 680 с.
94. Кримінальний кодекс України 1960 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/para0612#0612> (дата звернення: 09.02.2018 р.)
95. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. (дата звернення: 03.05.2017 р.).

96. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Вид. третє, переробл. та доповн. Харків: ТОВ «Одіссей», 2007. 1184 с.

97. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання шосте, перероблене та доповнене / Відп. Ред.. Є.Л. Стрельцов. Харків: ТОВ «Одіссей», 2009. 816 с.

98. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар: у двох томах. Т. 2: Особлива частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; За заг. Ред.. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Вид. 5-те, допов. Харків: Право, 2013. 1040 с.

99. Кричун Ю. Проблема відмежування катування від деяких суміжних складів злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 201–204.

100. Кузнєцов В.О., Стрельбицький М.П., Гіжевський В.К. Кримінальне право України: Загальна та Особлива частини: навч. посіб. К.: Істина, 2005. 380 с.

101. Леоненко Т.Є. Злочинність і релігія: кримінологічне дослідження: монографія. Запоріжжя: Кругозір, 2015. 700 с.

102. Лихова С.Я. Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності за КК України. *Юридичний вісник*. 2014. № 4 (33). С. 128–132.

103. Майкут Х.В. Литовські статuti та їх застосування в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2008. № 2. С. 34–42.

104. Маковецька Н.Є. Об'єкт умисного вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 47. С. 121–128.

105. Матвійчук В.К. Об'єктивна сторона складу злочину: її складові та зміст. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2013. № 1 (39). С. 163–168.

106. Матвійчук В.К. Проблема криміналізації та декриміналізації діянь проти навколишнього природного середовища. *Юридична наука*. 2013. № 4. С. 67-81.

107. Митрофанов І.І. Загальна частина кримінального права України: навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2015. 576 с.

108. Місництво // Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/misnyctvo> (дата звернення: 27.11.2017).

109. Мочкош Я.В. Об'єкт злочину в кримінальному праві України: фата-моргана чи реальність. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 226–230.

110. Музиченко П.П. Статути Великого князівства Литовського – видатна пам'ятка права слов'янських народів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 49. С. 7–14.

111. Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2018. 336 с.

112. Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія. вступ. слово д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. К.: Юрінком Інтер, 2016. 384 с.

113. Науково практичний коментар Кримінального кодексу України. Станом на 20 січня 2018 року / за заг. ред. В.В. Галуцька. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2018. 784 с.

114. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. К.: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

115. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Литвинова. К.: «Центр учбової літератури», 2016. 536 с.

116. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. і допов. К.: Юридична думка, 2012. 1316 с.

117. Омельчук О.М. Контрабанда за кримінальним правом України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л., 2002. 239 с.

118. Орлов С.О. Кримінально-правова охорона інформації в комп'ютерних системах та телекомунікаційних мережах: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08; Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2004. 213 с.

119. Орловський Р.С., Валовина М.А. Суспільно небезпечні наслідки злочину. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2017. Випуск 6. Том 3. С. 76–80.

120. Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / Отв. ред. В.Н. Кудрявцев, А.М. Яковлев. М.: Наука, 1982. 304 с. (Право и социология).

121. Основи законодавства про охорону здоров'я: Закон України від 19.11. 1192 № 2801-ХІІ // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 03.05.2017 р.).

122. Панов М.І. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 126. С. 3–13.

123. Парамонова О.С. Визначення суспільно небезпечних наслідків при неналежному виконанні професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником. *Право і суспільство*. 2011. № 3. С. 185–189.

124. Пацеля Г.А. Соціальна обумовленість встановлення кримінальної відповідальності за ухилення від повернення виручки в іноземній валюті. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 4. С. 177–180.

125. Пащенко О.О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність: монографія. Харків: Юрайт, 2018. 446 с.

126. Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики по состоянию на 15.07.2018 URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/PENITENЦИАРНЫЙ%20КОДЕКС%2015.07.2018.pdf> (дата звернення: 03.10.2017 р.).

127. Петренко О. Мотив як ознака складу злочинів у сфері фізичної культури і спорту. *Jurnalul juridic national: teorie si practica: науково-практичний журнал Республіки Молдова*. 2014. № 5. С. 21–25.

128. Пионтковский А.А., Ромашкин П.С., Чхиквадзе В.М. Курс советского уголовного права в шести томах. Москва: Наука, 1970. Т. 2. 516 с.

129. Підстава // Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/pidstava> (дата звернення 27.11.2017 р.).

130. Плашовецький О.А. Кримінально-правова диференціація віку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2017. 16 с.

131. Плашовецький О.А. Поняття віку особи та його диференціація в кримінальному прав. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 10. С. 389–392.

132. Політова А.С. Соціальна обумовленість криміналізації злочину, передбаченого ст. 203-2 КК України щодо зайняття гральним бізнесом. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 6-2. Том 2. С. 95–98.

133. Поповічук В.О. Суб'єкт складу злочину, передбаченого ст. 445 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2016. Випуск 38. Том 2. С. 71–74.

134. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (дата звернення: 16.12.2017 р.).

135. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.95 № 6 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>. (дата звернення: 03.05.2017 р.).

136. Практикум з кримінального права (Загальна частина): навчальний посібник / О.В. Ведмідський, В.Д. Людвік, В.Ф. Примаченко та ін.; за заг. ред. д.ю.н., доц. В.В. Шаблістого. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 352 с.

137. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n10> (дата звернення 12.01.2018 р.).

138. Про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: Міжнародна конвенція ООН від 21.12.1965 року. // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105 (дата звернення: 20.12.2017 р.).

139. Про свободу совісті та релігійної організації: Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (дата звернення: 20.12.2017 р.).

140. Рябчинська О.П. Методологічні аспекти дослідження системи покарань. *Право та державне управління*. 2013. № 1 (10). С. 112–118.

141. Савченко О.О. Щодо соціальної обумовленості встановлення кримінально-правової заборони. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Право»*. 2016. Випуск 24. С. 147–152.

142. Сводъ законовъ уголовныхъ. СанктПетербургъ: Типографія II Отделенія Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярії, 1832. 561 с.

143. Севрюков В.В., Полегенька О.Р. Наукові та практичні погляди щодо визначення суб'єкта злочину у кримінальному праві України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 289–293.

144. Селецький С.І. Кримінальне право України. Загальна частина. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 248 с.

145. Серета А.М. Історія держави і права України. Частина I: навчальний посібник. Запоріжжя: ФОП Зеленкевич Л.П.; Суми: Університетська книга, 2010. Ч. 1. 332 с.

146. Скакун О.Ф. Теорія права і держави // Westudents: підручники для студентів. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/69961-1-lyudina-osoba-gromadyanin-sprvvdnoshennya-ponyat.html> (дата звернення: 03.10.2017 р.).

147. Словник основних кримінально-правових термінів / авт.-укл.: І.О. Кисельов, В.В. Шаблістий, В.О. Лисенко, О.В. Чорна, Л.Г. Якименко. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 388 с.

148. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Комментарий к Уголовному кодексу Туркменистана. Постатейный. Под общ. ред. проф. А.В. Смирнова. Ашхабад. 2013. // База данных ОБСЕ в Ашхабаде. URL: <https://www.osce.org/ru/ashgabat/117369> (дата звернення: 03.10.2018 р.).

149. Статистична інформація // Генеральна прокуратура України: офіційний веб-сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. (дата звернення: 03.10.2017 р.).

150. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. 560 с., 2 арк. кольор. іл.

151. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 книгах. Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. 568 с., 2 арк. кольор. іл.

152. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с., 2 арк. кольор. іл.

153. Столяр Т.В. Криміналізація умисного вбивства та умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження в разі перевищення меж необхідної оборони. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98). С. 221–233.

154. Судова статистика // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ (дата звернення: 20.03.2017 р.).

155. Судова статистика за 2013 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/5533іороіоро (дата звернення: 03.05.2017 р.).

156. Судова статистика за 2014 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/lkflghkjlh (дата звернення: 03.05.2017 р.).

157. Судова статистика за 2015 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015 (дата звернення: 03.05.2017 р.).

158. Судова статистика за 2016 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/2016_zvit (дата звернення: 03.05.2017 р.).

159. Судова статистика за 2017 рік // Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017 (дата звернення: 05.06.2018 р.).

160. Тацій В.Я. Об'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 126–143.

161. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право. 2016. 256 с.

162. Тубелець О.С. Проблеми кваліфікації злочинів. *Вісник вищої ради юстиції*. 2013. № 3 (15). С. 100–110.

163. Уварова Н.В. Об'єктивна сторона злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 247–251.

164. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353#pos=0;0 (дата звернення: 22.09.2017).

165. Уголовный кодекс Грузии URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата звернення: 20.09.2017).

166. Уголовный кодекс Кыргызской Республики // Министерство юстиции Кыргызской Республики. Централизованный банк данных правовой информации Кыргызской Республики URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527?cl=ru-ru> (дата звернення: 03.01.2017).

167. Уголовный кодекс Республики Армения URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show> (дата звернення: 28.09.2017 р.).

168. Уголовный кодекс Республики Беларусь URL: http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900275#load_text_none_1_ (дата звернення: 12.09.2017 р.).

169. Уголовный кодекс Республики Казахстан URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=0;0 (дата звернення: 03.10.2018 р.).

170. Уголовный кодекс Республики Молдова URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=2> (дата звернення: 16.09.2017 р.).

171. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 года № 574 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.08.2018 г.) // Параграф. База данных: Юрист. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397325#pos=3432;-24 (дата звернення: 03.10.2017 р.).

172. Уголовный кодекс Республики Узбекистан URL: http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=111457 (дата звернення: 11.10.2017 р.).

173. Уголовный кодекс У.С.С.Р. в редакции 1927 г. (с изменениями по 1-е июня 1928 г.) 4-е официальное издание. Юридическое Издательство Наркомюста УССР. Х., 1928. 79 с.

174. Уголовный кодекс УССР с измен. и дополнениями по 1-ое ноября 1924 г. и с алфавитным указателем. Юридическое Издательство Наркомюста У.С.С.Р. Х., 1924. 73 с.

175. Уложение о наказанияхъ уголовныхъ и исправительныхъ. Санкт Петербургъ: Типография Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1845. 916 с.

176. Фріс П.Л. До питання про кримінальну відповідальність юридичної особи. *Юридичний вісник*. 2015. № 2 (35). С. 152–156.

177. Фріс П.Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 19–28.
178. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Атіка, 2004. 488 с.
179. Хохлова І.В., Шем'яков О.П. Кримінальне право України (Загальна частина): навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 272 с.
180. Цховребов А.О. Кримінально-правова характеристика об'єкта й предмета втручання у діяльність працівника правоохоронного органу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Випуск 31. Том 3. С. 75–77.
181. Цькувати // Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/cjkuvatyu> (дата звернення 03.09.2017 р.).
182. Чабанюк В.Д., Габро О.І. Об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 384 КК України. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 200–208.
183. Чорней С.В. Поняття суб'єкта злочину. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Випуск 618. Правознавство. С. 125–128.
184. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ: Ліра ЛТД, 2015. 420 с.
185. Шаблистий В. В. Законна професійна діяльність як «новий об'єкт кримінально-правової охорони». *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 78–85.
186. Шаблистий В. В. Роль міжнародного кримінального права у забезпеченні безпеки людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць*. 2016. № 2 (81). С. 175–181.
187. Шаблистий В. В. Теоретико-прикладні засади кримінально-правового забезпечення безпеки людини в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Харків; Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 39 с.
188. Шаблистий В. В. Удосконалення кримінально-правового забезпечення поліцейської діяльності в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 112-115.
189. Шаблистий В.В., Галемін О.А. Кримінальна відповідальність за хуліганство, пов'язане з опором особам, наділеним владними повноваженнями під час виконання службових обов'язків чи іншим громадянам, що припиняли хуліганські дії: монографія / за заг. ред. д.ю.н., доц. В.В. Шаблистого. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 164 с.
190. Шевчук В.В. Охман О.В. Об'єкт злочину за кримінальним правом України. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 234–239.

191. Яков В.О. та ін. Кримінальне право України. Загальна частина: текст лекцій: Закон. Злочин. Відповідальність. НУ ОЮА. Одеса: Юридична література, 2014. 128 с.

192. Яценко С.О. Підстави і принципи встановлення кримінальної відповідальності за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості. *Наше право*. 2016. № 1. С. 120–128.

193. Código Penal de la Nación Argentina // Ministerio de Justicia y Derechos Humanos Presidencia de la Nación. URL: <http://www.saij.gov.ar/documentDisplay.jsp?guid=123456789-0abc-defg-g77-62000scanyel> (дата звернення: 09.01.2017 р.).

194. Das österreichische Strafgesetzbuch // Rechtsinformationssystem des Bundes. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/default.aspx> (дата звернення: 08.01.2017 р.).

195. El Código Penal // Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444> (дата звернення: 08.01.2017 р.).

196. Kodeks karny Rzeczpospolita Polska // Portal informacyjny URL: <http://kodeks-karny.org/> (дата звернення: 08.01.2017 р.).

197. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas // Teisės aktų registras. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/ru/legalAct/TAR.2B866DFF7D43> (дата звернення: 03.10.2017 р.).

198. The Criminal Law // Likumi. Legal acts of the republic of Latvia. URL: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/88966-the-criminal-law> (дата звернення: 03.10.2017 р.).

REFERENCES

In the dissertation the author has improved theoretical provisions of criminal law in the part of responsibility for causing bodily injuries, and has elaborated possible directions of improvement of articles 121-125, 128 of the Criminal Code of Ukraine and relevant law enforcement practice.

In particular he has stated that the stipulated in Art. 3 of the Constitution of Ukraine the provision on the recognition of human health as one of the highest social values in the state has been reflected in domestic legislation, any violations of which are recognized as crimes and criminal misdemeanors within Section II of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. This is due to the fact that the encroachment of a person's life and health will always be recognized in any country. One of them are crimes related to the infliction of bodily harm (Articles 121-125, 128 of the Criminal Code of Ukraine), the modern practice of which is characterized by a decrease in both the indicators of recorded criminal proceedings and convicted persons.

Articles 121-125, 128 of the Criminal Code of Ukraine are defined by the legislator as crimes with material composition, the consequences of which are determined in most cases according to the Order of the Ministry of Health of Ukraine No. 6 of January 17, 1995, which approved the Rules of forensic assessment of the bodily injuries gravity degree. This normative legal act for more than twenty years of its application has never been amended or supplemented, despite the significant progress in the development of the human sciences which is one of problems of proper criminal legal protection of his/her health.

The Law of Ukraine No. 2227-VIII of December 6, 2017 "On Amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine in order to implement the provisions of the Council of Europe Convention on the Prevention Violence against Women and Domestic Violence and the Combatting these phenomena" Articles 121 and 123 of the Criminal Code of Ukraine on January 11, 201, have undergone significant changes, but the Convention, which was signed but not ratified by Ukraine, has become only one more problem of proper criminal legal protection of human body inviolability.

So, the considerable prevalence of encroachments on the human body inviolability in Ukraine, the insufficient theoretical elaboration of the problem of criminal liability for causing bodily injuries, as well as the imperfection of st.st. 121-125, 128 of the Criminal Code of Ukraine and, as a result, their ineffective use by courts and law enforcement agencies led to the choice of the dissertation research topic.

The dissertation is one of the first integrated monographic researches in the field of criminal law of Ukraine which deals with the problem of criminal liability for causing bodily injuries within Section II of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. As a result of the work the author has formulated the following conclusions and provisions that are put forward in defense, namely, it was first proved that the specific

object of the crimes stipulated in Articles 121-125, 128 of the Criminal Code of Ukraine are public relations providing for the protection of the person's health, and the main direct object are social relations that ensure the protection of human body inviolability. On the basis of the study of legal practice materials the author has found that crimes stipulated in Articles 121-125, 128 of the Criminal Code of Ukraine can be committed only by way of action, while inaction indicates the consequences or method of committing other crimes, even in the legislative indication of acts in parts of other these articles. In pursuance of the Council of Europe Convention on the Prevention Violence against Women and Domestic Violence the author has proposed to establish criminal liability at the level of qualified components for grave and moderate gravity of a bodily injury caused by sexual affiliation.

The dissertation has improved the doctrinal position regarding the expediency of exclusion from Art. 121 of the Criminal Code of Ukraine mutilation of genital organs as a possible consequence of severe bodily harm; the provisions of the criminal legal science as to the expediency of conducting constant searches for improving the criminal and legal provision of human life and health; it has got further development of the situation regarding the criteria for distinguishing between crimes stipulated in Articles 121-125 128 of the Criminal Code of Ukraine, on related offenses, criminal offenses and administrative offenses, primarily on the basis of such features as the consequences, the amount and type of punishment for their commitment; the assertion that the signs of specific components of crimes can be disclosed in other normative legal acts (blanket criminal legal dispositions), the level of which should be according to the law, and therefore rules of forensic assessment of the severity of bodily injuries need to be improved.

The historical and legal analysis of the origins and the current state of criminal legal protection of the human body inviolability has led to speak about their specific periods:

1) initial (IX – XVI centuries) – includes the appearance and development of the first norms that establish and regulate criminal liability for causing bodily harm. It is characterized by class inequality, severe punishments for the lower strata of the population and rather loyal ones – for the higher. There is a certain evolution of norms from the "Russian Truth" to the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania. The period is related to the existence of the Kievan Rus and the Grand Duchy of Lithuania;

2) intensive development and rethinking (XVI – early XX centuries) is characterized by the legislator's review of the fundamental ideas in this field, which ultimately resulted in the 1903 Act, in which the human was considered as a personality. There were substantially refined concepts and types of bodily injuries, the idea of the necessary defense, rethinking the system of punishment etc;

3) Soviet (the beginning of XX – the end of the XXI century.). It is characterized by the simplification of rules that existed in the Russian Empire, with the exception

of many provisions, however, at the same time – their laconicism, the further evolution of the system of punishment and ideas about types of bodily injuries;

4) modern (the end of the twentieth century – our time). It is characterized by the penetration of the Soviet experience with partial modernization of norms under the requirements of modern times. There were revised provisions on the delimitation of bodily injuries.

The author has established the social condition of criminal responsibility for causing bodily injuries by correspondence with the following grounds of criminalization of socially dangerous acts as: social danger; typical and sufficient prevalence; presence of certain dynamics of distribution; needs to be influenced by criminal legal measures; the system of criminal justice in counteracting this act has the appropriate capabilities and material resources; the positive effects of its criminalization are clearly overwhelming; at many stages of development, this act was criminalized, and such punishment is supported by society.

The objective part of the crimes related to the infliction of bodily injuries is described – the obligatory elements of absolutely all the components of crimes stipulated in articles 121-125, 128 of the Criminal Code of Ukraine are acts, socially dangerous consequences and causal connection between them. It is proved that all crimes in the form of causing bodily harm can be committed only by action.

The signs of the subject of crimes related to the infliction of bodily harm have been analyzed. The subject of crimes in the form of intentional infliction of grave or moderate gravity of bodily harm (Articles 121-122 of the Criminal Code of Ukraine) is a physical, sane person who committed a crime at the age 14 years old; the subject of crimes stipulated in Articles 123-125, 128 of the Criminal Code of Ukraine is a physical sane person who committed a crime at the age of 16 years. The author has found out that the socio-demographic characteristic of a person who committed a crime in the form of causing bodily injuries has the following form: a citizen of Ukraine is a male from 30 to 50 years of age, able to work, who at the time of committing a crime has never worked or studied, has complete general secondary education, previously not convicted.

The subjective side of the syllables of the crimes connected with the infliction of bodily injuries is revealed – the subjective part of crimes stipulated in Articles 121-125 of the Criminal Code of Ukraine is characterized exclusively by the intentional form of guilt (the type of intentions – both direct and indirect intention), and the crime in the form of careless heavy or medium gravity of bodily harm is extremely careless (kind of carelessness – both criminal self-confidence and negligence).

The peculiarities of the qualification of crimes connected with the infliction of bodily injuries have been established. These socially dangerous acts in the form of causing bodily harm contain their unique features and features that distinguish them from similar crimes and administrative offenses, primarily on such features as consequences, amount and type of punishment for their commitment.

The author has studied foreign experience of criminal legal support of the protection of human body inviolability – the Criminal Code of Ukraine as regards establishing the criminal liability for causing bodily injuries has a number of common features with Criminal Codes of the post-Soviet countries, especially in terms of the division of bodily injuries into three types.

Keywords: human, health, legal support, crime, punishment, criminal liability, bodily harm, physical integrity, degree of bodily harm.

Наукове видання

Українською мовою

Шаблистий Володимир Вікторович

Коломієць Вадим Юрійович

ТІЛЕСНЕ УШКОДЖЕННЯ
ЯК ЗЛОЧИН ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ
ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Монографія

Видання друкується в авторській редакції

Відповідальний редактор *Біла К. О.*
Оригінал-макет *Шаблистий В. В., Коломієць В. Ю., Біла К. О.*
Технічний редактор *Олексенко Н. С.*
Дизайн обкладинки *Дем'янчук М. О.*

Здано до друку 18.11.20. Підп. до друку 27.01.20. Формат 60x84^{1/16}.
Ум. друк. арк. 10,3. Тираж 90 пр. Зам. № 0120-05/1.

Видавець та виготовлювач СПД Біла К. О.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3618 від 06.11.09

Надруковано на поліграфічній базі видавця Білої К. О.
Україна, 49000, м. Дніпро, пр. Д. Яворницького, 111, оф. 2
+38 (099) 7805049; +38 (067) 2100256

www.impact.dp.ua
e-mail: impact.dnepr@gmail.com